

HOLMI

XVI. évfolyam 3. szám

2002. március

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Kántor Péter*: Kikötő blues • 263
Rába György: Tisztítótűz • 264
Találós kérdések útján • 264
Lázáry René Sándor: Baudelaire levele anyjához • 265
Harminczhatodik születésnapomon
Velenczében • 266
De Aegypto • 267
Huszadik születésnapomon
Abu Szimbelben • 268
Nádas Péter: Párhuzamos történetek (V) • 269
Somlyó György: Szonett – bővített szeptimmal • 305
Szakács Eszter: Esős évszak • 306
Vadrózsát, lámpalázat • 307
Vízre írt • 307
Fischer Mária: Mégsem a jelen • 308
Egyre közelebb • 308
Czigány Magda: Nyájás műzsákból öntudatos amazonok:
nők a huszadik század
művészetében • 309
Bollobás Enikő: Hogyan készül a nő? • 326
Varga Éva: A szenvedély gyakorlásának példái • 334
Pósfai György: Esszencia • 342
Utassy József: Epitáfium • 347
Az első gól után • 347
Irány a Líceum • 348
Vörös István: Színes bestiárium • 348
Vízvezeték-építés a Vécsey utcában • 349

- Jónás Tamás:* Hiába • 350
Sürgés • 351
Miskolczy Ambrus: A romantikus Spinoza • 351
Halasi Zoltán: Smile • 361
A fordító dala • 362
Ébli Gábor: Kiteljesedő Gesamtkunstwerk: Bécs
mint múzeumi város • 363

FIGYELŐ

- Márton László:* Elemzők, beleérzők, szónokok
(József Attila: Óda, Illyés Gyula: Bartók,
Pilinszky János: Apokrif) • 368
Tandori Dezső: „...súgják Mallarmék”? (Somlyó György
válogatott versei) • 376
Szepes Erika: Kortársunk, Martialis (Válogatott
epigrammáinak új kiadására) • 379
Arany Zsuzsanna: „Jónak és gonosznak tudói” (Rüdiger
Safranski: A gonosz avagy a szabadság
drámája) • 383

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 960, egy évre 1920 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Kántor Péter

KIKÖTŐ BLUES

Minden tengerpart örökutca
és minden örökutca nyár,
néha ősz van az örökutcán,
olyankor a nyár félreáll.

Hűvös szél fúj, a szerelemből
kevés marad csak, vodka, grog,
hajtsd fel gyorsan a maradékot,
s tölts rá, hadd legyünk boldogok.

A kikötőben az a jó:
Jön egy hajó, megy egy hajó.

Minden tengerpart örökutca
és minden örökutca nyár,
néha tél van az örökutcán,
olyankor a nyár félreáll.

Hideg szél fúj, a szerelemből
nem marad más, csak vodka, grog,
hajtsd fel, mielőtt még kihűlnél,
voltunk s leszünk még boldogok.

A kikötőben az a jó:
Megy egy hajó, jön egy hajó.

Minden tengerpart pararampa
és minden pararampa nyár,
van tavasz is pampararampa,
mikor a nyár topogva vár.

Könnyű szél fúj, a szerelemből
fakad minden, a vodka, grog,
hajtsd fel gyorsan, minél előbb
lehessünk újra boldogok.

A kikötőben az a jó:
Jön egy hajó, megy egy hajó,
megy egy hajó, jön egy hajó.

Rába György

TISZTÍTÓTŰZ

A macskakövön döng a tűzifa
bordákon lelkiismeret szava
maholnap elfödözni itt a hó
égjen el ami égetnivaló

Pusztuljon pusztára ami fölös
ami számít a csupasz különös
tűzben edzett a földi tereken
alakoskodni végképp képtelen

Csontjára tisztult ajánlás fohász
magára mutat csak nem magyaráz
eszményem szól az olvadás után
így ha te is úgy ítéled bírám

TALÁLÓS KÉRDÉSEK ÚTJÁN

Ha megfejted mondta de mind a hármat
lányom keze és fele birodalmam
minden javával királyi szavam rá
nyomban tiéd lesz ahogy megfogadtam
én persze lódultam ugyan hová is
gyalog válasz fölé a végtelenbe
utaztam nyájas légáramlaton
röpködtem hókristályokkal telente
riadoztak is az éter lakói
ki veri föl otthonukat a békét
züllesztettem biz gondolatjelekké
az égi V-t darvak csapata ékét
s az évszakokkal versengő jutalmát
a kettéroppantott talányt vihettem
a rendelkező számolya elé
s fordulhattam különb kalandra menten
ám ezúttal ellenkező irányba
most már a föld középpontjába törtem
ki ott lakik fénytelenül lakik

alakul akaratát vesztve mégis
 de minden perce árnyékszín tovább
 kutatni ok nem volt kifejtését is
 csiholtam is eszemet mielőbb
 másodiknak felszínre hozni titkát
 légszomj ösztökélt kifelé szorongás
 tárnáimból szabadulni leginkább
 s új megfejtésem láttán amikor
 a célt mutatta nekem szervezője
 nem éreztem többé másféle gondot
 minél hamarabb elköszönni tőle
 fönt és lent közt éltem már birodalmat
 tucatjával bukkantam lánykezekre
 csakis álomba szenderülni vágyom
 nem hallgatom az esti híreket se

Lázár René Sándor

BAUDELAIRE LEVELE ANYJÁHOZ

Igen, Maman, hajam zölden virul, lobog ma,
 S mint dús szavanna leng, hol csorda lődörög –
 De néha kékre vált, s mint musztáng-csődörök
 Csapzott sörénye száll, ha vágatnak dobogva –

Béklyót, zablát, lovast nem ösmerőn, se fésűt!
 Szegény fejem zilált, kígyózó, furcsa lény:
 Gógös Medúza-fő, ha poshadt uczzafény
 Sziszszenti fürtjeit, s a szenyynes éjbe szétsüt,

Maman, bodor hajam, mely villogón cikáz, ráng,
 Hoszszan, mint kéjre hűlt közöny, ha öltözöm...
 Beteg ködökbe hull a bús Hótel Lauzun,
 S kigyóznak tincseim – lilán, akár a gázláng...

Párisban, Szent-Lajos szigetén, 1881 szeptemberében

HARMINCZHATODIK SZÜLETÉSNAPOMON VELENCZÉBEN

*„On this Day I Complete My Thirty-sixth Year”
(George Gordon, lord Byron)*

Dobogj, szivem, döngj – tán van még idő!
Legyünk továbbra játszi, korcs poéta,
Tékozló, renyhe férj, csapszéki vő –
S nem gyors kométa.

Dübögj, zubogj, hevülj, vad, nyári vér –
Hajts! Úgyse lesz már jó romantikusnak,
Ki antihős hím, hű barát, fivér –
S rohadni kushad.

Talányos létem túl szűk – csak privat.
Nincs tömve művel, sznob hasonlatokkal –
Pazar lazaczbán is kaphatsz hibát,
Ha ronda tokhal.

Tudom: ki volt Keats, Shelley, Kubla khán!
Dalom viszont kopottas – csak tanári...
Lelkem kizeng, mint holtak ablakán
A vak kanári!

Coda

Szép hitvesem, kecses, barokk naszád,
Vágyam vizén ha ringsz, rajtad barangok –
Értünk zúgatják Mennyek horpaszát
Rabolt harangok!

*Velence, 1895. szeptember 17.–
Maros-Vásárhely, 1895. október 1.*

DE AEGYPTO

Akhet-aton-ban

Milyen finom, kecses volt:
Hogy fénylett El-Amarna!
Homokkő fáraófej,
Nem rideg alabástrom –
Sugárzik Ekhnaton!...
S a kételyed ha marna –
Hidd azt, mi mozdulatlan,
Mert minden haladás: rom.

Tell-el-Amarna, 1910 júliusában

Más ozymandiás

Méskőbe vésik arcom
S királyi dioritba
Rabszolga percek, évek,
De sorsom büszke gránit –
Hasadtan fekszem én is
A porban, kiborítva,
S ha lexikonban egy kéz
Olykor nevemre rányit –
Hatalmas, súlyos arcom
Továbbreped parányit.

Ramesszeum, 1910 augusztusában

Festett thébai sírfalak

Sírban lakozni, élni
Thébában sosem unnál:
Örömmel elhenyélnél
Nakhtnál vagy Nebamunnál.
Halászhatnál, holott sás
Susog talányokat,
Vadászgatnál, ölelnél
Hárfákat, lányokat!

Örök vendég lehetnél
Nakhtnál és Nebamunnál:
Táncot, kerttet, szerelmet,
Vízpartot meg nem unnál!
Boldog, ki víg halálba
Csak hazalátogat.

Sejk-Abdel-Gurna, 1910 augusztusában

HUSZADIK SZÜLETÉSNAPOMON ABU SZIMBELBEN

(1879. szeptember 17-én)

Ramszesz térdére másztam,
Csak néztem Abu Szimbelt:
Szikrázó napsütésben
A Hórusz-kapu színtelt.

De bennebb néma szobrok,
Kolosszusok meg árnyak –
Áspisra, skorpiókra,
Szent vendégekre várnak.

Ramszesz térdét megültem,
Csodáltam Abu Szimbelt:
Napszállat, sziklafal-tűz,
A templomkapu színtelt.

De bent a csend, a csarnok,
Bent nőnek már az árnyak,
Hallgatnak mind a szobrok,
S mindent magukba zárnak.

Húszéves voltam aznap,
Vad, érthetetlen ifjú –
Azt hittem, halhatatlan
A fény, mely lelkemig fű.

Marosvásárhely, 1929. szeptember 30-án

Nádas Péter

PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK (V)

Az ész csöndes érvei (1)

Nem, nem is löktek, folytatta kicsit hangosabban, ennél sokkal durvább dolog történt, vagy nyersebb. Belefordítottak egy gödörbe. Dögöt löknek ki így.

Tudod is te, miről beszélsz. Soha nem láttál döggutat.

Nem értettem, hogy miért csinálják, miként érthettem volna. Vagy beadtak egy ruhatarba, mit tudom én, mint egy esernyőt, kabátot. Ha akarod, így is mondhatom.

Miért tettek volna szándékosan olyasmit, ami ellenedre lenne. Szavainak kis levegőivel a férfi beszélő ajka közé suttogott, s közben erősen kancsalítva figyelte a húsos, feltűnően feszes bőrű ajkat. Miért beszélsz róluk így, igazán nem szép tőled; nem értem. Rosszat nem akarhattak, nem hiszem. A férfi ajkát kívánta, lehörpölni róla a szavakat, ezért kötözködött és hitetlenkedett. Miért mondod, hogy megaláztak, ugyan mivel alázhattak volna meg. Nem csókolta, hogy láthassa még, két ajak miként beszél.

Nem mondtam, hogy megaláztak.

Mondtad.

Miért mondtam volna, mivel kapcsolatban mondtam volna. Nem is olyan szó, amit szívesen kimondanék.

De miért mondod, hogy nem mondtad, ha egyszer a két fülemmel hallottam, hogy mondtad. Ajkuk éppen csak érintkezett. Nem állhatta meg, hogy meg ne érintse. Mondtad.

Rendben van, te hivatalból véded a rettenetes szülőket, felnevetett, *les Parents terribles*. Élvezte, hogy a műveletlen nő minduntalan zavarba jön. Értem én, mire gondolsz. Én viszont kizárólag magamról mesélek. Ha érdekel. Nem róluk. Az erkölcsi minősítésükkel pedig nem foglalkozom.

Halvány fogalma sincs, miről beszélek, gondolta közben. A gyűlölet és a megvetés, amelyet sikerült magában a szülei iránt feltámasztani, elvett ugyan valamennyi nyers erőt, hiszen megosztotta a figyelmét, de figyelmesebbé és óvatosabbá tette a mocnátságait.

Azt akarták, hogy legyen jó neveltetésed, susogta a nő értelmének utolsó erőfeszítésével. Jó, sikította, jaj, de jó, hörögte a saját szándéka ellenére. Ha nekem lenne egy ilyen édes kicsi gyermekem, jaj, a szád, add a szád, hörögte, és még jó sok pénzem, akkor én is kegyetlenül bevágnám egy ilyen intézetbe. Csókolta. Közben azt suttogta, igazságtalan vagy velük, biztosan igazságtalan, higgyed el. Biztosan mindennél jobban szeretnek.

A férfi teste ismét elhallgatott.

Ugyan, nevetséges, miket beszélsz. Egészen más van a dolog hátterében. Közel sem a jó neveltetés. És alig viszonzta a csókokat, de túrte. Egy időre meg akartak szabadulni tőlünk, egyszerű. Nemcsak azért, mert valami rettenetes történt közöttük, hanem valaminek tényleg vége volt. Talán maguk sem hitték, mi azonban éreztük. A nővérem sutyorgott, hogy ezek el akarnak válni, higgyed el. Kínozni akart, mert ő is rettegott. Kihallgattuk őket. Kerestek egy kifogástalan ürügyet, megtalálták hozzá a kifo-

gástalan helyet, hogyne. Jóllehet szerencsém lett velem, mert ha nem megyek, akkor engem is elpusztítanak.

Ez sem igaz, ez túlzás. Szerettek, mindent azért csináltak, mert mindennél jobban szerettek.

Egy tízéves fiú nem tiltakozhat. A nővérem azért már sok mindent jobban értett. Nem akart kijönni ő sem. Jóval később értettem meg, hogy életében talán először volt szerelmes szegényke, s akkor hogyan hagyja el. Mintha sejtették volna, mit sejtették, tudták, pontosan tudták, mi következik. Az apánk az asztalnál egyszer azt találta mondani, ide szültél nekem két zsidó gyereket, és most én viseljem a szellemi konzekvenciáit. Az anyánk meg letette a villáját, a kését, micsoda, kérdezte, képzelheted, mi meg ültünk, fölállt, úgy mosolygott, mintha a legkellemesebb viccet hallaná, kirúgta maga alól a székét, de mielőtt sarkon fordult volna, hogy kimenjen, az apánk arcába loccsantott egy pohár vizet.

Csak hogy kijózanodj.

Szerintem tényleg el kellett volna válniuk. A nővérem meg imádta, bálványozta az apánkat. Követte, holott nemcsak azt kellett elfogadnia, hogy egyszerre több nővel csalsza az anyánkat, hanem a szerencsétlen anyánk tetten érte a saját házivarrónőjével. De ne legyen félreértés, nem teszek szemrehányást senkinek.

Mégis jól érzem, a hangodon érzem.

Mert úgy mesélem, ahogy átéltem. Ez egy sérülés, semmi kétség, egy fájdalmasan nagy lelki sérülés. Nem kellek a saját apámnak. Valamit törvényen kívül helyeztek, ami az anyámból származik át belém, és ez megkeseríti az életét. Ez rettenetes, hiszen én tehetek róla. Habár észre sem veszek, felfoghatatlan dolgokkal foglalkozik. Amiben én megzavartam. Az anyánk pedig nem tud lemondani egy ilyen szörnyetegről. Két nap nem telt el, már megint turbékoltak. Ha akarod, akkor ezt érzed a hangomon. Minden mondatuktól kivert a forró veríték, én pirultam helyettük. Ezt érzed. És még a nővérem sem jött velem. Ezt is érezheted. Pedig egy kicsit jobban tudtam franciául nála. Mégsem mentem vele semmire. Olyan volt, mint egy idegen ház. Ott állsz éjszaka, és nem tudod, hol vannak a villanykapcsolók. Ezek mulatságos kicsinységek, de ugyanakkor roppant nagy dolgok, és ezt is érezheted.

A sérülés megmaradt, ez volt az erősebb. Egy időre elhallgatott, mert el kellett volna mesélnie, miként strigulázták a hibáit, miként verték minden éjszaka. Amint félrefordult egy kicsit, hogy ne lássa ilyen közélről ennek az idegen nőnek az arcát, látta Jean-Marie de Lecluse világítóan fehér nyakát a gőzben. Ott állt a segédjeivel a zajosan záporozó víz alatt, s mintha valamit követelne, kihívóan nézte.

Kiejtési rendellenességekért egy pofont, nyelvtani hibákért három pofont kapott. Lassan a szappan is megállt a kezében. Tíz hibát szolgálattal megváltathatott. Gombot varrt, cipőt tisztított, a hátukat mosta, a rádiózás volt a legmegalázóbb. Nem értette, minek jut az eszébe, ha egyszer nem akarja, s miért éppen most.

Soha nem fogja elmondani, senkinek.

Mikor Normandiában nyaraltunk, vagy Anacapriban, folytatta, mint aki saját szavába vág, akkor persze egészen más volt a helyzet.

Gyöngyvérnek valójában azt kéne megértenie, amit elhallgat, és nem is fog soha elmondani.

Elterjedt, hogy a magyarnak nagyobb a fütyköse.

Az ember egész nap egy idegen nyelven locsog a többi gyerekkel, mondta, mégis megmarad magyar gyereknek, hiszen egyszer elkezdődött a nyaralás, aztán valamikor vége lesz. De itt aztán nem volt olyan, hogy magyar vagy nem magyar.

Én magyar vagyok, mondtam. Nem értették, miért kéne valakinek ettől elpirulnia. Udvariasan bólintottak, jó, rendben, vagy éppen vonogatták a vállukat. Nem volt jelentősége, illetve másutt voltak a villanykapcsolók. Itt aztán volt mindenféle náció, igazán, de ők voltak otthon mindenütt ebben a két óriási nyelvben. Ez hihetetlen öntudatot kölcsönöz még a leghülyébbnek is. Elhiheted, ezt mi nem értjük. Ezt is érezheted. Ha egyszer a belga-kongói emberi nyelven tud beszélni, pedig olyan lapos az orra, mint a majomnak, akkor mit jövök én a magyarommal. Kít érdekel. Meg náluk minden szebb, ápoltabb, s ennek azért örültem. Talán ez volt a legmélyebb megaláztatás. Hogy minden szebb. Főleg a hegyek.

Látod, hogy most is monddod, hogy megaláztatás.

Míg észre nem veszed, hogy délután kettőkor már minden völgyben lement a nap. Vagy a nők lába, ahogy mennek fölfelé az erős, harisnyás lábukon. Ezek a bolyhos gyapjúharisnyák. Ha csak lábat látsz, akkor meg nem monddod, hogy nőé vagy férfié, mert egyformán erős, rövid lábuk van, kiugró vádlijuk. A törülközők a fürdőszobákban, azok is mind bolyhosabbak. Szébbek voltak a kilincsek, a záruk kifejezetten figyelme-sebbek az emberrel, csupa nagy meglepetés, nem kattannak akkorát, szebb a villamos. Ezt el kell ismerni. Nem is szebb. El nem tudod képzelni, hogy nincs sárga villamos, mert a villamos nem sárga.

Mi az, hogy nem sárga, mi nem sárga, kérdezte Gyöngyvér.

Ahol nem sárga, ott a sárgát valószínűleg másra tartogatják, magyarázta Ágost. Érted. A sárga a nyár, meg a vakság, meg az irigység színe vagy az őrtületé. Olyan helyre kerültél, ahol minden máshogy van, világos. Ez azért elég nagy megrázkódtatás. Biztosan átéltél hasonlót. Ha azt mondják, villamos, akkor az neked fehér, barna, sárga. Ami azt jelenti, hogy másként kéne lenned, mint ahogy vagy.

Ez lehetetlen, folytatta szinte ingerülten, s e pillanatban Gyöngyvér tényleg felismerte benne az egykori kisfiút. Egyszerűen nem lehetséges.

S ahogy kimondta, a szád nem áll rá erre az egész rohadt idegen világra, tudod, maga előtt látta De Lecluse tolavón piros ajkát, betegesen fehér ábrázatát, kegyetlen, kék szemét. Nem tudta, hogy mit néznek rajta ezek a fiúk. El kell fogadnia, mert egyedül van, ők meg sokan. Nem gondolta, hogy valamiféle jelentősége lenne, kié mekkora. Nem volt más világ, amit meg lehetett volna érteni.

Ennyi év után ennek az idegen nőnek a tanácstalan figyelméből értette meg, hogy De Lecluse tekintete a lehetetlent fogadtatta el vele. A testrészeivel kell kereskednie. A fiktív világokból, melyeket az anyanyelvével cipel magával, át kell lépnie az egyetlen reális világba. Hogy akkor mégis minden a nagyságon és az erőn múlana.

Gyöngyvér pedig szégyenlősen nevetgélteni kezdett, hogy nem, nem. Azonnal bele is élte magát a tiltakozásba. Tréfálsz. Hogyan élhettem volna át. Hol. Hevesen eltolta magát. Nem voltam soha külföldön, sehol. Izzadságtól síkos törzsük, melyből csupán duzzadt mellbimbójuk bíborbarnája viritott elő a félhomályban, különvált. Öklével verte a férfi fénylő mellkasát, tréfálsz, s reszketett bele a kicsi melle. Tévedsz. Honnan tudhatnám. Én csak azt tudom, amit elmesélsz, és még azt sem értem, mert buta vagyok, egy nagy butuska.

Honnan a csudából tudhatnátok itt, válaszolta Ágost vontatottan.

Megvetette ezeket a magyarokat, ezt a nőt, mindet, lenézte őket a tettetett naivitásukért, a bezártságukért, az önösségükért, a valódi gyanútlanágukért. Amihez mégis úgy vonzódott, mint valami kedvesebbhez, meghittebbhez, régihez. Elnéző mosolya mögé húzódva próbálta átélni e régebbi, megtagadott énjét, az önmagukra zárt, a min-

denféle realitástól eloldott önös énjüket, a saját öngyűlöletében az önsajnálatot. A feszítő hiány érzését, az állandó másra vágyakozásukat, mely egyszerre támaszt kielégíthetetlen mohóságot, kínzó irigységet, gőgöt, egyszerre értetlenséget és pusztító közönyt. Mégsem ez kötötte le, mert ugyanakkor megjelent előtte De Lecluse másik arca, a figyelmes, a gondoskodó.

Meg minek is kéne bárkinek ilyesmiket tudnia, tette hozzá még mindig ugyanolyan vontatottan.

Kétszer azért voltam a Balatonnál, suttogta vissza Gyöngyvér fintorogva, s ez már igen nagy dolog, nem szabad elfelejtened. Fintorgásaival olyan hatást keltett, mint aki nek szégyenkeznie kéne, ám ezzel valójában büszkélkedik. Bevallja, valami hiányzik az életéből, a hiány azonban kivételessé teszi a létezését. Ami annyira megtetszett nekik, hogy nevető ajkukkal csaptak le egymásra. Egyszer, kétszer, gyorsan, jól egymásba koccant a foguk éle. Ez egy kicsit fáj, és a nyelvük hegyével enyhítették egymás ajkán egymás fájdalmaikat.

Az idegen nyelv, tudod, bénító és csábító.

Tudom, sikongatott Gyöngyvér.

Honnan tudnád, nem tudod. Kíméletlenül el tud téged nyelni, el tud utasítani, folytatta volna az előbbi témát, mert nem volt egészen jelen.

Engedd, ne utasíts el, kacarászta Gyöngyvér, bele a tétova, oktató jellegű mondatába. Ne oktassa már ki egy ilyen elkényeztetett hülye. Add már azt a bénító, idegen nyelvedet.

Mintha egyszerre lett volna kíváncsi, s ugyanakkor terhére volt minden információ.

S erre aztán egymás orrüregébe, fülébe, szemüregébe nyúltak a nyelvük hegyével. Ágost inkább csak követte, miként egy készséges iskolás, neki Jean-Marie de Lecluse jelenlététől kellett volna megszabadulnia, a nedves testétől. Közönségesnek tartotta a nőt, primitívnek az ötletét.

Aki egyre jobban belehergelte magát. A csábító nyelvedet, még, hörögte.

Élvezeteik visszáját mutatta be, szándékosan durva volt, de ez tette érdekessé. Ezek szerint gúnyolódni is tud velem, gondolta Ágost meglepetten. Szívott és lökött, valójában az érzelmességét fedte volna el. Mint aki nyelvének csapásaival teszi jóvá, ami a férfival történt vagy történhetett, s amit egyáltalán nem látott olyan szörnyűnek. Amiből olyan melegség és közvetlenség áradt, hogy a férfi nem térhetett ki előle, hiába idegenkedett.

Nevetgélésükkel kitöltötték az egész szobácskát, mely erős és rideg visszhangokat is hallatott. A Pozsonyi út házait a húszas évek végén kezdték el építeni, még az első háború előtti székesfővárosi szabályozási terv szerint, amely ebben a városnegyedben körülpített udvarokat írt elő. A legújabb, olykor a legdrágább anyagokból építkeztek, többek között bauxitbetonból. Ez nemcsak romlékony, hanem felettebb rideg anyagnak bizonyult, s a lakásokban kellemetlenül verte vissza a hangokat.

Jól van, én elhiszem, te láttad az egész nagyvilágot, kiáltotta e ridegen visszahangzó nevetésbe Gyöngyvér, de szerintem például soha nem úsztál a Tiszában.

A kiáltozással azért óvatosan kellett bánniuk a főbérlő miatt.

Éles, mindenféle csabos erővel feltöltött suttogássá változtatta át, mintegy csúsztatva a hangját, mintha suttozásának éles gerince lenne, ezen húzná, vonná önmagát. Egyetlen hangjában két-három ellentétes árnyalat.

Nekem bevallhatod, hogy soha, de soha nem úsztál a Tiszában.

Nem, a Tiszában tényleg nem úsztam.

Akkor semmit nem tudsz a vízről.

Ki fogsz nevetni, de a Tiszát még csak nem is láttam.

Micsoda szerencsém van, sikongatott Gyöngyvér, vislek a Tiszára. Elvislek a nevelőszüeimhez. Megyünk ki a tanyára.

Úsztam a Földközi-tengerben, az Északi-tengerben, az Adrián.

Semmi, szóra nem érdemes.

Úsztam az Atlanti-óceánban, a Marokkói-öbölben is úsztam.

Ugyan, ugyan, öböl vagy óceán.

Ha elvinnélek egyszer, ott azért eltátanád a szád. Sivár, vigasztalan országban születél, Gyöngyvér, szeretnék fölvilágosítani.

Ne mozdulj, kérlek, könyörgök.

Mit csinálsz, nyögte a férfi.

Honnan van benned ennyi gyűlölet, nem értem, nem értem.

Milyen gyűlölet, nincs bennem semmi, semmilyen. Ne mozdulj, ha én sem mozdulok. S mindezt csupán azért mondta ki hangosan, hogy maga is nyíltan élvezhesse a saját hangos nyögéseit.

Édesem, meséld, meséld el, mit érzel így belőlem, ennyire.

Magyarul még nem beszéltem ilyesmiről. Nem.

De minden francia ribancnak szorgalmasan a fülébe súgtad, hogy mit csinálsz velük. Vagy mit fogsz csinálni.

Mért ne susogtam volna, *chuchoter*, jegyezd meg szépen, *il me chuchote à l'oreille*. Mondd utánam.

Kérlek, készíts ki engem is. Tudod, meg kell tanulnom franciául.

Ezt még nem értenéd.

Két kis vontatott, valódi kiáltás szakadt ki belőle.

Tévedsz, ez az egyetlen, amit megérték, nyögte, mikor egy kicsit magához tért, mert őt magát is zavarták a barbár kiáltásai. Tartott tőle, hogy Ágost taszítónak találja. Miközben körmének kemény élével görcsösen a férfi széles hátizomzatába mélyedt, ismét suttogásra fogta a hangját. Szeretett volna a férfi minden igényének megfelelni, s ezért hol nyersebbnek, hol finomabbnak mutatta önmagát. Am ennek is vége lett. Halálos csönd támadt a visszhangos kis szobában vagy az egész világon, és bele kellett fűlelnie. Nem hallotta, hogy dr. Szemzőné vajon elment-e vagy éppen hazaérkezett volna már. Az elveszett idő néma tömege megjelent ebben a halálos csöndben, bár nem tudta, hol tartanak, s hogy ez netán az előző este lenne avagy a másnap délután. Tévedés, lihegte, minden tévedés, csak tévedés. És a saját lihegése hallatán igazán fel szabadultnak érezte magát minden ízében. Egész vékony teste reszketett, mintha ráznák vele. Semmit. Beszéljed sem szabad. Akárha fázna minden egyes szavától. Mozdulnod sem. Én tévedtem. Most nem színészkedett többé a hangjával, nem akart semminek megfelelni és semmilyennek látszani. Inkább vigyél el innét, kérlek, gyorsan, vegyél fel, vigyél innen el. Tulajdonképpen azt szerette volna kimondani, hogy haljnak meg együtt.

Gyöngyvér albérleti szobájának keskeny s minden kis mocnásra megnyekkenő díványán, egymás combjának kemény ollójába zárva, egymás karjába olvadva heverték forrón és az izzadságtól síkosan egy könnyű takaró alatt. A nő rázkódott. S mintha a férfi valóban teljesítené a kívánságát, két karjával legalábbis magába zárta, s így ragadta el. Boldogságukban most mindketten görcsösen lehunyták a pillájukat, rövid ideig nem lélegeztek. A takaró alól hallani lehetett hasuk, ágyékuk toccsanásait. Vala-

mennyi még derengett a vöröslő, fulladt, nyári alkonyatból az épületek barátságosan hátsó traktusaival és csupaszz tűzfalaival körülzárt tágas udvaron.

Feküdjünk így, suttogta aztán Gyöngyvér a férfi nyakába, csak így, ne mocsanj bennem, kérlek, s mintha a borzongó bőrrön végigömlene, érezte, ahogy a veríték hűvösebb hártáján végigfut a saját forró lehelete. Hidegletlős reszketése nem csillapult. Ha beszélsz, ne, ne beszélj, kérlek, mert akkor azt érzem, a hangod jön belém. Még azt is szerette volna hozzátenni, hogy ez rettenetesen jó. El nem tudta képzelni, hogy miként fog innen fölkelni, hogy dolgozni menjen. A testem mélyén, a méhemben érzem a selymes hangod hullámain, belém jön, jön, és állandóan kielégülök tőle. Erről azonban inkább hallgatott, mert félt. Mint aki kuporgat valamit. Talán a rettegés rázta. Halmozódott benne azoknak a dolgoknak a feszítőereje, amelyeket nem tudott, nem lehetett kimondani.

Odalentről háromkerekű biciklik éles nyiszogását, gyerekek otthonos kiáltozásait, gumilabdák pattogásának rövid ütéseit lehetett felhallani, és a kivilágított konyhák nyitott ablakaiból kiáradó rádió hangjait. Zene és beszéd egymásba fonódott, megszakadó, lüktető hullámain rázkódott a testük. Ennek a hatodik emeleti újlípótvárosi cseleldsobának a szokásosnál jóval magasabban elhelyezett ablaka résnyire nyitva állt; a pirított hagymán megfonnyasztott paprika és az édes paradicsom átható szagában érzékelték egymás csapzott testének illatát. Gyöngyvér kölnije akadálytalanul vegyült el a lassan rotogó kolbászos lecsók ablaknyíláson beszűrődő erős szagával, amitől a férfi valamelyest idegenkedett. Míg a nő, ellenkezőleg, azon volt, hogy megbarátkozzék Ágost ismeretlen illatával. Talán a homlokába tapadt sötét hajának van ilyen illata. Talán minden porúsának. Gyöngyvér hosszú percekre befúrta magát a hóna alá, kinyalta az izzadság lucskát, leette a hosszú, átnedvesedett és összetapadt, sötét szőrszálakról az illatot. A férfi pedig nyelvének minden kicsi érintésétől megvonaglott, alig hallhatóan könyörgött, ne, ne, ezt mégse csinálja, ami nem föltétlenül azt jelentette, hogy tiltott területre értek, bár nyilvánvalóan az ellenkezőjét sem.

Négy napja tartották így fogva egymást, alig aludtak, alig ettek vagy ittak valamit, csupán órákra váltak el, s mindig úgy folytatták, mintha a következő pillanatban akaratuk ellenére kéne egymást örökre elhagyniuk. Egyetlen másodpercet nem hagyhattak betöltetlenül. Gyöngyvérnek mégsem volt ideje még fölfedezőútra indulni a férfi testén, hiszen ehhez el kellett volna engednie, ha kicsit is, de el kellett volna távolodnia. Nem engedhette meg magának. Ellenkezőleg. A férfi viszont mindig egyszerre több dolgot szeretett volna vele tenni, amiből kényszerűen maradt egy, ezt viszont kevesellte. Nem tudták magukat a közelségből kiszakítani. Csókjaikkal minduntalan leteperték egymást, valahová lezuhantak, asztalra, ágyra, ha már nem tudták egymást a lábukon megtartani, székre, fotelba vagy éppen a padlóra, konyhakőre, s csupán akkor nyerték vissza a testi biztonságukat, mikor a férfi ismét beléhatolt. Alig pillantották meg egymást, máris csinálták, amitől állandósodott ez a túl közel, mégis úgy hatott rájuk, mintha először történe.

Csönd lett. Visszafogták a lélegzetüket. Legfeljebb a vérük áramolt. Nem volt egy másban gyakorlatuk, és furcsa módon nem is tettek szert ilyesmire. Amitől nemcsak az időérzéküket veszítették el, hanem mindenféle külvilágra vonatkozó érdeklődésüket. Ők maguk lettek egymásnak az egyetlen lehetséges külvilág, s ezért önmagukban egymásnak sem lehettek olyannyira fontosak, hogy holmi részletek miatt belebeszéljenek az egész idejébe. Tulajdonképpen nem volt pontos képük arról sem, hol milyen a másik, mert a tudás a kezükben, az ajkukon és a nyelvükön ült meg, vagy az

orrüregük csillámszőreirein, s inkább csak sejtették, hol végződik egyikük, és a másik hol kezdődik el.

Mégis, most mégiscsak mesélhetnél. Akkor mégiscsak elterelnéd a figyelmemet, szóltal meg valamivel később Gyöngyvér, s a hangja a szokásosnál mélyebbre szállt.

Ez volt a természetes hangfekvése, amikor énekelt.

De miről kéne a figyelmedet elterelnem, kérdezte a férfi meglepetten, akárha hosszú, távoli álomból ébresztenék.

Ó, semmiről, nem is tudom, tulajdonképpen semmiről, válaszolta Gyöngyvér, holott tudta.

Félt. Nem mondhatta ki hangosan, mert attól tartott, hogy vannak szavak, amelyekkel mindent azonnal elrontana. Igaz, ő tiltotta meg a férfinak, hogy mocsanjon, mégis azt akarta volna kimondani, hogy basszál meg végre rendesen. Ami másfelől azt jelentette volna, hogy valamilyen magas ítélet szerint nem rendes dolog, amit tesznek. Ha állandóan leállnak. Ha beszélnek. Egy csomó más dologhoz pedig egyáltalán nem volt egyetlen szava. Például ahhoz sem, hogy miért szeretné annyira kimondani, mégis. Vagy ha már beszélnek, akkor ki tiltja meg, hogy bármit kimondjanak.

Megreccsent alattuk az ágy ócska rugózata. A férfi egyetlen rövid csípőmozdulattal hatolt beljebb a hüvelyében, akárha megértené a néma kívánságot, mire tompa, lágy, telt cuppanás hangzott a takaró alól, végül is fájt, durva volt. Neki sem volt kellemes, mert a fasza túlmeredett a várakozástól és az állandósított késleltetéstől. A hüvely szorosan rátapadó bordázott fala a makk koronája alá gyűrte be a szokatlanul bőséges előbört, s így nagyobbbat rántott az érzékeny kis kantáron, mint amennyit az megengedhetett. Lassan, némiképpen sziszegve, vissza is vonta önmagát, s addig hátrált a farával, amelynek most mindkét megfeszült pofáját a nő tenyere feszítette magába, alig engedte, érezte a körmeit, míg makkjának pattanásig duzzadt gallérján nem érezte végre a hüvely éles, hűvösebb bejáratát.

Nem tudhatták, mit akarnak.

Így maradt, még benn, a kinn határán. Mint aki a másikon valamiként fönnakadt. Csupán egyetlen mocsanás, kifordul vagy éppen visszasiklik. Égett a kantár a gallér alatt, talán be is hasadt.

Valami egészen mást akartam neked elmondani, szólalt meg a férfi meglepően józan hangon, félhangosan, és rövid, sietős csókocskákat lehelt a nő finoman nyitott ajka közé.

S amint a csókocskákat lehelte, Gyöngyvér kiduzzadt, kimeredő csiklója ütemesen verődött a makk felfeszülő koronájához. Ami miatt aztán a csókocskákat is abba kellett hagyniuk.

A fájdalomnak ezekkel a rövid túlzásaival egyikük sem tudott mit kezdeni. Ám a kivételes, hihetetlen, éles érzet mindkettőjük elméjébe örökre beleégett. Meg azt sem lehetett megállapítani, hogy a férfi mivel mit tár föl vagy mit fed el. Vajon minél előbb túl akarja-e tenni magát e csókocskákon, s ezért csinálja-e sietősen, csaknem figyelmetlenül, vagy éppen az élőbeszéd józanságát szeretné minél előbb elveszíteni, az ész csöndes érveit megkerülni, netán egyensúlyt teremteni az önkívület és a józanság között. A józan ész minden dicséretet megérdemelt, és semmire nem volt jó. Ilyen érzés lehet, amikor fizikai testek egymásban olvadoznak.

Gyöngédség fonja át közös fájdalmukat, ám ez nem csillapít. Meg volt győződve róla, hogy megtalálta a nőt, akivel együtt kell élnie. Kiszáradt szájuk mindenestre hosszabban megtapadt, és rövid pukkanásokkal vált el. Ezen megint nevettek.

Valójában nem is ezt akartam, folytatta Ágost tagoltan, hogy úrrá legyen az ostoba nevetgélésükön, hanem azt szerettem volna neked elmesélni, hogy én mindent láttam előre, már a zürichi pályaudvaron láttam. Szavakkal akarta túltenni magát testi esztelenségükön. Apámnak ez a barátja várt bennünket, tudod, akiről meséltem. Ám megint csak, hiába tiltakozott ellene, De Lecluse halvány ábrázata jutott eszébe, nem Gustav Grasseré. Jól értette önmagát, miért nem tud megszabadulni tőle.

Meg az ezüstszürke *Delahaye* a fekete sárhányóival, mondta ki hangosan, s érezte, milyen veszélyesen közel került egymáshoz a két név. Ennek akkoriban negyvenezer svájci frank volt az ára. Bár ezt hiába mondom, úgyse érted. Egy nagy vidéki ház került akkor ennyibe.

Miért ne érteném, mondta a nő igen nyugodtan, holott valamennyire még mindig reszketett. Valamilyen autó, amitől rögtön belebolondultál ebbe az emberbe. Úgy terült elé a másik, mint egy néma alföldi táj, melynek nincs átláthatatlan szeglete. Ennyi volt az ára, mondta, s foga kissé összekoccant. Nem olyan nagy dolog, hogy ne érteném.

Bőre felszínéről egyre mélyebb régiókba süllyedt a reszketés.

Nem, nem, tiltakozott ösztönösen Ágost, egy pillanatra mégis meglepetten elhallgatott. Meglepte, hogy a nő milyen éleslátón teremt kapcsolatot egymástól távol eső, valójában nem belátható tárgyak között. Ezt úgy érzékelt, mint valami reá leselkedő, alattomos veszélyt. Tulajdonképpen nyersnek érezte, túl direktnek, ízlése, neveltetése tiltakozott ellene. Olyan dolgokat ért, amelyekről ő nem beszél, s akkor hol a határ kettőjük között.

Arcuk egészen közel feküdt a párnák feltűrődött csúcsai közé mélyedve, éppen csak látták egymás szemét; mindketten alulról bámultak bele a feldomborodó szemgolyóba. Tényleg fontosabb lett nekem, mint a saját apám, ez így igaz. Felülről esett rájuk némi fény, annyi, amennyi a mennyezetről verődött vissza az alkonyatból. De valójában épp azt szeretném elmesélni, hogy nem én, hanem ezek ketten voltak egymásba esve, válaszolta gyorsan, mintegy magát mentegelve.

Én sokat láttam már az életemben, Ágost, engem te nem tudsz meglepni semmivel, mondta erre a nő nevetve, s ettől a kissé teátrális mindentudástól Ágost hangjában is elnézőbb mosoly kísérelte a következő mondatot. Mégis kellemetlen érzés maradt. A nő valamibe beleláthatott, beleavatkozott.

Amint meglátták egymást, már beszéltek, gyorsan, hevesen, halkan, mindig németül. Engem meg egyedül fognak hagyni. Beraktak a hátsó ülésre, és rögtön elfelejtettek. Képzeld el egy nagyon magas, nagyon testes, nagyon szőke embert. Hány éves lehetett akkor, talán harmincnégy. Annyira sűrű és göndör haja volt, hogy belecsimpaszkodtak a lányai, föl tudta emelni őket. Csak lógtak róla, van egy ilyen magyar vers, gondolom, nem fájt neki.

Miként gyümölcs a fán.

Minden erős volt rajta, ez pedig egy fiúnak tényleg imponál. Masszív. Jó volt hozzáérni, birkózni vele, mert olyan volt, mint az acél, mint a kő. A nyaka, a karja, a combja, nem lehetett a lábát megmoccantani. S miközben beszélt, érezte, mindezt nem mondaná el, ha Gyöngyvér nem tudná. Tudja. Persze, igazad van, az autója legalább ennyire tetszett, imponált.

Máskor másokkal tartózkodott a sok beszédétől, hiszen az ember beszéd közben óhatatlanul alkalmazkodik. Néha mind a négyen nekimentünk, ezt játszottuk, de nem lehetett leteperni, hacsak nem engedte magát, hogy örüljenek a lányai. Egészében fi-

gyelmes, türelmes ember, néha azért elég hisztérikus. Amikor dühös lett, nem ordított vagy bömbölt, hanem sipítozott, mint valami nő. Ez a tulajdonsága inkább mulatságossá teszi. Képzelheted, öt nővel élni. Ha sipítozott, a nők egyszerűen kinevették. Rögtön láttam, látszott, hogy ez egy jó ember, mit mondjak, egy megbízható ember, és akkor mégis hogyan mondjam meg nekik, hogy nem akarok itt maradni egy idegennel.

Kicsi koromban sokáig én sem tudtam beszélni. Szavamat nem tudták volna venni, suttogetta Gyöngyvér önmagától elérzékenyülten, pedig a lányok, ugye, sokkal korábban, sokkal egyszerűbben megtanulnak beszélni. Nem is tudom, tette hozzá, biztosan az apád gonoszságát szeretted. Aztán ugyanolyan gyorsan elhallgatott, s Ágost érezte, mintha egy szempillantás alatt elveszítené. El is veszítette. Nemcsak azért hallgatott el, mert a másik még beszélt, hanem fájt. Még mindig fájt. Nem múlt el a fájdalom. Amióta naphosszat egymás közeli ábrázatába meséltek, csupa olyasmi jutott eszébe, amiről nem tudta, hogy őrzi az emlékezete. Maga az emlékezés érte készületlenül, mindaz, amit az elme egy ilyen alkalomra meglepetésként tartogat.

Még mindig rettenetesen fájt, hogy tudja, mit kívánnak tőle a felnőtt emberek, érti, mégsem képes rászánni magát a beszédre. És ez még most is így van, mert az ember talán nem változik. A másik ember nyitott, látta, vagy legalábbis készségesen megnyitja neki önmagát, ő azonban zárt marad, ami megkínozta, fél a büntetéstől, a bosszúszomjas kislányt kell önmagában meglátnia, aki nem beszél.

Állandóan csak adtak, adtak, mindenki adott, mégis úgy éreztem, hogy ezek az idegenek mindenemet elveszik. A mai napig nem tudom kimondani, hogy Gustav a nevelőapám vagy Clara Grasser a nevelőanyám lenne. Pedig közjegyzővel hitelesítve, bejegyezve, az adoptált fiuk vagyok, és higgyed el, bizonygatta az ismeretlen kisfiú hangján, sokkal ismerősebbek nekem, mint a sajátjaim.

Ezzel aztán erőt is vett magán.

Semmim nem marad, ezt éreztem meg előre. Senki, senkim. Ez a nagy, hideg víz, meg a hűvös nagy házuk, a közeli hegyek, az éles levegőjük az erősebb. Valamiként az volt az erősebb, ahogy az ebédlőjükbe besütött a nap, csendesen csörögtek az evőeszközök.

Otthon nem süt be, ezt még tudom, de már nem tudom, milyen az otthonom.

Ezek itt teljesen kisajátítanak.

Clara már az első délutánon vitt a lányokkal a balettiskolába. Az emeleten kaptam szobát, ami majd a szünidőkben is az enyém lesz. De hol van nálunk az ebédlő. Képzeld el, néhány nap eltelik, még el sem vittek abba az internátusba, ami be van ígérve, mintha nagy jutalom lenne, mert ott majd mindent, de mindent megtanulsz, és teljesen elfelejted az anyád arcát. Ami persze bosszú. Ne is legyen többé. Az apádnak nem mondhatod, hogy adja a tárcájából a képet. Honnan tudhatnád, hogy a tárcájában van egy ilyen kép, és be kéne vullanod, hogy azért kell, mert bosszúból nem emlékszel az anyádra, tiszta bosszúból.

Én meg, tudod, egész kislánykoromban nem szabadulhattam attól a gondolattól, néha én is azt hittem, belebolondulok, mint te, Ágost, ebbe a balettiskolába, ahová elvittek. Ez egy rögeszme, mert azon gondolkodtam, hiszen az anyám látott engem.

Mintha még most is látnia kéne, hogy milyen elhagyott vagyok. Ezt azonban már nem mondta ki. Gyöngyvér beszélni akart, ám nem nagyon tudott. Mintha azt kérdezné magától, hol a kés, amivel felnyithatom a mellemet. Megbénította, hogy a másik ember élete telve van olyan részletekkel, amelyeket ő még elképzelni sem tud rendezni.

sen. Miként gyűlölhette volna az anyját, vagy milyen képet kérhetett volna bármilyen apától. Minduntalan megbicsaklott a hangja, csúszkált a különböző hangfekvései között. Ha egyszer nem őrzött magában semmilyen hasonlót, akkor nem hatolhatott be más emberek gondolatai közé, s ezért kellett minduntalan visszatérnie a rögeszméjéhez. Van valahol, emlékeznie kéne még rám, mondta, mint akinek váratlanul elfogyott a lélegzete. Látott engem, érted, és én is láttam őt.

Tévedsz, az ember még arra sem emlékezik, Gyöngyvér, akit szeret. És akkor minek kívánják tőle, hogy hűséges legyen. Kihez, ugyan kihez, ha egyszer mindenkit és mindent elfelejt. Holnap nem emlékszel rám. Hűség nincs. Ez is csak egy szó.

Nem tudom, érted-e, én még soha nem láttam az anyámat. Vagy legalábbis nem emlékezhetek rá. Nekem egyáltalán nincs semmiféle képem, ez azért nagy különbség ketünk között. Ilyen képeket senkitől nem várhatok. Pedig állandóan látnom kellett, hogy ez milyen végtelenül egyszerű. Anyja aztán mindenkinek van. Nincs állat, melyiknek ne lenne. Van a malacoknak, a borjúnak, a kiscsikónak, mondta, a macskáink is csak nyalták a kölküket, s ezzel belenyalt a férfi nyitott, figyelő szemébe.

Gyöngyvér.

Tessék.

Hallgass el kicsit.

Mondjad.

Anyá nincs. Ez egy siralmas illúzió. Én megértem, de te valami olyasmire vágyakozol, ami nincs. Isten sincs. Ezekkel az illúziókkal az embernek előbb vagy utóbb le kell számolnia. Nincs sem védelem, sem tekintély; autoritás, vagy hogyan kell magyarul mondani.

Nem hiányzik. Nekem nem az isten, az anyám sem hiányzik, egy szerencsétlen. Ha a lábam ujjába belenő a köröm, akkor jobban meggyötör. Hidd el. Nem is jó kifejezés. Engem gyötör, hogy másoknak van valami, ami nekem még csak nem is hiányzik. Valakijük van, aki nekem nincs. Holott az én anyám is él, vagy minden biztonnal él még, amit biztosan szintén nem tudhatok. Ha meghalt, akkor nem fogom megtudni, semmit. De akkor meg mit tudok. Nem az, hogy fájna, mi fájjon rajta, mi fájjon valamin, amit soha nem éltél át, nem fáj. De nem tudhatom, kit gyűlölök miatta. Te gyűlölöd, és akkor legalább pontosan tudod, hogy kit gyűlölös. És ez aztán fáj. Van életem, de az egésznek nincs alakja. Nézhetem magam a tükörben, hogy igen, biztosan ilyen, talán tényleg ilyen, mint amilyen én vagyok, bár meglehet, hogy egészen másfajta. Ezért kellene nekem a gyerekek annyira. Ha nem látnám mindennap őket, akkor a legközelebbi tükörben verném szét a saját képemet.

Mégiscsak okos lány vagy te, Gyöngyvér.

Mondd még egyszer.

Ha kétszer akarod hallani, akkor nem okosságra vall.

Kit érdekel az okosság. A nevemet akarom a szádról.

Talán még mindig nem érted, a kiejtésemmel nem tudok külön visszatalálni. Ez talán ugyanolyan bennem, mint a te anyád. Már nincs meg, még akkor sem, ha van. Elveszett, valahol eltűnt, és nem tudjuk többé hol megkeresni. Hiába élek megint itt. És nem az a gondom, hogy egyszer, régen, kilöktek maguk közül, igazad van, kit érdekel. Hanem az a gondom, hogy valahová, a legelső helyre el kellett találnom, s ebben van a megengedhetetlenül esetleges. Ez visszavonhatatlan. Ha Kínába vittek volna el, akkor ott kellett volna megtalálnom magamban a kínait.

De miért ne érteném. Más emberek erre mondják, hogy a hazájuk meg a honvágy. Távol, messze van hazám, énekelte váratlanul a férfi arcába a tiltott slágert. Te viszont valamiért szégyelled. Inkább ezt is eltúlozod.

Nem tudom, kettőnk közül melyikünk hajlamosabb a túlzásokra. Én azt hiszem, hogy te.

Elénekeljem neked?

Nem, ne, mondta gyorsan a férfi, szerintem ennek a hazához nincs sok köze, ez inkább az élet ritmusa. Én legalábbis nem vagyok süket rá. Ez minden nyelvhez hozzátartozik. Gyerekkorában fölveszi az ember, s nem felejt el többé. Legfeljebb egyszer átállítja, de onnan aztán többé nincs visszatérés. Kétszer már nem megy. Megakad rajta a tű, minduntalan visszaugrik, visszajátszik. Mindig egy másik dallamot, s ezért minden hamis. Mindig azt, ami fölötte van. Meg nem is akarok otthon lenni itt. Nem tudok.

Megfigyeltem, az utcák nevét sem tudod megjegyezni.

Vagy nem akarom. Nem érdekel.

De minek ennyire mellre szívni. Nekem annyira édes, ahogy a nyelved beletörik a nevembe. Különb en is utálok. Vér a pesti utcán vagy a bugyogódban, amikor menstruálsz, legyen bárhol, de ne az ember nevében.

Elég furcsákat beszélsz, nem is értem, mondta Ágost kíméletesen, holott ezeknek a kifejezéseknek hallatán valósággal öklendezett az idegenkedéstől.

Még gyöngy is, olyan utálatos.

Szerintem túl sokat locsogsz. Inkább utána kéne nézni a történetének, ne mozgolódj.

Legalább megszépíted a ronda nevemet. Ha egyszer meg nem moccanok.

Belül meg alattomosan kitárulsz, aztán szépen rám zárod magad, összezárulsz. Talán így lehetne magyarul mondani.

Még, mondd, könnyörgök. Engem nem érdekel semminek a története. Csak ez.

Madarat a lábán, meggyűrűzöl a faszomon, így mondaná a költő.

Jaj, hogy beszélsz, mondta Gyöngyvér, és a hangja a kék legfelsőbb fokától a lehető legmélyebbre szállt. Mindketten prüszkölve fel is nevettek, s hogy le is köpték egymást, ettől még jobban nevettek. Nehogy elröpüljél, sikította Gyöngyvér, meggyűrűztelek, hogy megfogjalak. Nem szabad így beszélni.

A függetlenségemet nem hagyom, ne reménykedj ilyesmiben.

Még, kérlek.

Nem fogsz meg semmivel.

Mondd még, hogy fasz, kérlek.

A férfi azonban elhallgatott, s ettől kezdve nem szeretett volna megszólalni. Élvezte a szavakat maguk körül, olyan volt, mintha megjelenítenék vele a sötétség atomjait, erős késztetést érzett, hogy beszéljen, mégis idegennek és naivnak tartotta magában az elbeszélőt. Mindent, de mindent elmondani. Veszélytelen témát aligha találhatott a saját életében, talán ez ingerelte. Meg valamilyen szokatlanul gyermeket jelent meg az elbeszélésében; benne lebegett minden mondatában, amit nagyon is jólesett volna ízlelgetni, bár eddig nem vette észre, hogy létezne ilyen távolság a gyermekkor és a felnőtté között. Mindent jó kimondani, még többet lett volna jó, ám a kimondás pillanatában rossz lett visszahallani, mert a távolságra látott rá.

Miközben tágra meredt szemmel meséltek egymás szájába, s pilláját egyikük sem zárta volna le, testük súlypontja észrevétlenül áthelyeződött. Sokáig nem bírhatták ki egyetlen pozícióban, mert hol a karjuk, hol a lábuk zsibbadt el a másik test terhétől. Fel

kellett szabadítani. Lassan meghengeredtek, valamennyire. Gyöngyvér öle ettől erősen megnyílt, s amint combjának ollójával önkéntelenül fölcúszott a férfi combján, és erős alsó lábszárával immár tudatosan csaknem a derekát kulcsolta át, két kezével kényszerűen elhagyta az erőfeszítéstől megfeszülő, horpadt fenékpofákat, hogy a széles, nyugodt hátát karolja magára. Legalább a karja megkönnyebbedett. A férfi zsidbadt karja mindazonáltal tétoვázott, mint aki nem tudja biztosan, most mit tegyen. Ha szimmetrikus helyzetükből valamennyit meg akart őrizni, akkor vándorolhatott volna lefelé, hogy két markába ragadja a nő kicsi seggét; magába kanalazni a tenyerével, a kerek seggénél fogva irányítani. Tenyere kívánta volna a seggét, az öle kívánta, hogy még jobban bele, faszba, a heréje, hogy a két kezével még visszavonhatatlanabban emelje magába, holott tényleg nem volt már hová. E pillanatban tényleg a függetlenségéről volt szó. Arról, hogy ne kelljen magát a nő ritmusának kiszolgáltatnia, ne legyen belőle pusztító monotónia, ne egy közönséges, óvatlan magömléssel legyen vége, ahogy a nő kívánná, ne legyen vége. Ostoba. Egy ilyen nő, milyen végtelenül ostoba. De mindeközben a szétnyílt öle oly simán és akadálytalanul vonta magával, hogy nem nagyon volt mit tennie. Bizonyára nem véletlen, hogy a kisfiúk az édesanyjukat akarják elvenni feleségül. Megcsalt az apámmal. A monotónia, az egyenletes gyorsulás megtekeredő spirálja nála hatalmasabb. A nő testének könnyűsége, simasága és hajlékonysága győzte meg. Kicsit közönséges, állapította meg magában, kicsit konvencionális nekem, ez azonban csak pillanatokra zavarta. Túl gyors, a saját fizikai érdekeit sem fogja fel, de élvezte a mohó türelmetlenséget. Majd most kilépek, mondta magának, s azt értette alatta, hogy a nő követelődző ritmusából lép ki; mégsem lépett még ki.

Gyöngyvér olyasminnek akar türelmetlenül a végére járni, világos, amit valójában még el sem kezdtek. Nem volt biztos benne, hogy sürgető indulatában ezt a nőt meg lehetne-e bármivel fékezni. Heveskedik, holott súlyosan gátlásos, a szenvedélyesség meg nem áll jól neki. Az sem véletlen, hogy nem szopránt, hanem altot énekel. Ez a ritkább, ő azonban olyan szeretne lenni, mint a többiek. Csinálja. Eddig bizonyára így várták el tőle, mert itt a színházakban is ez a konvenció. Nem tudják kivárni, hogy valami önmagától beérjen. És akkor vele is teljesen reménytelen. Mindenféle ilyesmit gondolt, ám kevéssé érdekelte, ami az elméjén átfutott. Tenyerével is valószínűleg azért vágakozott a súlyára, mert úgy érezte, súlytalan a nő, pihével szeretkezik. Bárdolatlan, nincs neveltetése, ám nem ilyen, hiszen ettől súlyosnak kéne lennie. Ez meg súlytalan. Nincsenek közöttük gátak. S ez nyomott többet a latban. Egyikük a másiknak titkos hasonlata. Széttárt combja között térdelt föl, ha nem akarta, hogy kicsússzon belőle.

Ha már egyszer ilyen könnyedén megtalálták e felettébb előnyös helyzetet, akkor ez volt a fontosabb.

Nem csúszhatott ki belőle. Amitől e pillanatban egyébként fölösleges lett volna tartani. Az érzékeknek mégis szükségük van a készenlétre. Meg előre számolt a dívány laza rugózatával, a bántó nyekkenéssel, a kényes, előre belátható mozdulattal, mikor a két karjuk majd egymást keresztezi, netán egymásba ütközik, ezért döntött úgy, hogy karját a párnák között kell föltámasztani. Pedig a nő kicsi seggét akarta. Szeretett volna inkább mindent kinyalni rajta vagy kinyalni belőle.

Élvezni a megalázó szolgálatot. A szájüregben meggyűlt nyálat elkeverni a pinájából kicsorduló, erősen illatozó, húgytól fűszeres, nyákos váladékkal, melyben úgy tocsogott most a túlkeményedett, fájó faszával, mint egy feneketlen, oszló haltetemekkel teli mocsárban, amelyben sárga liliomok tenyésznek. Hegyesre pöndörített nyelve hegyével nyúlni be; erős, tömött szeméremajka között siklani föl az elnyílt hüvelyébe.

Elrémisztette magát vele. Mindig csak röviden merészelt megtenni, belekanalazni. Az úr minősége által ismerni fel. Egyszer már nagyon rövid időre Gyöngyvérrel is megtehetette, most újra visszakívánta a szája. Mintha nyelvén érthetné meg a tömött szeméremajkat. A szeméremrés csúcsívben záródó erős boltozatába botlani, és visszatérni mély öblébe, csiklójának tömött bimbóját nyalni körbe, mindazt, ami a tagok és a mozdulatok légies könnyedségével oly éles ellentétben áll, s ahová az átlagosnál nehezebb behatolnia. Föloldani a szájával. S ami aztán a leglényegesebb lenne, váratlan mozdulattal megfordítani. Hasra vágni. Hogy a fölmeredő, édes kicsi seggébe belelőgjon az orra, szétnyitni a fenékpofákat, visszanyalni a lepedőn széttapadt pinájába, beszívni és addig nyalni a barnán ráncolódó, görcsösen bezáródott, enyhén szarízú segglyukát, amíg a pinájából áthúzott ragacsos nyál melegében ki nem virágzik, hogy oda is bemehessen a faszával. De nem kockáztatott. Mindenhová bemehessen. S hogy erről ne is képezelegjen, két éles könyökével elég brutálisan maga alá szorította a vállát. Karja közé feszülve hevert a földült arc a párnán, kimeredt, elnyílt szemmel, s az alkonyati fényben olyan volt, mintha elkékült volna az ajka. Szép nem volt. Reszketésnek immár nem maradt nyoma, de rendült alatta, rengett és finoman remegett a mélyben a könnyű test. Kicsiny, domború homloka a kislányosan benőtt hajával.

A férfi arra gondolt, hogy talán az egész élete nem más, senki élete, mint előnyös és még előnyösebb helyzetek örökös keresése. Egy olyan helyzeté, amelybe aztán érdemes beleömleni. Ez nevetséges. Minek keres az ember, ki parancsolja meg. S mi hasonlítható, mihez, ha nem tudhatja, mit hoz a következő, a régít pedig már másnap ellefelejtheti. Most megtalálta, ennél előnyösebb valószínűleg nem lehet. Egyszerű fizika, ez egyszerű biológia, gondolta szenttelenül és szárazon, mintha azt gondolná, hiába szeretkezem, ebben sincs semmi személyhez kötött. Visszahallotta a saját fújtatásait. Sem a másik ember személyéhez, sem a sajátjához, még ha ő váltja is ki belőle, illetve belőle váltják ki. Minden csak fizika vagy merő konvenció. Le kellett kissé hűtenie önmagát.

Hiába baszik.

Oly gyakran mégsem esik meg, ami ugyanakkor szükségszerűen megeshet bárkivel. Ritkán válik tökéletessé, talán ennyi a személyes. Nem több. Ami az örökös tökéletlenségek egyik viszonylata. Nem több. De mielőtt a nő bármilyen végzetes vagy ellenállhatatlan mozdulatot tehetett volna a fejével, az ölével, a körmeivel, a hüvelyével vagy bármivel, ki is mondta jó hangosan.

Megtaláltuk a legelőnyösebb helyzetet.

Ami persze nevetségesen hangzott. Ugyan mit találtak volna meg. És még visszahangzott is kicsit a rideg falak között. Kicsit gyámoltalanul, kicsit fenyegetően, mert a hangja ugyanolyan szenttelen maradt, mint ahogy gondolkodott magáról. Semmit nem találtak meg, de félő volt, hogy elveszíthetik, akárha el is játszott volna már ezzel a hangoskodásával, pedig csak meg akarta tartani, az örömét megosztani, maradjon így legalább a pillanat.

Igen, hangzott a feldült arcból, mélyről, szárazon tátogó ajakkal, elrekedten, megzavartan, igen, mi lenne előnyösebb. De nem tudott nevetni önmagán, s nem tudta ki nevetni a férfit sem. Mint a nagybeteg, csupán jelezte, szájával, erős szemöldökével, az elmélyülő, függőleges kis barázdával a gyerekesen sima és domború homlokán, az igyekvést, hogy szívesebben nevetne egy ilyen ostobaság hallatán. Ám felkavarta, mélyen megrendítette Ágost kijelentése. Ismeretlen távlatot nyitott. Először életében mélyen be kellett néznie a saját testi jelenségei közé. Sem előtte, sem utána, hanem köz-

ben. Ilyesmit férfi még nem tett vele. Talán Irénke, amikor egymáshoz érintették a mellbimbójukat, és láthatták, amit éreztek, megbeszéltek, hogy most egyszerre megkeményedik. S oly erős lett a lehelete ettől a hivatlan gondolattól, lehetetlenek olyan átható az illata, nem kellemetlen, de bőr, hús, nyál, fog, gyomor, hogy a férfit megrázta egy másodpercre az idegenség és az idegenkedés hideg undora.

Most akár gyereket is tudnék neked csinálni.

Hüvelye tényleg gyűrűzve görcsölt a faszon, mely felduzzadt fejével mintegy túltöltötte.

Csípője süllyedt, emelkedett, öle ellentétesen megvonaglott, s vonaglásának szeretett volna ütemet adni, ám a férfi a karjával, a könyökével lefogta, a csípőjével leszorította, nem engedte szabadjára, legyűrte magának, s így csak a fejét csapkodhatta, jobbra, balra, többször átfordította. Nyakán kidagadt, ugrott egy ér, ez a bőrízom alatt meghúzódó *venae jugularis interna*. Mintha épp akkor látná viszont a rettegést, amikor sikerült a másikhöz közel férkőznie. Ezért csinálta. Meg akarta mutatni a férfinak, hogy micsoda méltatlanságok esnek meg vele, az élvezete is belerokkan, ez igazságtalan, miként az egész nyomorú élete. Amit, bármilyen képmutató vagy fegyelmezett, nem bír elviselni. Mert nem tudta volna megmondani, boldogság-e vagy fájdalom.

Közelebb nincs, hallotta a férfi is a saját hangján magában. Olyan lett, mint egy tiltás. Ne próbálkozz, nem szabad. Mint aki önmagát tiltja el, s ha nem sikerülne, akkor a kozmosz is beomlana. Valamennyit engedett a szorításon, hogy kicsit valóban visszavonhassa önmagát, a faszát. Úgy érezte, mint aki valamit végletesen elszámított, és e pillanatban nem látja át a helyzetet. Oda volt a hűvös öntudat, mert nemcsak nem vonta vissza, hanem e visszavonáshoz még mélyebben kell benne lehatolnia, s érezte, milyen hosszú utat tesz meg a nő hüvelyében. Úgy jelenítette meg magát a tudatában, mint alvadtvér-színű barlang, ahol már egyszer menedékre lelt. Nem tudott nem visszanyomulni, ahonnan inkább vissza kellett volna vonulnia. Olyan térbe ért, amely nem volt benne sem az emlékezet, sem pedig a képzelet idejében. A könnyű nyári takaró valamikor lecsúszhatott.

Ha így van, akkor mégis minden ellenőrizetlenül történik meg. Végre megtalálta. Valamit végre ellenőrizetlenül hagyott magában.

Látott egy ellenőrizetlenül hagyott nyitott kaput az éjszakában.

Végzetes lehet. Mint egy gyerek, panaszkodom. Valami idők kiesnek.

Boldoggá tette ugyan a végzetes. Megtalálta, végre.

Akár gyereket is tudnál csinálni, igen, bizony, suttozta a nő, és közben mintha reszketegen küzdene a lélegzetvételért. Kérlek, kérem, szeretne volna világosan kimondani.

Végre megtalálta. Suttogó, kitelt, húsillatú ajkát a szájába kellett volna venni, hogy lebjárja magában a hülye ujjongását, az ellenőrizetlenül hagyott időket, a nyitott kaput, az idegenkedést és az undorát. Másfelől már miért ne panaszkodhatna, végül is egy óvó néninek panaszkodik. Maga előtt is szégyellte, hogy ilyen hülyeségeken gondolkodik. S miközben megtette, óvatosan a szájába vette a nő légszomjtól enyhén elkékkült ajkát, elővigyázatosan és lassan vonta magát vissza a feszesen rázáródó hüvelyében. Még mindig a függetlenségét féltette, védte. Nem vehette át, nem igazodhatott a ritmusához, bár jó ideje nem tudott kitérni. Valami kicsi emlékeztetőt szeretett volna megtartani a sajátjából. Legalább a saját pulzusát nem föloldani a másik ember lüktetésében. Gyöngyvér azonban nem engedte magába a menekülő nyelvét, erős, énekórákon megedzett nyelvvel lökte ki. Beszélni akart. A férfi még egyszer megkísérelte. Fogát mélyesztette az ajkába, harapott, de a nő ismét kilökte, lelökte, hogy beszél-

hessen végre. Sós volt az erős, idegen nyelv íze, nagyon sós. A visszautasítottság dühétől is vezetve görbesztette föl a törzsét, s a nő karja ugyan készségesen utánaengedett, ajkával kényelmesen végigaraszolhatott a nyakán, és mellének fölmeredő csúcsát is magába harapta, éppen csak elérte, beszopta volna, nem durván, puhán. A nő azonban alig érezte meg a vastag, kiszáradt ajkát, éles fogát, rántott magán egyet. Kirántotta. Nem akarta. Semmit nem akart. A férfi hiába kapott a nyelvével utána. Hanem mintha minden eddig magába fojtott szavát kéne kiokádnia.

Én elfolyok, én szétfolyok. Én érzem. Most biztosan. Segíts, nem bírom magam megtartani.

Ágost megpillantotta a szakadék szélét, ahol a nő nem tudta magát megtartani.

De látta jól, ez a saját szakadéka, nézte az alázóduló kövek hullámain, s valahogy úgy kellett ebből az egészből kihátrálnia, hogy az omlásban bugyogó talaj rettenetes súlya ne rántsa, ne ragadhasa magával. Foghúzás közben recseg így a csont az agyvelőben. A szakadék mélye valósággal feldübörgött, csattant a vízben, a lezúduló kőtömeg hörögött a szakadék oldalán. És akkor lassan mégiscsak visszatért. Megállt egy pillanatra. Előre tudta, hogy nem tud nem visszatérni. A rázkódó hüvely izomzatának ellenállása miatt, hiába volt oly síkos, most nagyobb erőre volt szüksége. Ez nem volt veszélytelen. Mielőtt az elérhető legmélyebbet érhetne volna el, ismét megállt, nem tudta megmondani, hol van, belémeredt, mocsanatlanul, többször, akarata ellenére beléreszkedett, s hogy véget vessen ennek, ne lövelljen bele a nő nyitott méhében, egyetlen erős rántással összeszorította a fenékpofáit. Amivel görcsbe rándította a végbelét, a végbél görcse nyomást gyakorolt a prosztatára, s ennek a nyomásnak az ingerületével megakasztotta saját élvezetének ívét. Az ondócsatornát, a prosztatata fölött elhelyezkedő *ductus ejaculatoriust* ehhez elég egyetlen pillanatra elzárni. Az élvezet fölfelé tartó íve zuhan, az ingerület azonban nem múlik, s ezért előlről lehet kezdeni. Megtörte ket-tőjük egyenletes gyorsulásban összekapcsolódó közös ritmusát.

Gyöngyvér ezt mégis úgy élte át, mint a feszültség növekedését, ugyanakkor úgy érezte, hogy nincs hová növekedni. Mint aki nagy zökkenővel magasabb régióba ér. Onnan látta át a tájat, egy tájat, melyet annak előtte soha nem láthatott. Még szerencse, hogy nem mondta ki. S belátta, nem is merészelheti kimondani, hogy gyereket szeretne. Azt jelentené, hogy szereti. Ezt azonban nem árulhatja el. Megszerette. Egyszerűen azért, mert ez egy szép ember. Ilyen szép ember nem illik hozzá. Szerelmes leszek beléd. De még nem, ne. Ha hangosan mondaná ki, akkor nem a férfitől, hanem önmagától élvezne el. Attól a vágyképtől, amelyet mindig is magában hordozott, s akkor ettől a férfitől, a szépségétől kéne elbúcsúznia. Miként a babonás, aki tudja, mit kell elkerülni, nem szól, vigyázott. Most az egyszer ne rontsa el.

Olyan lett, akárhoa hevesen, hisztérikusan tiltakozna, amit Ágost azonnal félreértett.

Nem kell tőlem tartanod, suttogta, mondom, tudok vigyázni.

Holott a nő a személytelen akarta volna kiérezni belőle, a valakit, aki nem vigyáz. Távolról ért el hozzá a hangja. Nem az értelmét fogta föl. Mégis kétely költözött belé a férfi ép eszét illetően. Akárhoa minden más és más emeleten zajlana, s az élvezetnek nem lehetne feljutni a tetőfokára. Hanem négy napja a férfi halálhörgésének végére várt, a saját halálát, az övét kívánta. Nem értette, miként képezhet valaki józan hangokat. Holott ő is józan hangokat képezett.

S hogy aztán tettelesen is meggyőzze arról, amit a nőnek talán nem sikerült immár fölfognia, meg a fölgyorsult és egymást valamelyest keresztező lélegzetvételük sípolásaitól sem hallhatott, gyorsabban, erőteljesebben, mintegy elszakadási szándékát

jelezve tért vissza a hosszú, akkor már szinte göröngyös úton a kijáratig. Mintha reflektorral világítaná be. S olyasmint látna, amit tán soha, holott a kép mindig elkísérte, közeli, ismerős. Nem érezte ugyan többé a faszát, s azt sem, amit a faszával érzékelhetett. Az önérzékelés és a közvetített érzet egyetlen képpé változott át, s a kép legalább annyira lekötötte és igénybe vette, mint ez idáig faszának érzete. Tapasztalatból tudta, hogy képekkel szemben felettébb hűvösnek kell maradnia. Ez azonban nem a képzelet munkája volt, mely erősebb, s kiolthatná az érzetet. Mindent szemügyre venni, semmit nem érinteni. Működött az óvatossága. Nem belemenni. Csak távolabbról, kívülebbről.

Ami a nőnek e pillanatban olyan lett, mintha nem engednék hozzá a saját halaszt-hatatlan halálához.

Valamire, valamiért haladékot kér a férfi, amit ő semmiképpen nem adhat meg. A férfi viszont, aki azt hitte magáról, hogy az önuralmát valamennyire még mindig őrzi, s átlátja a helyzetét, nagy izgatottságában mintegy magának bizonykodott, hogy végül is nem akarja elhagyni, nem, egyáltalán nem, azonnal visszatér. Csakhogy ezen az egyetlen talajon, s látta az elhagyott barlang reflektortól kivilágított lüktető falát, egyetlen lépést sem szabad már elvéteni. Ekkor az ő szeme is, régóta, nem tudta, mióta már, csukva volt. Mivel azonban még mindig tartotta a távolságot, hiszen őrizte magában legalább a távolságtartás fenntartásának szükségletét, amit mások jóval előbb és szándékosan kívánnak elveszíteni, arcvonásait nem torzította el a fizikai erőfeszítés konok görcse.

Mások valahová tartanak.

Látott egy kerítést, ismét a nyitott kapubejáratot, amint átsuhan az éjszakában egy sietős csikordulással megforduló gépkocsi erős reflektora. Saját kocsijának reflektorfényét látta viszont.

S az agyán átvillant az ötlet, hogy éles bevetéseken, mikor hirtelen minden nagyon kockázatos, a viselkedésnek ugyanazt a mintáját követi, mint szeretkezés közben. Halál előtt szeretne még egyetlen pillanatot nyerni a tudatának. Kettőt, valamennyi időt, egy egész napot, hiszen még semmit nem rendezett el.

A szobácskában, melyre időközben félhomály ereszkedett, bár a mennyezet őrizte még az alkonyat fényeit, testük fogta össze a sötétségüket, amit a belső látásuk ugyanakkor halványan vagy erősebben, ám folyamatosan kivilágított. A kápráztató nyári fényben Gyöngyvér feje felett összezsugorult a folyam iszaptól és homoktól zavaros hullámai. Lábánál fogva, mintha a talpát, a bokáját ragadnák meg, húzták a testét a mélybe, és nem tudott ellenállni. Örvény. Kiáltotta volna utolsó lélegzetvételével, mint aki végre fölismeri, mi történt egykor vele, ám nem kiáltozhatott, mert a száját már a víz iszaptól, kagylóktól és halaktól illatos íze és súlya tapasztotta be. Hát ezért, ezért kellett elhöznom a Tiszára, gondolta hirtelen, hogy megöljem.

Akkor meghalok, mondta magában elégedetten és kissé meglepetten.

Hosszú selymek simogatták át a testét. De nem halt meg.

A homokos, selymesen megfodrozott folyamfenéken egy másik, síkosabb, hűvösebb szárazföld várt rá. Megvethette rajta a lábát, vagy kedvére lebeghetett el. Villogott a mély, mintha lobogna és lebegne a vízen áttűző napsugár. Éppoly kápráztató, mint amit a némaság kedvéért elhagyott. Mikor e káprázat kellős közepén, a száraz homokba rakták a tyúkszaros udvaron. A csirke kimerevíti a farktollait, és csak abban a pillanatban látszik a lyuk, amikor kifos. Kapirgáltak körülötte, és már nem sírt. Nem jöttek közel. A sírással különben sem ment semmire. Inkább óvatosan mászni kezdett, mindig újra, hiába vitték vissza, elérni a teli vályút, melyben igézően csillog a víz. Mi-

előtt az átforrósodott, öreg, repedezett fában megkapaszkodhatott volna, hogy föl-egyenessedjen és arcát a víz csillogó tükrében rejtse el, nem tudta, hogy inni kell, hanem az arcát tüntette volna el a vízben, akkor két kenőszappantól lucskos, csöpögő marok ragadta föl. Hiába rúgott, harapott. „Ne fédd, te ronda féreg, mettaníttlak én, na várj csak”, sziszegte magából kikelve és rondán szitkozódva, anyát és istent káromolva cipelte vissza az udvar kellős közepére, ahol a kíméletlenül tűző napon a szappan a homokkal együtt égett az arcára. „Hogy a rosseb ott enné ki a beledet.” Tiltakozott, rúgott. „Aszt hiszed, te kis féreg, aszt hiszed, nem úgy van ám.” És megint csak vitték a levegőben, úgy csapták bele a porba, belenyekkent, hosszú pillanatokra nemhogy nem beszélt, hanem kiakadt a lélegzete, nem volt többé vezérlő ritmusa. „Itt döglöl meg, ha ki nem nyitod végre a szádat. Hallod, hé, megint bezárlak a tyúkokkal, vagy hová a szentségbe zárjalak már, te megátalkodott. Megfűlsz, szappant tömök beléd.”

Nem beszélt. Hallotta a saját vinnyogását, helyesebben a saját vinnyogásával együtt érkezett vissza a fülébe az egykori sírás, az egykori sírással az udvar, a kápráztató fénye, a végtelenben az akácok szürkésen homályló árnyai, a kielégíthetetlen szomjúság, a kenőszappan íze és a fulladás. Ettől aztán érezte, elérkezett a perc. Mikor is végre ő is bosszút áll.

Most a csípőjét éppen csak meg kellett emelnie, hogy a férfi meg ne mocanhasson benne. Faszának tövére feszítette föl magát. Én, én. Ne. És nem hallotta többé a saját gyűlöletes vinnyogását. Végre. Mégiscsak meg kell fulladnia. De legalább nem a szomjúságtól, hanem a víz teszi meg, a víztől, hiszen annyit szomjazott.

Vízben végre elveszek. S amikor erre gondolt, ezt kívánta, akkor már látta, ilyen a józan, rideg külvilág. Szobájának ismerős mennyezete.

Vakargatták, simogatták a disznót, csapkodták, veregették a ló nyakát, erre tényleg emlékezett. A fiatalasszony a két hatalmas combja alá fogta be a libát, és a gigáját nyiszálta, míg roppant a kés alatt a csont, beszakadt, nyiszogott a porcokon. Még a szemét is lehunyta, míg ömlött a vér a tálba, s rúgott, lökött, vonaglott alatta a nagy, fehér, tollaktól síkos állat. Majd lelökte a sámliról. Gyöngéden beszélt hozzá, hogy „csilapodj mán, ne rugdost mán az asszonyod annyira”, egyre hangosabban becézte, hogy „jó lesz így mán, ludacska, jó lesz neked”, az állat pedig csapkodott, míg ki nem vérzett egészen. A fiatalasszony jó hosszú időre elhallgatott. Szállt a toll.

Közben akkor valószínűleg este lett. És ezt közel sem képzei, hanem valamilyen emlék, amire tulajdonképpen nem emlékezik, milyen érdekes. A disznót hajnalban, az aprójószágot alkonyatkor ölték. Nem tudta, mikor lehetett reggel, ha most meg este van. Míg föl nem nő, inkább olyan állat szeretett volna lenni, mint a disznó vagy bármi más. Nem ilyen.

Ezek szerint a gyerekeket már beparancsolták, nem zajongtak lenn az udvaron. Valahonnan rádiót lehetett kihallani, klopfolást vagy más tompa ütéseket.

Szerencsére most nem őt ütötték. Csattant a meztelen hús. A szívet hallotta ilyen hangosan, és a mennyezeten látta a meleg nyári este néma visszfényeit. Ám ebben a szempillantásban az is világos lett, hogy valaki áll a szobában.

Érezni lehetett a hirtelen légáramlatot, talán az idegen illatot.

Megkoccant az ablak.

Kihagyott a szívverése.

A fejét erre gyorsan megemelte, istenem; a férfi megfeszített válla fölött nézett ki. A cselédszoba alig volt valamivel hosszabb, mint az ágy. Valójában csak ekkor józanozott ki annyira, hogy lássa, hol van, s nem érzéki csalódás. Szemzőné, dr. Arnót Irma

valóban rájuk nyitott. Fehér, csipkekesztyűs keze világított a kilincsen, kalapjának árnyékában lebegni látszott a fehér arc. S mintha minden egyes szavához reszketegen, megerősítőn bölintana. Ez valami egészen mást jelent. Így van, igen. Kinyitottam az ajtót, és most itt vagyok. Gyöngyvér kétségbeesett, elkésett mozdulatokat tett. A valahová lecsúszott takarót magukra akarta volna rántani. A takaró valamelyik sarkát megtalálta, de valami másba bele volt akadva, s csupán nagy húzkodások és ráncigálások után engedett annyira, hogy legalább a fölébe térdeplő férfi elnyílt ülepét be tudja vele takarni valamennyire. Széles, csatakos, a bevetülő fényben felcsillámló hátára, vállára, csapzott hajától borzas sötét fejére nem jutott. Nem tudta eltüntetni.

Gyöngyvérkém, édesem, szól azonnal az ajtóból Szemzóné, aki egyszerre volt érdes és negédes, csak azért szólok be, tudjad, hogy akkor most elmegyek. S oly természetes, társasági hangon beszélt, talán egy kicsit emeltebben a kelletténél, mintha tényleg nem látna semmit, netán nem óhajtaná tudomásul venni vagy éppen nem hinné el a szemének. Esetleg azért bólogatna oly hevesen, mert helyesli.

Csak csináljátok, gyermekeim, nagyon derék. Kettő előtt biztosan nem jövök, mondta aztán halkabban. Ám ezzel meg is tört a biztonsága, amivel a szobába belépett, s mintha a látványból és az arcába csapó párás illatokból mégis tudomásul kéne valamennyit vennie. Hangjába őszinte riadalom költözött. Ha tudom, hogy alszol, akkor nem szólok be, istenkém, igazság szerint azt hittem, hogy a rádiót hallgatod.

De amint kimondta ezt az ostobaságot, megbánta. Mint aki önmagát leplezi le. Hiszen láttam, hogy sötét van. Igen, meg mertem volna esküdni rá, hogy a rádiót hallgatod, tette hozzá gyorsan. Igazán bocsáss meg.

Jaj, tessék menni, nyugodtan, válaszolta Gyöngyvér alig hallhatóan, mint aki abban reménykedik, hogy mégiscsak káprázat vagy álom, s amennyiben illedelmesen viselkedik és olyan hangokat tud kiadni magából, mintha nem történe semmi, akkor minden jóra fordul.

Felszívódik a vénasszony, eltűnik. Ő pedig váratlanul fölébred, és az egészét elfelejtheti. De hogyan adhatott ki magából józan hangokat. A férfi úgy meredt belé, mint aki bútordarabbá változott. Az értelmetlen súlyától és tömegétől moccanni nem tudott, lélegzethez nem jutott, nem tudott úgy beszélni, mintha közben nem lenne benne.

Moccanatlanságában ugyanakkor volt valamennyi szemérmetlen kacérkodás is, vagy kajánkodás. Ha egyszer az arca rejtve van. Bármennyire meg volt szeppenve e pillanatban, élvezte a kínos helyzetet.

Valamilyen megfoghatatlan parancsnak engedelmeskedve úgy kellett viselkednie, mint egy bogárnak, megmeredt, holott átlátta viselkedésének állati korlátoltságát. Mégsem volt ellenére, hogy valakinek, akit még soha nem látott, és legnagyobb szerencséjére most sem lát, az egész csupasz testét megnyissa és megmutassa. Tulajdonképpen sajnálta, hogy Gyöngyvér csaknem azonnal ügyesen befedte.

A végbelében, a felduzzadt és az izgalomtól felhúzódtott heréiben ott szunnyadozott a magamutogatás kívánsága, gyönyöre és visszatérő szégyene. Végül is nem tudta, mit miért tesz, s miért kívánja a saját szégyenét. Amióta az internátus zuhanyozójában végre elért a tudatához, hogy mit várnak el tőle, milyen magas üzleti értéke van annak, ha szégyentelenül mutogatja önmagát, rájött, hogy milyen magas árfolyamon jegyzik a látványt a titkos börzékön, s ezért elfogadta a leplezetlen pillantásokat, saját testének hatását illetően nem voltak többé súlyos kétségei. Magabiztosságát nem a nők, hanem a férfiak érdeklődése erősítette meg. Ám alig csapott át e testen első szeretkezésének kissé sietős, felszabadító hulláma, ifjúkorának küszöbén egy olyan nyomasztó

fantázia is meglepte, amely nem hagyta el többé, átkísérte férfikorába. Óvatlanul lepte meg. S minél jobban tiltakozott, annál mélyebbre vajt. Éles érzet kapcsolódott hozzá, s minél nagyobbak voltak a kételyei, hogy ér-e valamit ez a sok baszás, annál erősebb lett az élvezet vagy legalábbis az erős élvezet fájó elképzelése. Amitől még mélyebbre zuhant a depresszióiban.

Még ha a legkonvencionálisabb pozíciót vette is fel, hűvösen, tempósan, csaknem figyelmetlenül, mindenesetre közömbösséget tettetve dolgozott, vagy ellenkezőleg, alaposan beletérdelt, hogy fogva tartsa a nő vagináját, valamelyest mégis szabad legyen és simán közlekedjen a csikló és a méhnyak között, a mozdulatoknak legyen ereje, megmaradjon finom részletezettsége, a nő minél előbb legyen túl az első erős ki-elégülésén, ne követelőzzön, adja át magát egy folyamatosabb élvezetnek, és e munka közben óhatatlanul elnyílt a segge, akkor egy jó barát lepte meg. Annyi kellett hozzá, hogy ülepe hasadékan érzékelje a szoba hűvösét, valami légáramlat csapja meg, belesimítson a hasítékba. Egy közeli barát. Bár ilyen közeli barátja nem volt, s józanon nem is kívánta volna, hogy legyen.

Maga a fantázia inkább naiv járatlanságáról árulkodott. Nem volt arca a barátnak. Megengedte neki, holott irtózott tőle. Nem látta, hogy mi történik, de el kellett tűrnie az erőszakot. Ennyi volt a barátság. Habár fölizgatott végbelének e kielégítetlen kívánságát és titkos rettegését minden további nélkül át tudta magában váltani, megszeliédítette. Mikor szájával, nyelvével, a bőségesen kilökött nyálával átcsúszott a nők pinájából a seggük szoros lukára, s azok meglepetségükben felsikítottak. Mintha a magát nyugtatná, a sajátját keresné. Nem tartotta olyan nagyra a barátságokat.

Még csak nem is sejtette, hogy fölöslegesen érez szégyent, hiszen az önmagába visszahurkolódó, feszesen meghúzott izomköteg, a *musculus levator ani* mindenki nemi szervét és mindenki végbelét az izomzattól elvárható legerősebb szorítással összefonja.

Biztosan korán is kell kelned, szólt a sötétben Szemzóné aggodalmasan, mintha még mindig nem látná, hogy Gyöngyvén valaki fekszik.

Igen, sajnos, jó korán, valóban, válaszolta Gyöngyvér, s a szavak minden igyekezete ellenére úgy áradtak ki belőle, mint a lihegések.

Én meg akkor, ilyen szívtelen, fölébresztelek, látod. Ne félj, amikor megjövök, majd igyekszem. Nem foglak még egyszer fölriasztani.

Biztosan más érzet valakit betölteni, mint valakitől kitöltve lenni, nem fölcserélhető érzetek; az *anus* és a nemi szerv között, a félúton, azon a ponton, ahol e mindkettőt magába záró és egymást nyolcasként keresztező erőteljes izomnyaláb találkozik, nők és férfiak magukról alkotott képzete valószínűleg mégsem különbözik.

Tessék csak jól szórakozni.

Azt akartam volna neked mondani, hogy szándékosan hagytam égve a villanyt a hallban.

Irmuska kedves, tudom, válaszolta Gyöngyvér olyan nyomatékosan, mintha nehéz felfogású gyermekhez beszélne. Ez nem megy el. És úgy érezte, nyomban fölkiált. Takarodjon a vén szipirtyó. Mit leselkedik. Többé ereje nem lesz a kiáltáshoz, mert alattomos vibrálások és reszketések áradtak belé a férfiból, és beleborzadt tehetetlen dühébe. Az erőfeszítésbe, hogy ne érezze. Hüvelyének izomzatára ne terjedjen át, meg se érinthesse. Amivel önkéntelenül átvette Ágost elhárító tónusát.

Miközben nagyon mulatságosnak találta volna, méltó bosszúnak, hogy a vénasszony szeme láttára, némán élvezzen.

Hiszen a saját tónusa éppen abból állt, hogy igyekezett minden helyzethez idomul-

ni és lehetőleg mindenkinek eleget tenni. Az erőfeszítéstől, hogy most ne így legyen, még erőteljesebben telt fel a medencéje fájó élvezettel. Nem tehetett mást, szorította, szorította az anusát, a szorítás pedig azonnal visszatért a vagina ovális izomzatába, és szétáradt.

Így adta vissza saját erejével megnövelve a férfinak, s ezért az áradásnak nemhogy nem lett vége, hanem egyre teltebben csordult túl a homokos partokon. Láta maga előtt e nem is távoli, elérhető partokat.

El ne oltsd.

Nem, semmiképpen nem oltom el.

Olyan lett, akárha szülni készülne az élvezettől, a fájdalomtól tágult a medencéje, és szétfeszült. Ő maga volt a nagy folyam ágya, medre, melyet az áradó víz a sodrával, a tömegével kitölt.

Tegnap mégis eloltottad.

Véletlen volt, Irmuska, ígérem, tényleg nem fogom most már elfelejteni.

Szemzóné egy rövid pillanatra hallgatagon rámeredt. Hiszen egész más dolog valamit észben tartani, valamiről gondolkodni, és más dolog ugyanezt az orrunk előtt látni.

A férfi forróságot sugározó válla felett ő is rámeredt Szemzónére, mintha kérlelné.

De nem ment.

Annyi fény nem volt már a kis szobában, hogy láthatták volna, mégis valósággal egymásba ragadt a tekintetük. Mintha egyikük ezzel a sötétségből kiragadott tekintettel tüntetné el, amit a másik nem szeretne megmutatni, s furcsa módon egy ilyen lehetetlenség lett az egyezésük.

Akkor csak aludj szépen, mondta Szemzóné. Köszönöm neked, nagyon kedves, tette hozzá rebbenékenyen. Szép álmokat.

Igen, köszönöm, Irmuska, hangzott a sötétből a válasz tétován. Jó éjszakát, mondta túl hangosan.

S ezzel a cselédszoba ajtaja becsukódott, s utána rögtön koccant egyet az ablak a légvonatban, mégsem moccanhattak, mert Szemzóné nem ment el, motozott az előszobában.

Szólni nem mertek.

Mintha a cselédszoba és az előszoba között áttörték volna a közfalat, és a bőrükkel érzékelnék matatásának óvatos hangfoszlányait. Megriadni, szörnyülködni sem mertek, fölnevetni sem. Pedig kitört a féktelen vidámság. Magukba kellett fojtani. Tartották, fogták egymást a keskeny, rosszul rugózott ágyon, hogy eleget tudjanak tenni az igénynek. Ezzel azonban semmit nem tudtak megoldani. Mert a nő medencéjében egyenletesen sugárzott szét a reszketés, néma vibrálások hasították át, nem volt üteme, kapta, visszaadta vagy ő adta és visszakapta, ami aztán két combjában, a gerincén, mintha löknék, végigfutott; kiszámíthatatlanul rándítaná a térdét, és az agya minden rándításba fájdalmasan belelendült. Már csak ezért sem szólhatott. Jaj.

De jó. Még, fáj, jaj, de jó. Hogy fáj. Semmi mást, csak ezt tudta volna, még, fáj, jaj, csupán ezt szerette volna. Holott lelkiismeret-furdalása volt, minek hozta ide ezt a dögnehez férfit. S ezért le akarta volna állítani, meg akarta volna fékezni, el akarta volna nyelni az izmaival a rángást. Szégyellte volna a saját hangjait, a saját ostobaságát, a fájdalmát, hogy egy ilyen lehetetlen helyzetben is a saját élvezetével foglalkozik. Nem tudott megfékezni egyetlen rándulást, a sugározás sem volt megfékezhető, semmi. Jött. Fájt. Kívánta. Élvezett. Semmit nem utasíthatott el belőle, az agyvelő rendült meg vele.

Szemzőné fölfedezte a félhomályban, hogy hónapok óta nem tette el a téli kesztyűit. Mintha ezzel azt mondaná, ami sok, az sok. A saját figyelmetlensége mélységesen fölháborítaná.

A bútorokkal zsúfolt szellőzetlen előszobában magára maradt, s ez úgy érte el, mint egy megszégyenítő arculcsapás, mely nem kikerülhető, nem enyhíthető. Meg tényleg nem voltak olyan vastagok ezek a közfalak, hogy ne hallotta volna. De tartotta magát az iménti egyezséghez. Odabenn nem akartak hangokat hallatni, s neki nem szabad meghallani. Ha azonnal megy, akkor épp az egyezségüket nem tartotta volna be. Ők meg odabenn, akár akarták, akár nem akarták, dolgozott a testük, többször, egymás után, kellemetlenül nyekkent alattuk az ágy. Kényelmetlen volt már. Önző moccsánások nélkül egyszerűen nem bírták volna a test tagjai.

Szemzőné ebből ugyan sokat nem hallott, mert lefoglalta magát a dühével, a dühének azonban voltak kínos rései. Imádta a kesztyűit. Szó nem lehetett arról, hogy ne látta volna át, mit tesz és mit nem tesz vele a lélek. A fölösleges drámákat el kell kerülnie, mégis nyakig benne volt, s azt a gyanút sem tudta volna elhárítani, hogy ő maga kívánt belelépni. Míg be nem záratták vele a praxisát, két évtizeden keresztül a város egyik legnevesebb és legjobban megfizetett analitikusának számított, nevetségessé lett volna, ha nem látja át. Finoman bélelt kesztyűknek kellett lenniük, melyek feszesen simulnak fel az ujjakra. Kivételes, szinte bántó élvezet érezni bennük minden ujjtővét.

Lehetetlen, ez a feledékenység tényleg lehetetlenné tesz, mondta magában, holott egyáltalán nem zavarták a saját állítólagos lehetetlenségei, átlátta ezeket is. Más mentsvára nem lehetett volna, mint a feledékenysége.

Oly erős felháborodás fogta el a szertehagyott, az előszoba különböző bútordarabjain hónapok óta hányódó kesztyűk miatt, hogy belepirult a sötétben. Ami mégiscsak meglepte. Melege lett a kék indákkal mintázott gyöngyvászson kiskosztümjében. Miközben csak legyintett erre is, hiszen holmi pirulásokkal és hőhullámokkal sem szeretne volna magát megtéveszteni. Csakhogy ezek többen voltak benne, s így harmadszorra is ki kellett mondania, hogy a dühöngőt megfékezze és kielégítse az ellenőrt. Hevesen bólogatott, izgalmában mindig erősebb lett a különben alig észrevehető, mert ügyesen leplezett *ticje*. Tényleg lehetetlen, hogy mindent széthagyok és elfelejtek. Miközben közönyösen figyelte, miként csillapodik. Az volt az igazság, hogy elméjében minden egyszerre élt, és egyáltalán nem tudott felejtani. Bár nem emlékezett, mert szándékosan nem emlékeztette semmire önmagát. Mesterségesen hozta létre a felejtést.

Igenis, most fogja elrakni a nyomorúságos téli kesztyűket. Kesztyűinek híres gyűjteménye szintén túlélte a pusztítást. Nem emlékezett rá, hogy bizonyos helyzetekben milyen jól jött volna egy pár. A nyár kellős közepén a legutolsó szállítmánnyal hurcolták el a két fiával a békásmegyeri vasútállomásra. Valóságos tárgyak helyett kitálalt tárgyakat, ezekkel foglalta el az emlékezetét, vagy éppen kicsempészett belőle tárgyakat, és úgy tett, mintha valóságosan sem léteztek volna, megszabadította az emlékezetét minden olyasmitől, ami nyomasztaná. Ezt már igazán nem tűrheti. Alaposan föl kellett magát bosszantania mindenféle lényegtelen és mondvacsinált kicsinységen, csak hogy az elméje üresen emészthessen. De legyen mit örölnie. Valamiket állandóan mondogatott magában, hogy egyetlen indulatszava ne vonatkozhasson arra, amit nem tartott volna illendőnek vagy helyesnek tudomásul venni. Nem szimulálta a süketet vagy a vakot, hanem valóságosan nem látta és nem hallotta, amit nem hallhatott és nem láthatott. Megengedte, hogy szabadon hamiskodjon vele teste, lelke. Tudta, melyiknek miként kell a kedvére tenni, hogy nyugton maradjanak.

Nem maradt pillanat, mikor ne tartotta volna magát éles ellenőrzés alatt.

Önmagában elég átlátható, mechanikusan működő szerkezet az ember, ez volt a szilárd meggyőződése. A többiekkel együtt válik komplikálttá, s ez is épp elég. Egy albér-lővel együtt élni, ebben a több emberöltőnyi *Sozialgeschichte* benne van. Ezen túl terül el a lélek meg az összes mechanikus trükkje. Lélek és szociális kapcsolatok története alig érintkezik, ritkán jön létre közöttük közvetlen kapcsolat, egymás mellett írnak meg két különböző történetet. Minden pillanatban szépen szét kell hámozni az egészet. Amit mindenki minden pillanatban meg is tesz. Ez volt a szilárd meggyőződése. Szemzőné mindig is igen elvontan gondolkodott, s ha oldani akarta, akkor mások szája ízét követve negédeskedett. Majd csak ezután csapta ki a retiküljét a kezéből. Bele a fiókba. Csak úgy puffant. A fiókban volt két nagy kartondoboz, az egyikben a téli, a másikban a nyári kesztyűinek gyűjteménye. Az üvegajtó matt tábláin keresztül vetült ki a józan mennyezeti lámpa szürkésen szűrt fénye.

A pesti lakások előszobái általában formátlanok és nyomorúságosak. Mintha a magyar építészek azt mondanák, oly mindegy, hogy hová és hogyan lépsz be. De még ez is teli volt zsúfolva a helyiség méretéhez és arányaihoz nem illő bútorokkal. Éppen csak át lehetett evickélni közöttük, s ráadásul a bútorok most kaotikus árnyakat vetettek. Akárha minden ideiglenesen állna itt, holott tíz éve semmi nem változott.

Ahogy letették a bútorszállítók. Halogatta, napról napra tolta maga előtt a feladatot, miként egy élettelen tárgyat; mintha élne még, aki helyette holnap megcsinálja. Szemző, aki neves bőrgyógyász volt, tíz évvel előbb orbánhegyi házuk napfényes fürdőszobájában kapott agyérgörcsöt egy tavaszi reggelen. Ami lefoglalt magának egy örökös tegnapot.

Szemző egyetlen meglepett kiáltást hallatva csuklott össze. Azok közül, akik a pusztulásból mégiscsak kimenekültek, azokban az években sokan haltak meg így, hirtelen. Halálával kilökött a helyéről minden kis maradék holnapot.

Neki a Személynök utca és a Balaton utca sarkán sikerült kilépnie a sorból. Jóval később tudta meg, hogy hol lőtték a többieket a Dunába.

Temetése után Szemzőné jelképes összegért átadta már államosított villájuk bérleti jogát egy sokgyermekes, vidékről sebtiben felköltöztetett államvédelmi főtisztnek, egy félnék, szőke embernek, akit társbérllőként különben is a nyakába varrtak volna. Ha ragaszkodik az orbánhegyi házhoz, akkor le kellett volna költöznie a szuterénba, s ezt azért nem. Beköltözött ebbe a Pozsonyi úti lakásba, amelyet eredeti rendeltetése szerint különben sem használhatott. Ez volt a tranzakció lényege. Legalább a lakás tulajdonjogát megtartani, amit cserébe elintézett neki az ávós. Akkor zsúfolódtak össze a bútorok. Sok lényegtelen dolog, amitől nem szabadulhatott. Holott semmire nem várt, s ezt sem öntudatlanul engedte meg egyik önmagának. Ha legalább a lakásában nem teremtett új rendet, mely hasonlíthatott volna a régihez, akkor ügyesebben titkolhatta mások előtt, hogy mennyire megalázza.

Nem az egyik, nem a másik, hanem az összes valaki, akit magával cipelt.

Úgy érezte magát, mint akinek hirtelen kinyílt minden pórusa.

Most mi lesz.

Ágost éppen csak lehelte a szavakat a fal másik oldalán, sisteregve suttogott. Tágra nyílt szemmel meredtek bele egymás arcába. Úgy vigyorogtak, mint a gyermekek, mikor rossz fát tettek a tűzre, s a következményektől rettegve meg kell lapulniuk.

Nem tudom, lehelte vissza Gyöngyvér.

Ragyogott a bőrük, égett a szemük a sötétben. Szépek voltak, vadak, erősek. És egészen másféle viharra vártak, mint amilyen most rájuk tört.

Félek, ebből nagy bajod lesz még.

Nem hiszem, de talán tényleg nem vette észre.

Minek neki az a villany.

Fél. Nem tudom.

Mitől fél.

Tőled. Nem tudom, mitől fél. Rablóktól.

De akkor hová a csudába megy.

Bridzselnek a barátnőivel.

Vagy úgy. Egyáltalán, hány óra lehet.

Szerintem fél tíz, egészen biztosan.

Honnan tudod.

Kapuzárás előtt megy, hogy még kapuzárás előtt odaérjen. Képzelheted. Nem tudnak aludni az öreglányok.

Ezen elég hangosan nevettek.

Te viccelődsz velem.

Mért viccelnék, hajnalig játszanak. Van, amikor reggel jön haza. De fogd már be a szád. Együtt virrasztanak. Nem hallod, itt szöszmötöl.

Hogyne hallanám.

Erre persze nem moccantak, csak egymás testében. Hangosan fölnevettek, boldogan.

Miért, ki halt meg.

Mit tudom én. Mindenki. Senki.

Nevetésük egyre jobban elhatalmasodott volna, ha nem fogják le egymás száját.

Bírd már ki, míg elmegy.

Nyelvük besiklott, és mélyen ledöfték. Az egyik erőszakos élvezet helyett szereztek maguknak másikat. Semmitől nem kellett tartani, biztosak lehettek magukban, hiszen egymásba voltak fűzve, el nem szakadhattak, s ez olyan volt, mint valami nem várt, nem remélt kellemes ráadás. Nem lehetett kifogni rajtuk. Átkarolt, lenyúlt a nyelv, táncolt, ölekezett, egyik nyelvtő érintette a másikat, s ezek igen érzékenyek egymásra. Öklendeztek ebben a mélységben, és alámerültek, arra eszméltek, hogy azért már éles az fájdalom, és szabadon, bántón, szemérmetlenül és ritmusosan reszket, mégis nyekben, felnyög alattuk az ágy.

Elmegy, tudom, tudom, hogy rögtön elmegy.

És megint visszafogták magukat kicsit.

Bár nem tudták pontosan, hogy mit, de együtt a lélegzetükkel. Ilyesmit mégsem lehet csinálni. Nem és nem. Csakhogy az elszánt elhatározástól mindkettőjükben fölerősödött és elhatalmasodott az érzés, hogy a testük tökéletesen függetlenítheti magát az akaratuktól. Ilyesmit még egyikük sem élt át. Minden zuhan és zúdul és omlik és rohan; rohan, holott a józanabbnál is józanabban fekszenek, illedelmesen várnak, hogy az öregasszony végre elmegy, és végre elveszíthetik a józanságukat. Talán el is ment. De nem ment el, mert szöszmötölt.

Te jószágos ég, ez a dög hallgatódzik, nem megy el.

Nem, én ismerem, ilyesmit nem csinál.

Suttogtak és figyeltek.

Valamit keres, amit nem talál.

Ezen megint nevettek.

Nem lehetett volna megmondani, melyik világuk a ridegebb, melyik a vaskosabb. Az a világ-e, amelyet e tágra meredt és az egymás arcának közeliségétől kölcsönösen elvakult tekintet fogad be, ez a közeli világ, mely az alkonyat fényeitől átszínezett csupasz falakat hol közelebb hozza, hol eltávolítja, vagy az a világ-e, mely a lábujjaktól a hajuk száláig nemcsak ridegen megjeleníti nekik, hanem kíméletlenül végre is hajtja velük a nőstény és a hím *kopulációjának* személytelen tetteit.

Bizonyára nincs, eszeveszett utópia abban reménykedni, hogy lenne a világon tökéletes szimmetria, hiú remény, ám feltehetően éppen azzal közelítették meg, hogy e pillanatban még a képzeletük különbözőségével is harmonikusan egészítették ki egymást. Még nem, most még nem, majd a következő pillanatban hárulnak el a legutolsó akadályok. Tolták maguk előtt, és gördültek vele. Testhelyzetük semmiben nem változott, mégsem maradt a régiben.

A férfi egészen kicsit, óvatosan, mintha nem is tenné, s ezt a keveset nemcsak a szomszédban motozó öregasszony, hanem önnönmaga előtt, a nő elől is el kéne titkolnia, csúszott, aztán némi várakozás után, ami nem volt több, mint meglepetség, visszacsúszott, s ez egymásba váltó két érzet élessége miatt ismét meg kellett mindent fontolnia. Amit a nő ellentétes mozgásai és óvatlanságai nem nagyon engedtek meg. Nem tudta nem megismételni. Megint és megint. Mégsem ismétlődhetett, mert arányosan nyúltak el a nő hívásának hosszai, óvatlanságaival pedig fenyegetett az önkény, és ettől egyre élesebb. Ez nem adott, ennyi igazán nem adhatott hangokat. Legfeljebb ők maguk hallhatták a lökések és a szívások cuppanásait, a nyákos váladék toccsanásait, a hasfalak csattanását. Egymásba kötözött hallásuk és látásuk csomója azonban valamiként föllazult. Önnönmaguktól való meglepetségük mintha rögzítené a szemhéjukat, fölragasztotta a pillájukat. Máshonnan láttak. A hangok pedig távolodtak, és lecsúsztak a horizont mögé.

Az eksztatikus arc ijesztő, s csupán azért lehet mégis idegenkedés vagy undor nélkül elviselni, mert a másik ember torzulásában mindenki megpillantja önnön mohóságának és önzésének ábrázatát. Tükörfolyosóba lép. Még akkor is a magát pillantja meg, ha a sajátját erősebbnek, erőszakosabbnak vagy éppen gyöngébbnek, gyöngédobbnek képzei. Ugyanakkor oly erősek lettek a belső képek, hogy hiába látták egymást ilyen megszakítatlanul és leleplezetten, ennyire hűján minden korábbi méltóságának, szépségnek és bájnak; az önálló, egymásra nem vonatkozó, egymást majdhogy kizáró belső képeiket sem tudták leállítani. Sőt, nem csak ez. Mindketten erősen, világosan gondolkodtak, aminek a szerelmi cselekvésekhez látszólag szintén nem volt sok köze, vagy legalábbis nem voltak láthatók a kapcsolódási pontjai. A megkettőződött két világ, az érzékelés és a gondolkodás, mely különben hol összerosódik, hol áttűnik, átszívárog és átfolyik egymásba, hol kitűnik, eltűnik, felszívódik, hogy az egyik utat engedjen a másiknak, illetve az erősebbik hatalmasodjon el, a gyöngébbik pedig alázatosan hajoljon meg, most úgy kapaszkodott, úgy ment, haladt előre egymáson és egymásban, mint a durva, vastagon zsírozott fogaskerék, finom óramű, mely áttételein keresztül egy nálánál nagyobb szerkezetet mozgat öntudatlanul, valamit, aminek nincs neve, ami ésszel nem fölrérhető, ami nem belátható vagy roppant tömegében nem fölmérhető.

Gyöngyvér oly közelről látott bele egy idegen, sötét szempár, két domborodó szemgolyó mélységébe, kilátott egy mélységre, melynek nem volt fizikai terjedelme, fénye, már csak azért sem, mert saját órának világosabb látványával összefolyt. S ez olyan

képzetet keltett benne, mintha bármilyen idegen lenne is a férfi gyermekkora, vagy legalábbis ismerős szavakkal lennének megzavarva az idegen mondatok, amivel ezt a mélységet megvilágította, mint aki minden különbség mélyén valamilyen közösre mégis rátalál. Körötte az izzadságban szétázott arc fényesen sötétlett vagy világított a vastagon csillámló szemöldök meredek vonalával.

A szemöldöke, mondta magában. S talán tényleg ez lehetett az egyik lehetséges magyarázat. Hiszen a szemöldökük hasonlított, mint a testvéreké. Ráfolyt, rányomódott, lenyalta, nyalta, s miközben felnyalta a homlokáról a lecsorgó izzadságcseppeket, a nyelvével gondolkodott ezen, mert egészen másféle ízt érzett, mint amilyenre az illat alapján számított. Ami normális emberi nyelvre lefordítva azt jelentette, hogy valószínűleg mégsem érti, talán félreérti, s akkor megint csak vágyképeket kerget. És még ennél is erélyesebben borult rá a mennyezet, amihez egy másik gondolat tartozott; a repedései és a baljós fényei.

Rohadt kis szobájának mennyezete éppen most szakad rá, dőljön össze a rohadt kis szobája. Ha engedi, ha nem dobja föl magát. Tiltakozott benne minden kis moccanás. Ahonnan nem tud kitörni, nem engedik. Mert mégsem jó neki, mindent rosszul csinál. Feszítette, pattanjon szét a szobája, amelyben mindig túl közel voltak a falak, és a bőrét dörzsölték le. Ha legalább az öregasszony mielőbb megdőglene. Éppen csak süllyedt, éppen csak emelkedett, jó, legyen úgy, ahogy ő akarja, jó, megint csak engedett a férfinak.

Soha nem lesz vége. Bár nem tudta volna megmondani, hogy a pillantásával, a gondolataival, a tekintetével, a mondatok és a szavak töredékeivel a látványnak vagy az érzeteknek melyik emeletén tartózkodik. Lebegett a homoktól zavaros, villódzó vízen, és ült a poros udvaron, ott ült, ahová lebaszták, és még csak levegőt sem kaphatott. Már csaknem teljesen besötétedett. Nem tudta, hol van. Ezt a helyet kereste, vagy ezt az érzetet. Valójában nem is láthatott volna már a mennyezeten semmiféle repedést. Mindig is ezt kerestem, gondolta, bár nem tudta, hogy ez most mire vonatkozik. Nem a férfiről szólt, az biztos. Ez a férfi, furcsa módon, nem érdekelté többé. Egy alkonyat utáni pillanat, ám még annak előtte, hogy este lenne, s a férfi ennek a pillanatnak a része lett. Tekintetével talán megállított valamit, s ezzel világított be magának egy nem látható tájat.

Szeretlek, szerette volna belekiáltani. Nem tudta, vajon kit. Mintha egy pillanatra mindenki fölvonult volna, aki eddig benne járt. A föld forgását kellett volna leállítani, hogy ne törjön rá az éjszaka. Nem tudott visszatérni ahhoz a személyhez, aki most kitölti. Nem tudta, ki ez. Még mindig nem tudta. Miként méhének szája, a szobácska ettől a hangos vágytól tágult óriásira, hogy magába nyelje az egész lakást az összes kacatjával.

Ütemesen egymás szájába lélegeztek.

A férfi az egymásba lélegző szájak ritmusától vezérelt óvatos mozdulásaira összpontosította a figyelmét, nem az érzetekre és főleg nem az érzéseire. Volt egy belső tekintete, amivel látta. A viszonylag hosszú hüvelynek s az izgalomtól rövidülő és vastagodó fasznak, látta, teljesen ellentétes lett a hajlásszöge. Érintkezésüket feltehetően ezek az adottságok tették kivételessé. A hüvely fölfelé ívelt, a fasz pedig, akárha fejének vértől megnövekedett terjedelme és súlya húzná, lefelé, akaratosan meghajolt. Szigorúan és konokon ékelődtek egymásba. Minden húzással, minden lökessel kölcsönösen növelték egymásban a feszültségüket.

Gazdálkodott vele. Ilyen kicsi mozdulat nem adhatott át a falon hangokat. Már csak

ezért is indokolt volt résen lenni. Mintha egyszerre két világot irányítana. Ezek nem egyformán elasztikusak. Tudta, hol tart s mit kell tennie, hogy a reális világot ne sértse fel. Láttá, meddig hatolt, az utat, mely mögötte s ami még előtte áll. Nem engedhetett a nőnek, aki görcsösen megszakadó, egymással sem egyeztetett, hisztérikus ütemekben rángatódzott volna alatta. Úgy tett volna, mint aki megadón demonstrálja, milyen jó neki, s ettől aztán nem lehet eljutni sehová vele. Csípőik csontja többször, szinte kellemetlenül ütközött. Tulajdonképpen ez volt az első, amire az uszodában fölfigyelt, a nő csípője.

Amint megnyúlt a törzse, amint jött ki a medence vizéből, amint a csöppek visszaperegtek, megragadtak fázós, barna bőrén e csont körül. Most mégis inkább a fájdalom. Bár látott vele, a bőrével, a faszával, jobban látott velük, mint a szemével; testének nem volt különálló terjedelme, nem maradtak részei, tagjai, s ezekben nem válhattak el egymástól, nem önállósodhattak az érzetek. Fehér volt a legerősebb. Ki kellett volna vennie a faszát, legalább egy pillanatra, hogy lássa, gyönyörködhesék benne, hiányzott. Sötétség a fájdalom. Fehér párnahuzat világította át minden érzetét; a szűkülő és táguló arc körül a besüppedt ráncai és árnyai csaknem bántóan világosak. A lélegzet hangjára megnyíló ajak, a belappadó, finoman záródó és nyíló orrlukak, az alig hallható, fájdalmas sípolás a fülében. Még most is csinálja.

Még mindig csak csinálja, gondolta nem kis indulattal. Mintha meg akarná győzni. Vagy önmagát. S rögtön ott volt a világító elhatározás. Nem hagyom. Bőrt sem érzett többé, csupán az átáradó hőt, s húst sem érzett a bőr alatt. Ez az egyetlen, ez a valahonnan már ismerős feladat maradt. Sötétségbe ért, szétömlött a minden mocsanásra toccsanó pina átható illata. Meg kell oldania, vagy legalább módszert keresni hozzá, ha már eddig nem sikerült. Túljárni a nő eszén.

Az alatta fölbugyogó talajból előbukkanó, kipattanó, visszahulló fehér köveket is látta. Felforr, buborékokat vetett felszínén a víz, ami pontosan olyan volt, mint a teste alatt az omlás érzete. Miként a többiek a gomolygó gőzön át, úgy figyelte. Ügyelnie kellett minden mozdulatára, hogy megkerülhesse a nő tettetéseit, találjon egy kis rést. Ezt azonban inkább úgy érzékelte, mint akinek valamin át kéne törnie. Még arra is gondolt, át kell hozzá törnöm, mert egyedül nem tudja magát kiszabadítani, megtartani. Kicsi volt a valószínűsége, hogy ez sikerülhet. Vagy legalábbis valaki leszólt idegen hangon a másik emeletről, mielőtt lezuhanna. Hiszen tudod. Már csak azért is tudta, mert a szikkadt cserjék, amelyekben az imént még megkapaszkodhatott, egymás után buktak át és tűntek el a mélységben. Nincs hová kapaszkodnia. Mikor az apja magára hagyta, az internátus igazgatójának az volt az első mondata, hogy ez a vidék nagyon szép, *sans doute*, de ne kábítsa el, mert nem veszélytelen, s ezért se nyáron, se télen, se nappal, se éjjel ne tegyen egyetlen lépést sem egyedül. S hogy megértette-e.

Csak föld van, amely most omlásával elnyeli. Miként érthette volna, mit érthetett, ha egyszer sem hegyomlást, sem lavinát nem látott még. Azon gondolkodott, milyen irigylésre méltó képzetek vannak egy gyereknek a veszélyről. Nem kérdezte, hol akar kikötni, hová menne vagy miként szeretne innét hazakerülni. Most aztán itthon leszek, gondolta, amikor a föld megmozdult alatta, és még csak meg sem érthette, miért mozog. Az elme ijedten ágaskodik, a teste azonban józanon cselekszik helyette, amikor bajba jut. Párnába markolt, ám a kezében ott maradt az omlás hihetetlen érzete.

Csak akkor tudok áttörni, persze, ha engedem.

Szemzőné kezében csörrent a kulcsosomó, de még ki sem léphetett az ajtón.

Ment fölfelé a hüvely bordázatán, erősen, s minél inkább följutott, annál nagyobb lett a feszültség, amelyen még mindig úrrá kellett lennie.

Maga előtt látta a sziürke kőlépcsőket, ezek vezették. A lökések erejénél mindig fontosabbnak tartotta a lökések biztonságát, határozottságát, fontosabbnak, hogy ne legyen benne semmiféle önös szándék, hanem inkább résenlét, aminek viszont az volt a feltétele, hogy lássa át, milyen közegben mozog és miért teszi. Éles helyzetek igénylik a legnagyobb körültekintést.

A körültekintésnek azonban elkerülhetetlenül nagy a bõjtje.

Élég magasak voltak ezek az idõtõl kirücskösödött lépcsõfokok. Mintha arra kényserítené duzzadt faszát, hogy éppen csak érintse, éppen csak húzza át a hüvelyfalán, akárha összerántaná, holott kitölti, s a lökések kezdõpontjain és végpontjain adjon még külön hangsúlyokat. Nem voltak kikoptatva a lépcsõk, mintha soha nem is lépett volna rájuk senki, ez volt bennük az érdekes, hanem inkább szivacsossá váltak. Ami azt jelentette, hogy az idõ inkább rágott, mint koptatott. Belereszkettette magát a hüvelybe, amivel nemcsak a bennelét érzetét, hanem a merevedés érzetét is megkettõzte. És még azt is átlátta, hogy nem a végtelennek kell nekivágnia. Rövidek a távok. Józanon látott egy sima tetõt, az utolsó lépcsõfokot. Jelezte, most indulok, amivel minden lökésnek rituális hangsúlyt adott, kiragadta a monotóniából. És jelezte, még tovább mehetnék benned, holott nem volt tovább, de éppen a képzeletnek kellett utat nyitnia. Akár meg is tudta volna számlálni a lépcsõket. A tetõ aztán mélyszürke égboltba ért, vastag felhõkkel érintkezett, mocsanatlanul. S hogy tényleg ne vétse el, megfeleljen e lépcsõfokoknak, a lökések hosszán valamelyest nyújtani, ám váratlanul változtatni sebességükön.

Durván akasztották egymásba a kapkodó ajkukat, ami viszont mindkettõjüket késületlenül érte.

Amikor Szemzõné kilépett az alkonyati fénytõl még derengõ hatodik emeleti folyosóra, õk egymás ajkán megcsúsztak, megkapaszkodtak a fogukkal, haraptak, hogy megmaradhassanak. Csókolták, telten és síkosan, amitõl az ínyükig fölcúszott az ajkuk, mintha maguk elõl ennék föl az útjukat, és nincs tovább. Egymásba meredt a két úr, egymáson megtapadt. S hogy ne fulladjanak meg, mégis szét kellett rántani. De amikor a néma, az egész napi forróságtól befülledt folyosón a sima és sötét tõlgyfa ajtót doktor Szemzõné behúzta maga után, már torkuk szakadtából ordítottak a cseléd-szobában. A rideg falak nem fogadtak be semmit.

Gyorsan, ügyetlenkedve dugta be a kulcsot, a zár ideges, kettõs kattanása visszhangzott a lépcsõház üveghasában. A nõ a vinnyogásból megszakadó, kicsi ütemekben csúszott sikoltozásba, egyre följebb, de telten. Félõ volt, a torkán valami megszakad. De megtört, s újra indult fölfelé, most jóval mélyebb hangfekvésbõl, tömöttebben, a férfi pedig egyenletesen, laposan, véget nem érõ bõdüléssel takarta le; egy ideig együtt haladtak, amíg lassan bõgéssé nem változott. Ez olyan erős volt, a talpából, a hasán át a mellkasába áradt; spermája olyan lökésekkel csapkodta, döngette méhének duzzadt garatját, hogy megint a fejét kellett tõle csapkodnia, amitõl a hangjátéka egy idõre megszakadt. A második becsapódás volt a legerõsebb.

A harmadik aztán jóval késõbb, némi szünet után érkezett, s az elõzõ kettõt valami-ként jótékonyan, csaknem gyöngéden eligazította; természetessé tette, hogy az imént elsodorták, és a sodródás részévé változott. Kavics lett belõle, könnyû csónak, szalmaszál. Talán ezért volt a leghálásabb. Mintha megbizonyosítaná, hogy az elõbbi kettõ tényleg megtörtént vele. Sikoltozott, ordított még, ám ezt már hallotta maga is. Rö-

videket, a bugyborékoló hörgéshez egyre közelebb, amit oly nagyon kívánt magától és a férfitől. Ezt azonban a lépcsőházban már nem lehetett hallani. Visszhangosan kop-pantak Szemzóné kis léptei a fekete és fehér kerámiakockák sakktábláján.

Különben is, mintha csak tüntetően utánakapna, utána szólna egy elveszített élvezetnek. Nem. A világ elveszített ütemének szólna vissza, mielőtt a sötéten ásító mélységbe hull. A szívás és a lökés még kitarzott a tudatában, de semmi más. Amire a férfi bőgése is megszakadt. Őt a sötét, a süket föld temette be. Állandó résenlétének az volt a bőjtje, hogy ilyenkor túlon túl világosan látta önmagát. Nem tudott, ezzel sem, nem tud értelmet kölcsönözni a létezésének. Mintha kötelességszerűen áttekintené életének hiábavalóságait. *La tristesse qui régnait dans la maison vide*. Mély torokhangon akadt fönn vele, mely az imént még tágította a bordáit, földuzzasztotta, teljesen igénybe vette a mellkasát.

Ennek az egész baszásnak nem találta az értelmét. Hogy minek csinálja. Minek csinálta egyáltalán, és miért ismételteti.

Bórének melegében megérezte a nő mellét, mert a megutált semmiből, ebből az ürességgé kifordult világból kezdtek kibontakozni a részletek, amelyeknek mégsem tudott ellenállni. A lélek gyöngesége. Vagy talán a végső élvezetben rücskössé keményedett óriás bimbók éreztették meg vele, hogy bőre van. Akaratának gyöngesége. Testük folyt, csúszott egymáson és egymásban, egymásban roskadtak össze hirtelen, és a szoba rideg csöndjébe lélegeztek ki hangosan.

Forróság volt, és csípett, égetett, minden tagjuk belülről lobogott. A többnapos dörszölődéstől a nőnek égett a szeméremajka, fáj a hüvelye, a férfi pedig megint fájdalmasan érezte a berepedt kantárt a makk alatt. Nyílt seb dörszölődött nyílt seben. Megint csak jajgattak, mert jólesett tanúságot tenni erről. Sírtak, fuldokoltak, sóhajtoztak, fulladtan szuszogtak, jajongtak, fújttak, sziszegtek egymás fülébe, mint akik mégsem csillapulnak. És a férfi még mindig lustán, lassan lökött, tulajdonképpen önnön ürességétől elteltén és kétségbeesetten. Mindaz, amit csináltak, nem volt sem kormányozható, sem ellenőrizhető, bár annyi már visszatért figyelmes öntudatukból, hogy lássák az újabb áradást. Egymás fülét, orrát, ajkát harapdálták, még a fogát is. Egymás hátát karolva szorongatták, simogatták, karmolták, nyomogatták, szorítgatták a másikat, hogy minden nyomjon mindent, ami ilyen sima és szétoldódott a forróságban, csont a húst vagy a hús a csontokat. Mintha azt mondogatnák, összeroppan-talak. Mintha azt mondogatnák, jaj, miért nem ettelek meg, megeszlek, lerágom minden kicsi csontodat és porcodat. De annyi lélegzetük nem maradt, hogy ennyi mindent egyszerre megtegyenek vagy kimondjanak. Ez már inkább a féktelen vágytól megtisztult öröm volt. Volt rá okuk. Mintha négy hosszú nap minden kínjával és ügyeskedésével végre sikerült volna valamilyen hihetetlen akadályon áttörniük.

Visszanéztek odaátról. Fájdalmasan tomboltak és tocsogtak a sikerükben, amely végül is a véletlenek áldásaként hullott az ölükbe.

Ha Szemzóné nem lépett volna be. Átvillant az agyukon, hogy itt járt, ám inkább úgy, mint valami teljességgel valószínűtlen jelenség. Azonnal félre is sodorták, hiszen visszahallották a saját eszeveszett ordítózásukat. Istenem, talán el sem ment, talán mindezt hallja még. Holott a kiismerhetetlen gondviseléshez és a végzethez tartozott, hogy elment. Ahogy ment vissza a pulzusuk, testük sikerének tudata erősödött. Távoli körvonalaival, halovány és rendezetlen képeivel megjelent a múlt, és különválasztotta volna őket. Fokozták, késleltették, elmélyítették az örökös jelent a ritmustalan,

elégedett, egymásba csapódó és egymásból születő hangokon, hogy valamiként föltartóztassák a szétbomlását.

A *tensio* sem egyenletesen csökken, oldódik, mire a pulzus nagyot zuhan, ám az előző *contractura* ritmusának helyét keresve megint visszakapaszkodik, nem találja, ismét zuhan valamennyit, idegesen kitart, igyekszik stabilizálni önmagát ezen az alacsonyabb szinten. Az örökös jelen ebbe aztán beleroppan, de sem a múltat, sem a jövőt nem engedi még betörni. Ez volt a boldogság, a híres boldogság, mely szintén nem függetlenítheti magát a fizioológiától, bár nem azonos vele. A szív ütései mindenesetre ki vannak feszítve a változó igénybevétel különböző lehetőségei és a sinustest genetikusan meghatározott ritmusa közé. Az egyik oldalon a lehetőség, amelynek a szív mindig készségesen utána megy, a másik oldalon az adottság, amelytől nem tud elszakadni; a személyiség alapritmusa, amelyhez mindig visszatér. Most a különböző ütemek, a különböző szintek között reszketett, csúszott mindkettőjükben. Ha boldogságot érez az ember a másik lélegzetvételében, akkor még boldogabb lesz a lélegzetvétele, és azt sem véletlenül éri, hogy rögtön beledöglük. A kitégult és felázott pórusok, az egymáson elcsúszó tagjaik, a megglazult izmok és hajlatok, a villanásokkal áttörő emlékezet, az alig meglegelő körvonal, az egymásba átolvadt, forrón fájó ölük, az átható illatok.

Odakinn mozdult a meleg este, néha meglökte, behúzta, ismét megnyitotta a fejük felett az ablakot. Lusta szívásaival és lökéseivel éppen csak áthajtott a csupasz, izzadságtól belepert testükön egy frissebb légáramlatot. Jellegzetesen városi illatot hozott magával, amelyben megéreztek a vagina, a bőséges női *ejaculatum* és a visszacsorgó sperma idegen, súlyos illatát és az egymásba keveredett izzadságukat. Figyelmeztette őket valamire, ami kitartott körülöttük, és alig változott.

Nem volt többé lecsószaga a sötétnek, az biztos. Erősebb lett a hűlő falak illata, a meglocsolt növényeké, az udvaron tárolt szemetesedényekből felpárázó édeskés bomlásé.

Rajongva, a férfi iránti bámulattól ittasan Gyöngyvér szólalt meg először ebben a kivételes, kissé idegenné lett nyári éjszakában. Bár e pillanatban nem tudta pontosan, kihez beszél, s így a hangjában egy árnyalattal talán mégis több lett a távolságtartás.

Olyan voltál, lihegte az idegen sötétségbe belekerekedett és a közelségben erősen bandzsító szemmel, olyan vagy, mint egy technikus.

S amint kimondta, két keces lábfejét erőszakosan beleakasztotta a férfi térdhajlatába. Valamilyen meghatározhatatlan, vidám, féktelen, vad erőre kaptak ellazult tagjai. Különálló, idegen lelke tombolt. Külön élvezte, hogy kimondta végre. Holott korábban eszébe nem juthatott, hiszen nem volt annyi tapasztalata róla, hogy szavakkal adjon alakot a férfinak magában. Talán azért volt annyira jó a szó, mert önmagát leperte meg. Ölével erőszakosan beléfeszült, csípőjét lökte, fölfeszült. Ellazult hüvelyében immár úgy érzekelte, mint valami mozdíthatatlan tőkesúlyt. Énekelni fog. Kihajózhat vele a nyílt tengerre. Elsüllyedne nélküle. A tiéd lett, vigyed, sügta a lelke játékosan és féktelenül. S az övénél jóval súlyosabb és terjedelmesebb testet egyetlen heves mozdulattal lökte és kormányozta, befördította maga alá.

Ismét roppant az ágy, de most aztán már roppanhatott; csattant, döngött egymáson a testük. Csaknem sikerült a teljes fordulat.

A férfi talán önkéntelenül, de erélyesen segítette ebben, mégis lecsúsztak az ágyról valamennyire. Hogy ki ne csúszszanak egymásból, Gyöngyvérnek az ölét kitarva kellett fölé térdelnie. Talán a hirtelen helyzetváltoztatástól, az általános testi kimerültségtől, a tartós izgalomtól vagy valami egészen mástól erős hányingere támadt. Sikerült ugyan

megfékeznie, ám a szájjüreg savanyú ízzel telt el. Egész teste megvonaglott az erőfeszítéstől, hüvelyke a vonaglástól rázáródott, ettől meg libabőrös lett a karja, a háta, a melles, mint aki utólag érti meg, mi történt a megelőző órákban. Mint akinek a haja is égnek mered; beleborzongott, hogy mi történik. Kezével az ágy keretébe kapaszkodva felhúzódkodott, és szabályosan beléült. Amint elébb szavakkal, most a testével kerekedett fölébe, s valahonnan, nagyon messziről nézett le rá. Mintha nem is értek volna semmiféle végpontra el, nem a teljes súlyát engedte vissza, hanem ismét csak süllyedt, emelkedett. Közben száját is elnyitotta, jöjjön ki a kellemetlen íz, akár hangosan bőföggje föl, a medencéjével, a kitágult ölével ásított belé. Az egész nő nem volt más, mint egyetlen meglepő feltárulkozás. Ágost nem térhetett ki előle, és nem tudott betelni vele, holott elteltnak érezte magát. Valósággal élmelygett, valójában nem kívánta, vizelnie kellett volna, szomjazott, fájt, menekült volna belőle és előle, száraz volt a szája, és jólesett volna megmozgatni a tagjait.

Ugyanakkor mindketten egyszerre, durván, mélyen nevettek föl. Mindketten egyszerre érzékelték, hogy most meg a közös elteltségükben egymás foglyai.

Te tisztára megőrültél, mondta a nevetéstől ocsúdva a férfi, ami rendben is lenne, de minek kell ilyen butaságokat mondanod.

Már milyen butaságokat.

Hát ezt a technikust.

Mi ebben a sértő.

Lélektelen.

Nekem tetszik, találó és kész.

Ha nem tetszene, akkor bizonyára nem mondanád, válaszolta a férfi a nő ütemétől tagoltan. Én arra vagyok kíváncsi, miként jut eszedbe egyáltalán ilyesmi. Immár erőteljesebben lökött, végre megint tudta, mit csinál. Annyit látott, hogy Gyöngyvér könnyedén megrándítja a vállát. S furcsa módon Ágost ebben a könnyed vállrándításban ismert leginkább önmagára. Forró, illatozó, lucskosan szétlágylt öle csökönnyösen megmaradt a maga üteménél, nem csillapult. Csökönnyőségükben is hasonlítanak. Mélyen beléköszött, s mikor a körív végére ért, a férfinak kellett belélöknie, ám ekkor már el is emelkedett.

Nem várta be. Egyszerű, válaszolta a nő szinte egykedvűen. Kicsit úgy érzem magam, mint akit rendesen megszerelnek. Semmi több.

Az volt a furcsa, hogy még különösebb elhatározásra sem volt szüksége ahhoz, hogy kimondja. S mivel a férfi a meglepettségtől nem tudott válaszolni, hisz ő maga is mindig kész volt a száraz és illúziótlan válaszokra, a nő egy idő után hozzátette még, hát ezért.

Még jó, hogy nem montőr vagyok.

Az meg mit jelent.

Nem mondod komolyan, hogy nem tudod.

Honnan tudnám.

Szerelőt jelent, ha tényleg úgy gondolod, hogy szerelő lennék.

Nevetgéltek, és figyelmesen, csaknem bizalmatlanul, kissé hitetlenkedve vizsgálgatták egymást a sötétben. Most már tulajdonképpen úgyis túl voltak mindenben. Visszamenőleg nem lehetett volna az egymástól megszerzett élvezetüket elrontani; elvenni sem. A férfi úgy látta, mintha elérhetetlenül messzi lenne tőle ez az idegen lény. Meg eddig sem értette, miként került hozzá valaki ily közel, ha ennyire másféle világból való és ráadásul nő. Sötét foltként ingázott fölötte a mennyezet visszfényektől világosabb síkján, feldúlt, rövid hajával vad medúzafő. Holdlakó. A nő tekintetében pedig a ha-

sonlóképpen elérhetetlen vonások éles csillámlásai; lenn a forró mélyben a vastag száj, a vágott áll, a homlok, az erős ornyereg. Mit kívánhat egy ilyentől. Miért mégis az örökös kívánczossága, ha egyszer a nőktől akár egyetlen pillanatra, mégis mindig többet kaphatott. Nehogy valami rosszat, valami ellenségeset, mindketten vigyáztak, nehogy most már valami tényleg végleteset mondjanak.

Jó, akkor legyen mérnök, ezer bocsánat.

Ezt nem tudod így helyreütni.

Főmérnök, kiáltotta vidáman, ez az utolsó ajánlatom.

Nem, nem, gondold meg jól, mit beszélsz.

Ezek szerint mégis csúnyán megbántottalak.

Elengedte a hüvelyével, holott a férfi inkább arra számított, hogy gyöngédségi rohamokkal fogja helyreütni. De mintha inkább azt mondaná, ha ilyen indokolatlanul érzékenykedik az igazság miatt, akkor csak menjen, amerre lát.

A fájó hímtagja kicsúszhatott. Valósággal kiugrott a levegőre, egész hosszában belerendült visszanyert szabadságába.

Azonnal nyúlt volna utána, hogy kíméletesen visszahúzza a makkjára az előbőrt; még a levegő hűvösebb érintése is fájt, ám éppen nem érte el. Ezt sem lehetett kiszámítani, semmit. Gyöngyvér végigvetette magát a testén, és nagyot nyekkentek egymáson. Éles körmeivel a vállába kapaszkodott, egész finom pillesúlyával rátehenkedett. Síkos hasuk közé szorult be a fasz. Beszorult kezét is alig tudta kimenteni. Valami kis hűvös szellő fújdogált el. Ágost a sarkával, Gyöngyvér a lábfejjével érintkezett a hűvös, a kijózanító, a közömbös padlóval.

A Dunán jött át a szellő, hozott magával valamennyi vízszagot, a Margitszigeten el-telt mindenféle növény meg virág illatával. Hallgatták, amint az épület túlfelén csörmpölve indul a tizenötös villamos, és a Sziget utcánál kettőt csönget.

A lakók persze ebben a házban sem csukták be többé maguk után a kaput, s ezért a lépcsőház üveghengerében fölerősödtek az utca hangjai.

Szemzőné abban a pillanatban lépett ki, amikor a kivilágított, üres villamos továbbindult a lámpafénytől foltos Pozsonyi úti fák között.

Ez így tényleg fáj, ne is haragudj, mondta ekkor a férfi kicsit hangosabban, ám semmit nem tett azért, hogy megszabaduljon a tehertől.

Jaj, nekem is, vinnyogott a nő könnyedén. Szerintem túl nagy vagy nekem. Ami úgy hangzott, mintha súlyos szemrehányásait most hízégsbe rejtene. Tudta jól, hogy a férfiak mit szeretnek önmagukról hallani.

Ezt meg hogyan értsem, kérdezte a férfi ingerülten és hűvösen.

Értsed úgy, hogy teljesen kidörzsölődtem tőled. Fáj nekem. Egyszer valamit el fogok mesélni. El fogom mesélni. És lélegzetvételnél szünet után azt kérdezte, hogy a férfi szeretné-e hallani. Mintha a másik közben valamilyen titkos forrásból értesülhetett volna arról, hogy ő mit akar neki elmondani.

Nem, most nem szeretném. Hallgassunk inkább.

Azt jelenti, hogy megint halálosan megbántottalak.

Nem bántottál meg, válaszolta a férfi, csak éppen kijelentéseid jórészt értelmetlenek. Például a szemem színe sem kék. Mit lehet erre mondani. És ha tudni akarod, akkor inkább te vagy túl követelődző, túl heves. Azt hiszem, inkább ennek köszönheted. Semminek nem adsz időt.

Gyöngyvér ettől egy pillanatra megdermedt. Nem értette a hang váratlan hűvösségét. Mint aki igyekszik, mégsem foghatja fel, hogy mit mond ez az illető, s ezért aztán nem kell vele törődnie.

Figyelj, folytatta hevesen, egyszer az történt, azt akarom elmesélni, hogy tökegyedül maradtam az üres kollégiumban.

Erről beszélek, próbálkozott a férfi. Mintha attól tartanál, hogy valamit elveszítesz, végleg, ha most nem mesélsz.

Akár akarsz, akár nem, akkor is el fogom mondani. Két napig nem csináltam mást, úgy tettem, mintha olvasnék, de közben állandóan dörzsöltem magam. Elhallgatott, mert mégis arra számított, hogy a férfi érdeklődése fogja továbbsegíteni a mesében.

A férfit e pillanatban azonban tényleg nem érdekelté, hogy ő mit csinált a kollégiumban. Hozzá akart jutni végre a faszához. Már nem is föltétlenül a fájdalom miatt. Megbántottsága dühödten dolgozott, meg vissza kellett volna húznia, hogy csillapodjék a merevedése. És a két dolog össze is tartozott. Mintha úgy döntene, legyen ennyi elég ebből. Eddig is túl sokat adott magából. Nyomasztóan hatott rá, hogy nemcsak testileg nem tudja megkerülni a nőt, nem tud rendesen fölébe kerekedni vagy hűvösen kikerülni belőle, hanem még fizikai és lelki károsodásokat is el kell viselnie. Egy ilyen bőséges és erőszakos magömlés különben sem volt számára kívánatos. Vagy legalábbis ritkán engedte meg magának. Az volt a meggyőződése, hogy túlzottan erősek a magömlései, s ettől zuhan aztán súlyos depresszióba. Ha ellenben visszafogja, akkor úrrá tud lenni kedélyének hullámzásain. Nem vallhatta be magának, hogy a kölcsönös és egyidejű ejakulációban megnyilvánuló közösség vagy bármilyen túlzott emberi közelség taszítja, undorítja.

Akarata ellenére most már tényleg ne történjék semmi. Gyöngyvér azonban minden ízével hevesen és makacsul ráfeszült, s hogy mégse érezze annyira bántónak a tapadását, ellazította a tagjait, gyöngéden, óvatosan rádörzsölődött, dörzsölgette rajta önmagát. Igyekezett, vigyázott rá, ne fájjon neki annyira, bár őszintén szólva nem értette, hogy mi a csuda fájhat egy férfinak. Egyetlen férfi sem mondta még, hogy valamije fájna vagy fájhatna. Érzéketlenebbnek is érezte őket önmagánál.

Közben egymás izzadságának bőséges lucskán csúsztak, s ez azért mindkettőjüknek igen jólesett.

Kicsit hasonlóan ahhoz, ahogyan az internátusi neszezésekkel teli sötét hálótermében titokban élvezte önmagát, legörbedt fasz a másik test csúszkorálódásától lassan rászorult a combtövére. Amitől persze nemhogy nem csökkent, erősebb lett a merevedése. Lemeztelenített makkja folyamatosan érzékelte saját combjának ismerős nyomását, miközben kiszámíthatatlan ütemben érintette a nő feszes hasa, éles szálaival a sűrű fanszőrzete; csúszott a kifordult, síkos szeméremajkán. A levegőből ki lehet hallani, ahogyan mások önmagukat élvezik. Számára a közösködésből vagy az emberi közelségből ennél több azért nemigen volt elviselhető, legalábbis hosszú távon nem. Gyöngyvér pedig éppen ellenkezőleg, nem tudott betelni vele, hogy van a világon egy másik ember, rádörzsölődött a mellével, a vállával, külön a nyakával, a nyitott, üres ölével, semmi ne maradhasson ki, a kemény kis hasával. Ami egyszerre volt rituális és hisztérikus. Aztán mintha a legfőbb kényeztetés következne, a szájába szeretné venni a faszt, hogy a nyelvvel és a nyálával nyelje el. Neki is fáj. Megmerítkezett, legszívesebben meghemperedett volna benne. De csak hagyta, bámulta, amint a szája előtt követelődzön fölmered. Legszívesebben ő is a két tenyerét szorította volna be, vagy langyos vízzel öblítette volna. Egy zuhany rózsáját fordította volna magába, de nem közelről. És még a nyelve hegyével sem merészelte megérinteni, mert érezte, hogy akkor rögtön fölinná, vérét is ki kéne belőle szopnia. Bár megkönnyebbedett, hogy mégsem mesélte végig a történetet, görcsölt a méhe. A történet a kollégium üres zuhanyozójában folytatódott. Majd máskor. Amikor Irénke visszaérkezett. A vastag fan-

szőrzetével kente, a csiklójával rádörzsölődött, rákenődött, aztán mégis inkább a nyelvvel kotorta körül, bele a herékbe, az ajkával kente a nyálát és a közössé elegyedett váladékokat, de nem vette be. Körülnyalta és körüljárta. Ez nem volt játék, és nem is hatott játékosan. Egyszerre jelent meg a kétféle késztetés és egyenlő erővel.

Reszketett érte, és a kívánságtól rettegett. Aztán hosszú, hisztérikusan fölfokozott pillanatokra, mint a pióca, beletapadt a férfi húsába. Az volt az igazság, hogy ezt a faszt már csak Irénke miatt sem merészelte volna minden további nélkül a szájába venni. Helyette inkább a férfi vállába harapott, a kemény hasába több helyütt, a combja hajlatába, rágta. S mintha leggyöngébb pontjához térne vissza, melyet immár időtlen időkkal előbb fedezett föl magának, csaknem a hónalj tövében harapdált bele mellének kemény izomzatába.

A harapdálásoktól az izom itt megfeszült, és a férfi minduntalan felszisszent, seggének és vállának izomkötegei belegörcsöltek, egész teste tiltakozott, csak a talpa és az ágyéka nem és gerincében a csontvelő. Mintha kegyelemért könyörögne, ne, ordította, ne, s hogy ne ilyen hangosan, beharapta az ajkát. Szégyenletesnek tartotta volna ennyi élvezetet bevallani. Nem vette észre, hogy éppen az ellenkezője történik, mint amit elhatározott. Mert nem adta ugyan meg magát a kéjes fájdalomnak, s még a faszát is sikerült egy pillanatra visszaszereznie, ami nagyon jólesett, hosszú távollét után marka erős melegében talált vissza vele végre önmagához. Meg akarta volna tartani, hogy kicsit ő maga kényeztesse, fedje, védje, ám a következő pillanatban kiderült, hogy valójában azért kellett így a markába kapnia, hogy a nő, aki valóságosan birtokolja, biztonságosabban ereszkedhessen vissza rá. Bár alig érintette. Ilyen tágra tudta magát nyitni. S akkor meg miről beszél.

Nem is engedte volna egészen magába, mintha forróságát, simaságát és mélységét nem is lehetne kitölteni. E pillanatban akárha mindketten inkább saját magukkal lennének elfoglalva, mint a másikkal. Élesen elváltak, éppen csak megmaradtak az érintkezési pontjaik, alig volt egymáshoz közük, holott ténylegesen szertefoszlott, megszűnt az önrendelkezésük. Követték ugyan a tudatukkal, hogy mi történik, a történő azonban mindig elől haladt, s ők csak jóval utána. Mintha lenne egy eddig ismeretlen, másik énjük. Az akaratok is előbb működött, s csak ezután mondták maguknak, hogy pontosan így akarták, éppen így. És ezt most mindketten világosan felfogták. Hogy van a különálló, egyesülésre jórészt képtelen testük és valami egészen más, ami tőlük függetlenül már egyesült. Ezt fogták föl mind a ketten.

Te, nekem ez tényleg fáj, tényleg nem kellemes, ismételtette a férfi, aki rémulten menekült volna e látvány elől, és közben tehetetlenül tapogatta a könnyű, kemény, hihetetlenül hajlékony és fürge testet, hogy legalább ebben az ismerősnek véltben találjon valamilyen kapaszkodót. Inkább add, add a számra, nyögte. Biztosan tényleg tönkretettelek. Bocsanat, nyögte kétségbeesetten. Kérlek, add már, könyörgök, meggyógyítom.

Gyöngyvért azonban nem lehetett immár leállítani. Mint aki nem érti, hogy mit akar a másik.

Vagy tán tényleg nem hallotta, mert a teste, amihez a hallás és a látás képessége tartozik, immár túl távol került tőle. Végül is most először történt olyasmi, amit ő akart, ő kezdeményezett vagy ő kívánt volna egy férfitől. Vagy a kollégium zuhanyozójában maradt az emlékezetével, és Irénke édes nyelvvel, éles kis fogaival hatolt bele önmagába és a férfibá. Ettől a nyelvecskétől, ha akarta, évekig fejedelemnének képzelte önmagát; áldozatos szolgálai nem keresik, nincs mit keresniük, tudják a kedvét. Ettől a tudattól nyílt el, egészen magasra emelkedett, szeméremajkával éppen csak érintette a

makk duzzadó koronáját, és közben a magasból hajolt vissza a férfi sötéten fénylő felsőtestéhez.

Azt adta vissza a férfinak, amit a lánytól kapott. Szemét a férfi szépsége töltötte el, egy olyan arányosság, amelyre az ölével is rátalált. Telve volt hangosan burjánzó dicséretekkel. Ajkával éppen csak elérte. Beszopta, letapogatta a nyelvvel az erős mellbimbóját. Így vett a faszából magának előleget. Ráharapott, húzta, kétszer, kicsit, gyorsan, amitől a kiszolgáltatott ember mégiscsak, ismét fölördített. És erőteljesebben lökött volna, amit ő nem engedett. Rugózott fölötte az elnyitott ölével, élvezte az önfejlődését. Háromnegyedes ütemet vezényelt neki, amiből humor és vidámság sugározott. Irénkétől vette át ezt a bátor és semmivel nem pótolható vidámságot is.

Ami szintén nem volt megszokott, soha, egyetlen férfival. Éppen csak érinthette a csiklóját a fasz konok feje, ez volt a második, éppen csak becsúsztatott a föltárurolt ölébe; ez lett a taktus zárata, a harmadik. Mert nem a fizikai terjedelmével, hanem a taktus egymástól élesen elválasztható ütéseiével és húzásaival töltötte föl önmagát. Aztán előlről, tulajdonképpen kegyetlenkedve, kíméletlenül, mindig újra. Olyanná lett, mint egy végrehajtó, aki élvezi, hogy a másiktól minden eszközét elveszi. Utólag vált érthetővé annak a bölcselme, hogy miért nem a szájába vette be.

Add ide, ismételte a férfi türelmetlenül, add már ide, mint aki tényleg szomjazik, bár semmi reménye, és ezt ő is tudja. Kérlek, a nyelvemmel, a számmal akarom, begyógyítom. Az is hajtotta, egy felettébb titkos, elháríthatatlan gondolat, mint valami enyhét ígérő látomás, hogy a saját spermájából visszavegyen a nőtől valamennyit. Ameddig még lehet, visszanyeljen belőle, a nyelvvel kotorja vissza az utolsó cseppeket.

Gyöngyvérnek azonban esze ágában sem volt engedelmeskedni. Valamiért biztos volt benne, hogy a férfi csupán ravaszkodik, kikerülné őt. Meg élvezte ezt az eladdig ismeretlen helyzetet. Uralkodik rajta. Hallani akarta, hogy a pináját akarja. Ki akarta kényszeríteni a szót belőle.

Mit akarsz annyira, mondd ki világosan, hogy mit.

Nem mondom ki, nyögte a férfi, eszemben nincs.

Akkor meg honnan tudjam, mit akarsz meggyógyítani.

Ne mondd, hogy nem érted.

Bárhogyan, kérem, mondjad olaszul, németül. S mint aki most aztán igazi bosszút áll, elmélyült hangon, szinte dühödten tette hozzá, ha egyszer neked úgyis mindegy.

Hirtelen dühének, amit erőszakosan kormányozó ölének taktustól eltérő mozdulataival is hangsúlyozott, az lehetett a magyarázata, hogy nem tudta igazán rávenni magát a nyelvtanulásra, belekapott a németbe, aztán ezzel párhuzamosan olaszórákat vett, de a tizedik leckénél mindig elakadt velük. Holott ezeknek a nyelveknek az ismerete nélkül énekesi pályára aligha léphetett. Ha nem tetszik valami, akkor engedj, válaszolta a férfi, aki semmit nem értett, és legszívesebben lelökte volna magáról. Ha ennyire mindegy, akkor keress rögtön egy másikat. Vagy lássuk, mire mész egyedül.

Az előbb nem engedted, hogy elmeséljem. Pedig ezt meséltem volna el.

Szívesebben nézem, mint hallgatom.

Erre nem válaszolt, mint aki megdermed. Őlük közömbös maradt a dulakodási vágyaikkal és a bosszús indulataikkal szemben. És még soha nem is gondolt rá, hogy férfiak szeme láttára nyúlhatna magához. Az ilyesmi a hétpecsétes titkok közé tartozik. Olyasmi sem történt meg vele, hogy szeretkezés közben beszéljen vagy beszéljenek hozzá bármiről. Most pedig itt állt előtte a váratlan felismerés, hogy hiszen órák óta, napok óta, nem tudja, mióta, hiszen észre sem vette, hogy közben beszélnek. Nem értette önmagát, nem értette a helyzetet, nem tudta, ki ez a másik, akivel minden ennyi-

re eltorzul és elváltozik. Ennyire mégsem lehet minden másmilyen. Kifejezetten taszítóan érezte. Vele együtt emelkedett meg, mint aki menekül, mert ugyanakkor minél jobban vissza akart volna hajolni rá. S közben ismét beszopta, óvatosan beharapta mellbimbójának megkeményedett hegyét, a szeméremajkát éppen csak végighúzta a makkján. Vigyázott, hogy a férfi lehetőleg semmit ne érezzen abból, miként futkározik a testében a sok felzaklató gondolat, hideg, meleg, izgalom a hátán, combjának izomzatában. Mégis olyan érzést keltett a férfiban, mint aki finoman, föltűnés nélkül búcsúzik. Miközben ennél élesebben és mélyebben nem hatolhatott volna föl. Ijedten belátta, nincs más eszköze. Utol akarta volna érni. Ne menjen el. Fájdalmat akart okozni. Többször, egymás után, egész testével, csípőjével, megemelt, görcsösen összerándított, óriási farizomzatával belerándult és belerándította önmagát. E rándulásokban több évtized szorongásai és félelmei sűrűsödtek volna össze, ha az erőszak élvezete nem oldja szét. A nő meg értette, pontosan: nagyon közel került ahhoz a pillanathoz, amikor az internátus napverte lépcsőin az apja után kiáltozott magában, ne hagyja egyedül, csak most ne. Éppen mert érezte, hogy nagyon fontos pillanat, a férfi erőszakos rángásait megint csak nem engedte magába. Pontosan érzekelte a megemésztetlen kínok csúcsait, a magasságokat, a tehetetlen vágyait. S mint aki a napfénytől átvilágított víz ismerős mélységéből rúgja föl magát, feszült testével a folyamfenék és a távoli felszín között ível át, saját képzei között talált hasonlatot arra, amit a férfiből érzekelt. Rugózásra kész terpeszével feszült meg fölötte, védte vele, otthont adott, és ernyőt nyitott, s amikor a férfi közeledett volna, akkor távolodott, ha ellenben a férfi vissza akarta vonni önmagát, akkor ráereszkedett valamennyire, tövig mégsem ült bele. Ágost a derekát ragadta két kezébe, hogy durván visszarántsa.

Ne akard, hogy erőszakoskodjak, sziszegte.

Ha nem mondd ki, akkor igazán ne számíts semmire.

Semmi jóra ne számítsak.

Ne, arra ne.

Kipróbálhatjuk, kinek nagyobb a hatalma a másikon.

Na, még csak az kellene.

A pillanatnak maradt egy töredéke, míg úgy tekintettek egymásra, mint az ellenfelek. Ebben a szempillantásban a nő volt az erősebb, ehhez nem férhetett kétség. Ami visszamenőleg és előre is sok mindent elárult. Ettől az érzettől sokféle látszat tört össze, a magasból zuhantak le, ám mindent könnyűvé tett az ájulás. Mégis birokra keltek, mint akik önmagukért küzdenek. Testükön áthatolt a föld bensejének lüktetése, reszketése, mely lassan megrázott házat, levegőt, válaszfalat, ablaküveget, ágyat, vibrált a bőrük felett, és csaknem fájdalmasan dobogott a dobhártyájukon. Mindketten szabadjára engedték az erőiket. A megbántottságukat, a magukra hagyottságukat, a sértettségüket, mindazt, ami négy nap alatt salakként gyűlt meg az izmaikban, és az idegszálaikat feszítette meg. Rászabadították az egymás iránti csodálatukra. Verekedéshez mégsem volt sok köze.

Falja föl, ha még teheti. Vadállatiságuk az élvezet új, felszabadító, ismeretlen rétegeit nyitotta meg. És közeledett feléjük egy óriási nyitott torok, mely pokolbéli hörgéseket lehelt, tátogott. Egyenletes, végeérhetetlen zakatolással és kitarató dohogással közeledett, messziről. Le fogja nyelni őket. Gyöngyvér jól ismerte a zajt, amit Ágost nem ismerhetett.

Ebben a helyzetben mégis készületlenül érte. Mintha a világot beborító éjszaka legmélyéről mászna elő rettenetes fogsorával. Egy pokolbéli jel, amelyre eddig alig figyelt. Égi jel. Csúsztak, alámerültek egymásban a tagjaik. A nyelvükkel, a széttáru-

ajkukkal, a fogukkal és az ínyükkel araszoltak egymásban előre, s nem csak kerestek, megtalálták, bár nem tudták volna megmondani, mit.

Az Újlipótváros házait Budapest ostromának idején szerencsésen elkerülték a nagyobb légitámadások, alig érték igazi tűzérési telitalálatok, bár a heves utcai harcokban az erkélyekkel, loggiákkal és télikertekkel tagolt homlokzatok nem maradtak sértetlenek. A nagy fák lombjaitól árnyas lámpafényben most nem látszott a sok kis sérülés.

Szemzőné élvezte a sok ismerős nyári illatot, s akár láthatta volna úgy, mintha huszonöt évvel korábban menne. Meghittén világítottak ki az utcára az ablakok. Ilyen idő tájt ezeken az utcákon még nagy volt a forgalom. A nyitott kapuk körül sihederek ácsorogtak, párok sétáltak a Körút felé összefonódva, vagy éppen most tértek vissza hangoskodó gyermekekkel, rollerekkel, labdákkal, háromkerekes biciklikkel felszerelve a Margitszigetről. Gyöngyvér valamennyit tévedett, alig múlt még kilenc óra. A tizenötös villamos emberemlékezet óta egyetlen kocsival közlekedett a Váci út és a Szent István körút között, s az élénken sárga, felettébb kemény kerámiatáglák közé ágyazott sínpárokon mindig ugyanolyan hangosan zörgött és csörömpölt az erősen visszhangzó, sima és dísztelen házfalak között.

Az igazi, mélyen közelgő zaj azonban nem az elhaladó villamostól származott.

A század tízes éveiben épült magas Palatínus-házak súlyos tömbjeinek túlsó oldalán, valahonnan a Margit híd felől vontatóhajó közeledett, és a vízen szétterülő, a folyam kövel kibélelt ágyát is megreszkettető éktelen lármája a mellékutcákon át beszivárgott a házak közé. Aki ebben a városnegyedben élt, hozzászokott a zajhoz, mely jött, átvonult, lassan elhalt a folyó felett.

Ebben a városnegyedben estéenként sétára indultak az emberek, kimentek a folyóhoz vagy a Körútra kirakatot nézni. Szemzőné sem bánta, hogy a villamos az orra előtt ment el. Akár át a hídon Budára, végig a gesztenyéktől árnyas Margit rakparton és vissza a Lánchídon. Estéenként ő is gyalog sétált át a közeli Szent István parkba, ahol a barátnőjének hozzá hasonlóan már a harmincas évek közepe óta nagy lakása volt. Csupán akkor szállt villamosra, amikor eső esett. Azokban az ősidőkben hetente egyszer jött össze Szapáry Mária hetedik emeleti lakásán a társaság, az ostrom után azonban mind gyakrabban, ötvenhét emlékezetes szilveszterétől kezdve pedig szinte minden áldott este, de legalább négyszer hetente. A házmester ugyan fenyegette őket az örökös hajnali morgolódásaival, miszerint a grófnő meg fogja neki bocsátani, de ő nem csinálja tovább ezt a hajnali kapunyitogatást, és be fogja jelteni a házkezelőségénél, hogy nem csinálja. Mégis élvezték, hogy immár tényleg senki nem szólhat bele, a házmester sem. Vagy legalábbis a feljelentéseinek nem lenne sok foganatja, mert azoknak az időknél vége van, vagy talán vége lesz. A grófnő pedig egyáltalán nem bocsátotta meg neki a hajnali kellemetlenkedéseit. Alkalomadtán elég nyersen eligazította. Ide figyeljen, Varga, mondta, miközben a meglepett ember markába nyomott egy százforintost, már megmondtam magának, hogy két választása van. Udvariassan nyitja a kaput a vendégeimnek, és egyáltalán nem morog, vagy ad szépen nekem egy külön kulcsot, és akkor én nyitok. Amit a házmester nem kockáztatott meg, s nem föltétlenül azért, amivel megindokolta. Tényleg szigorúan tiltva volt, hogy kapukulcsot vagy akár liftkulcsot adjon a lakók kezébe. A tilalmat azért megszeghette volna. Inkább attól tartott, hogy elesik a morgásokkal kizsartolt külön húszasoktól és százasoktól.

(Folytatása következik.)

Somlyó György

SZONETT – BŐVÍTETT SZEPTIMMEL

melyben a Szerző felfedi mestersége címerét

„Modernnek kell lenni mindenestül”(?)
(Rimbaud – felülírva)

Borzongó gerinccel vonzom a Régit
Vad varázslatok Szelid szentiment
Eszementek mondják rám *Eszement*
Fércelt álcák mögé menti a bőrit

Ahogy jön jön zuhan ront rám a Végit-
Élet Elet mely már csak Testament
Milliom vers járja át testemet
Amelynek cellájába zárva *Még Itt*

Mint új laikus Másoló Barát
Lúdtoll helyett Xerox fölé hajolva
(Képe így marad kései korokra)
A végső percben mássá- újra- át-
És felülírnám mindezt az egészet

Időtlen időkből fakadt Költészet
Hullámverése átcsap minden gáton
Nem tereli aklokba semmi kánon

Ez a kínom a dínom és a dánom
Az összejtet kéne kipreparálnom
Nyákjával nyirkával is mindenáron

Árkon-bokron túl Óperenciákon
A Bibloszt újonnan bábelizálón
Megcsomózva-szétcíbálva a Hálón

Szentségtörő hittel bálványimádom
Itt még minden *Pléiade* az én Pléiade-om

Szakács Eszter

ESŐS ÉVSZAK

Jégdara és vízfüggöny és ostorzápor.
Tegnap is meg ma is egész nap esett.
Eszedbe juthat hulló levélről, ágról.
Megtölteni lyukakat, emlékeket.

Vízköpők, nedves arcok, nyirkos ruhák,
zubogó eresz, hólyagos táncú tócsa.
Valahogy mindenem ugyanúgy jut át.
Eltakart égbolt vak napja, rívó holdja.

Paszziánsz és átvirrasztott éjszaka
íze a szádban: egyhetes must és halva.
Ez lesz a pára, a köd, a szél hava!
Halottak éve, persze, halottak napja.

Felhőszájából fújva előtted forog,
dühét összesöpört szeméten kitölti.
Ablakon kétségbeesetten kopog,
mint aki azonnal be akarna jönni.

Mintha megállna egy pillanatra a
szomszéd házban, váltott gyerek sírásánál.
Ázott kardigán, kanális, föld szaga.
Hogyha kívánhatnál, akkor se kívánnál?

Bármire is gondolsz, fantomfájdalom.
Ahogy semminek se lankad a figyelme.
Kiasott árok mellett magas halom
vár már régóta, céltalanul figyelve.

Úszó fogpiszkálók, csikkek, kajszimag.
Egy kihajított keljfeljancsi bukdácsol.
Rozsdás expander, megolvadt műanyag.
Nem tudod abbahagyni, beszélni másról.

Elnémíthatatlanul esőzene!
Ennyi pazarló áradást átlebegni!
Talán a lélekút veszendőbb fele.
Lebegj szóltan, ne jusson eszedbe semmi.

VADRÓZSÁT, LÁMPALÁZAT

Mert megköszönni azóta se tud
esőt, vadrózsát, lámpalázat,
s mert végül úgyis ugyanoda jut:
minden út harag vagy alázat.

A kettő közt: csak dibdáb szóbeszéd,
édesvíz nyugtalan sötétje.
Hallgatna titkosított szívverést
inkább egy emléktől elégye.

Nem tudja többé összefogni
(talán a szél majd, mikor vége lesz),
s ne kelljen könnyű álmokat sodorni,
melyek nem tartozhatnak senkihez.

VÍZRE ÍRT

Úgy ment el, hogy közben végleg itt maradt.
Késői nyár maganyugtató esője.
Álmomban összeszedtem a hamvakat.
Visszapergett a kiszáradt, sárga földre.
Játszottam sakkot és kopogós römit.
Kórisfa pohárban a csontkockák hangja.
Mikor az egyetlen töltényt ellövik.
Vagy felakasztanám magam a harangra.
S mintha mindez együtt víz színén lebegne,
életeket, álmokat el sose kezdve.

Fischer Mária

MÉGSEM A JELEN

Azt hiszem, itt sohasem jártam. Kocsmaszagú hely, zsúfolt terem, áll benne a füst. Egyedül várok rád, a menyasszony volnék, egyszeri lány. Barna hajamban alélt orchideák. Igazán senki sem ismer, ügyet sem vet rám a világ. Szürke világ, s a világítás ócska, pocsék. Árnyak, hatvanas égők sora. – Kálacsokor. – Megjössz hát te is – és hajlok már tefeléd, indulok is veled; indázom rád karomat, lelkeket – és köszönök, már köszönök valahány morc idegennek, ahogy nálatok illik. Anyád megcsókol. Ridegen, mint a halál hamuszín angyala. Átszövi testét a homály. – Havazik – szól a vaksi zenész, s nyitja az ablakokat.

EGYRE KÖZELEBB

Attól, hogy befalazták szívembe a fényt – már születésem előtt, régen – a vén, dilinyós angyalok, elvileg egyfajta derűt, ragyogást kellene játszanom életre-halálra, vakon. Hajnali négykor ezen jár az eszem. Keserű rágódás. Keserű szájjal sorolom formalinos fapofák furcsa nevét, szerepét, számát. Mintha komoly lenne a kartonozott életnek lefeneklett fele. Mintha nehéz, ólom csendekeket őrizne a májusi hold udvara. Mély, gyerekes félelem erjed az éj bugyraiban, kiagyalt félelem – és mutogat rám a saját mutatóujjam. Minden igaz. Minden pillanat. Üdvözlöm az angyalokat.

Czigány Magda

NYÁJAS MÚZSÁKBÓL ÖNTUDATOS AMAZONOK: NŐK A HUSZADIK SZÁZAD MŰVÉSZETÉBEN*

Mi a helyes kérdésfelvetés?

Ki ne ismerné a feminizmus fenegyereke, Germaine Greer nevét? A modern feminizmus második hőskorában, a hatvanas években robbant be a köztudatba A NŐI EUNUCH című könyvével, és azóta is borzolja olvasói kedélyét mindig polemikus, gyakran felháborítóknak ítélt nézeteivel. Könyvei bőven adnak felületet a támadásra, mert mondanivalójuk egyéni és eredeti, mégsem lehet argumentumait kézlegyintéssel elintézni, mert alátámasztásukra Greer alapos kutatásainak filológiai pontossággal megadott hatalmas érvrendszerét vonultatja fel. Ez vonatkozik az 1979-ben megjelent művére is: THE OBSTACLE RACE: THE FORTUNES OF WOMEN PAINTERS AND THEIR WORK (AKADÁLYFUTÁS: NŐI FESTŐK ÉS MŰVEIK SORSA). A vaskos kötetben több száz név található, felsorolások, hivatkozások, mutatók, az előzetes irodalom ismertetése és elemzése, emellett számtalan miniatúra kiragadott életrajzokról, teljes élettörténetek, a főbb művek leírása és rokonszenvező kritikája, de mindig a külső szemlélő elfogulatlanságának igényével.

A kutatásra és a könyv megírására Greer egy 1976-os Los Angeles-i kiállítás készítette: NŐI FESTŐK, 1550–1950. A kiállítás visszhangja elmarasztaló volt, a kérdés, ami megfogalmazódott a rendezőkben és a látogatókban egyaránt: miért nem voltak a századok folyamán kiemelkedő női festők? Összemérhető-e a nagy férfi festőkkel? Germaine Greer szerint ez a kérdésfelvetés eleve helytelen, mert feltételezi egyetlen, mára már szentesített mércén alapuló ranglista létjogosultságát. Szerinte azt kellene vizsgálni, hogy mit adtak a nők a művészetnek, kik voltak, mit tettek, mi határozta meg életük alakulását és művészetük jellegét. Hogyan illeszkedtek a társadalomba, és hogyan befolyásolta a társadalom működésüket? A könyv a kérdésre kissé szűkre szabott keretek között keresi a választ: az élő festőnőket eleve kizárja, és vizsgálódásának fő területe néhány kivételtől eltekintve Nyugat-Európa és az Egyesült Államok. Ezzel a XX. század női művészetének bemutatása, amely a valós áttörést jelentette, ugyancsak megcsonkul. A tanulságok, amelyeket levon, így jobbra az előző századokra vonatkoznak, bár a mögöttük meghúzódó álláspontok mindmáig éreztetik hatásukat.

Elsőként említhetjük a „token woman” jelenség szinte örökös jelenlétét a képzőművészetben is Plinius HISTORIA NATURALIS-ától Vasari VITÉ-jén át számtalan lexikon, művészettörténeti rendszerezés bevett módszeréig. Jellemzője a női művészek nagylelkű elismerése mögött lapuló lekezelés – Greer szerint a férfiak ezzel fejezik ki a felsőbbrendűségükbe vetett rendíthetetlen hitüket –, miszerint a nők a művészettörténetben speciális csoportot képeznek, nők is festettek, sőt időnként, kivételesen, képesek voltak említésre érdemes eredményeket is felmutatni. Így a különböző ranglistákon más

* A hollandiai Mikes Kelemen-kör 2000. szeptemberi Tanulmányi Napjain elhangzott előadás bővített szövege.

és más nevek tűnnek fel, köztük sok a ma már ismeretlen festő, majd kiesnek, elmaradoznak, számbavételük így nem tekinthető mértékadónak. Másodszer, a női festők pályájában a családi kapcsolatok a meghatározók – mint férfi festők lányai, húgai, kedvesei és feleségei. Függetlenedésüknek gátat szab a családi függőség: a családi műhelyben nincs biztatás és motiváció a saját stílus kialakítására, ellentétben a tehetségesnek ítélt fiútestvérrel. A lehetőségeik korlátozottak, szerepük a családi ipar napi szükségleteinek kiszolgálása.

Végül és végső soron a nőre általában úgy tekintenek, mint a festészet tárgyára, ő az ihlető múzsa, megjelenítésében fejeződik ki a művészet mondanivalója. Hogyan lehet tehát viszonyulni egy műhöz, melynek az alkotója nő? *„Mint a férfi festők ihletének fő forrása, a nőt szépsége passzív szerepre ítélte. A nő mint művész nem úgy küzdött, mint a férfi, hogy megtalálja az általános emberi vágy tárgyi látomásának esztétikus kifejezését, mert ő maga volt a vágy tárgya. A tehetséggel megáldott fiatal nőkre nem úgy tekintettek mint művészre, hanem mint múzsára. Műve nem annak volt a bizonyítéka, hogy mit volt képes létrehozni, hanem egyszerűen annak, hogy létezett”* – írja Greer.¹ Kivételek itt-ott akadtak, különösen, ha a nők mint elkülönült csoport például a középkori kolostorok elzártságában szentelték életüket a művészetnek. Változást a XIX. és még inkább a XX. század hoz. Greer hangsúlyozottan foglalkozik az orosz avantgárd „amazonjaival”, akik természetesen foglalták el helyüket a férfi művészek oldalán. Korabeli kritikusaik el is marasztalták őket, mert elvetve a műzsák szelíd magatartását, visszahúzóds helyett önmotogató, kihívó szerepet erőltettek magukra. Az út azonban a női művészeknek az önmegismeréshez és művészetükben önmaguk megismertetéséhez többféle lehetőséget nyújtott, és csak lassan, habozva, időnként meg-megtorpanva alakultak át a nyájas műzsák öntudatos amazonokká.

Az asszonyi birodalomból

Kezdetek: Lesznai Anna

Lesznai Anna fiatalon, a húszas évei elején tűnt fel az irodalmi és művészeti porondon. HAZAJÁRÓ VERSEK című kötete 1909-ben jelent meg, és ugyanabban az évben csatlakozott a Nyolcakhöz is, hogy az 1911-es kiállításukon a Nemzeti Szalonban már mint meghívott festő vegyen részt. Fogadtatása egyöntetűen lelkes volt. Első kötetéről írva Ady a *Huszadik Században* mint egyenértékű író társat üdvözli: *„Embersége, emberi bátorsága egy asszonynak, aki már nemcsak úgy csinálja, de úgy is érzi az életet a maga asszonyi ereje szerint, mint mi.”*² Bölöni beszámolóiban a Nyolcak kiállításairól mindig szerepel; a tízes években Babits, Balázs Béla, Fülepp Lajos írnak kritikát verseiről, meseköteteiről, hímezterveiről. Ezt a megkülönböztetett figyelmet magyarázzák részben családi háttere és rokonai, baráti kapcsolatai. Apja, Moscovitz Geyza a Zemplén megyei Körtvélyesen tehető földbirtokos, közismert személyiség, unokabátyja, Hatvany Lajos nyitja ki a kaput a versekkel kísérletező fiatal lánynak, Moscovitz Amáliának a *Nyugat* és az irodalmi élet felé. Gyermekkorai pajtása, majd 1913-tól 1919-ig férje Jászi Oszkár, vele látogatja a Vasárnapi Kört, vitatkozik a századelő új utakat kereső szellemi avantgárdjának vezető személyiségeivel.

Fontosabb azonban, hogy Lesznai Anna (ezt a művésznévet vette fel) nemcsak természetesnek, magától értetődőnek tartotta a versírást vagy a festést, hanem ösztönös bátorsággal és önbizalommal mutatta meg magát és műveit író- és művésztársainak, barátainak és a közönségnek. Feltételezik, hogy művészetének indíttatása, hajtóereje gyermekkorai magányosságának feloldási kísérlete. Késői regényes életrajza, a KEZDET-

BEN VOLT A KERT (1966) is erre enged következtetni; a felcseperedő Lizó – Lesznai alteregója a regényben – a kiterjedt család, örökös vendégjárás, mozgalmas élet kellős közepén a csodálatos kertben, a paradicsomban bújik meg, a tündérek és képzeletbeli szörnyek kitalált és éppen ezért egyedül magáénak mondható világában. Köréjük szövi álmait, velük beszélget, rájuk hallgat. Ezt a világot akarja szavakba önteni a felnőtt Lizó és törekvésének szimbóluma, a csak magáénak mondható íróasztal. Először Pesten vesz egy használt bútordarabot és állítja be elegáns, nagypolgári hálószobájába, megpecsételve ezzel a tettel rosszul sikerült házasságának felbomlását. Majd ismét ott hon, Liszván, a lomtárból keres elő egy ormótlan, viseltes íróasztalt, amely végül a meglelt igazi, saját otthonát jelenti számára. Bár nyitott a külvilág felé, érzelmeinek, életérzésének gyökerei a szűk, bezárt és így teljesen egyéni környezetbe vannak ágyazva, és ezt a sajátos, egyéni hangot, színt és formát akarja felmutatni a külvilágnak.

Lesznai Anna egyszerre író és képzőművész. Egész életében párhuzamosan ír, rajzol, fest és hímez. 1958-as életrajzában megkísérel különbséget tenni költői és festői tevékenységének ihlető rugói között: „Míg festésre az vitt, hogy megóvjam kis világom szépségét az elmúlástól, a vers egészen másképp jött rám: megtelt szívem bögréje és kiaradt.”³ Írói és festői látásmódja azonban egybeforr, a vers is sokszor a képi látomásból ered. Lizó délutáni álomból ébredve a teraszon elbáméskodik a napnyugtán: „Az ég zöldessárga volt, fényes és sima, mint a himzórámára feszített selyem. A nap, súlyos aranygombolyag, egyre lejjebb gurult. Hazatérőben a gólya. Nyílegyenesen repül, de hirtelen megakad az égen, mozdulatlanul lebeg – tusrajz az alkonyat selymén – egy örökké tartó pillanatig. Aztán hosszú lába szára ékbe csuklik, és méltóságteljesen ereszkedik le a konyhaház kéményén nyugvó fészke szélére. Mire leért, Lizó mélyet sóhajtott. Még csak néhány hét, és elvándorol a gólya is, minden szépség messze húz. »Nem szól a szó, oly sovány, színtelen« – zümmögött benne egy suta, magános verssor.”⁴ Világlátása panteisztikus: természet, mese, mítosz, élet, valóság mind összeshövídik, és a világ egysége egyben a formák egysége is. A forma nyújtja a biztonságot, a forma „keményhéjú, kerek”, „magamban épült templom”, kiindulópont és keret.

Művészetében nem tesz különbséget a hagyományos „nagy művészetek”, a festészet és a szobrászat, valamint az iparművészet között. Mind egy életérzésből, közös élményből táplálkozik, egy töről fakad. A művészet a világ egységét csak a *Gesamtkunstwerk*ben fejezheti ki. Lesznainál nem bauhausi értelemben, nem mint művészetfilozófia vagy tudatos alkotóprogram, hanem azzal a természetességgel, amivel a különböző kifejezési formák között mozog, illetve amivel vallja az iparművészet nagyművészeti létjogosultságát. Kiindulópontja a természet, naív, stilizált felfogásban, gyermekszemmel nézett virágok, fák és bokrok vagy a meseillusztrációkban a pillangók, a kerítés rácsa, a kavicsos út, a ház és benne a bútorok minden perspektíva nélkül, csupán a beleérzett fontosság nagyságrendjében megrajzolva. Tanulmányozta a matyó hímezést, az egész teret kitöltő csokrai a népművészet jellemvonásait is magukon viselik, de szokatlan színkombinációi – puha lilák, barnák vagy rozsdaszín – az úri hímezés kifinomultságával hatnak. Nyitott minden szerkezeti megoldásra, feltűnnek nála a perzsaszőnyegek bonyolult mintái éppen úgy, mint a secessziós indák érzéki kacskaringói. De sokszínűségében is egyéni, övé az egész sok-sok generációs asszonyi birodalom gazdagsága, amiből válogat és amivel meg akarja ajándékozni barátait és az egész világot. Jelentőségét nehéz összevetni kortársai művészetének jelentőségével, mert Lesznai áttörte a hagyományos kereteket, új érzelmi világot, új kifejezési formákat hozott, amelyek azonban mégsem voltak újak, hanem csupán mások, a nők évezredek, figyelemre alig méltatott, csendben kifejtett művészetek. Ezt mutatta fel mint egyenrangú telje-

sítményt. A kor neki kedvezett. Nyitott volt az elfogadásra. Nem véletlen, hogy Kaffka Margit egyedüli győzelmes asszonya, az 1914-ben megjelent ÁLLOMÁSOK Rosztoky Évája is az iparművészi tervezésben vívta ki művészi önállóságát és a megbecsülést, innen indult el megbirkózni a táblaképfestészet magános, gyötrelmes, de felemelő, felszabadító feladatával.

A többfókuszú asszony

Természetesen mindennek ára volt. A liszkai édenkert Lizója egyedül marad, Rosztoky Éva házassága is tönkrement, és a társkeresés, társmegegyezés bizonytalanságának vergődésében érlelődik ki asszonyi önállósága. A szabadság viszont, amivel ezek a nők csapongtak a művészi és intellektuális kifejezési formák között, a felaprózódás veszélyét hordta magában. Mégis, az ő kísérleteik közelítik meg leginkább a XX. században a sokoldalúságában egész reneszánsz ember ideálját. Álljon itt egyetlen példa, Gyömrői Edité. A hatvanas évek végén talákoztam vele teljesen váratlanul. Iványi-Grünwald Béla özvegyét látogattuk meg egy parányi suffolki faluban. Az új házban élt akkor már, amit együtt tervezett férjével, aki azonban még a költözés előtt elhunyt. Jocelyn vitt el minket a régi kis zsúpfedeles házikójukba, hogy az új lakókkal megismerkedjünk. Töpreődött, de fürgé, vidám tekintetű anyóka nyitott ajtót, Mrs. Ludowyk. Más néven Gyömrői vagy Rényi Edit. Festőnek indult, színházi tervező lett Berlinben, egy életen át hímzett és szőtt – a látogatás alatt előkerültek a ládafiából a szebbnél szebb kézimunkák, és bemutatta szövőszékét, amelyen a maga által kifejlesztett új technikával impresszionista jellegű faliszőnyegeket készített. Nevét mi úgy ismertük, mint József Attila pszichológusáét, akinek döntő befolyása volt a költő életére. Pszichológiai munkásságát Ceylonban, majd Angliában is folytatta, kutatásai elismerést vívtak ki szakmai körökben. Irodalmi tevékenységét, az ötvenes években angolul írt regényét, amit MEGBÉKÉLÉS címen 1979-ben adtak ki Budapesten, csak hosszú évek után fedeztem fel. A feltámasztott Lázárról szól és a sürgő-forgó Mártáról, aki a szorgalmas munkában eltöltött évtizedek után ébred csak rá, hogy nem élt egész életet: *„Újrakezdeni? A kérdés megpendítette a rejtett vágyat, amely, mert elnyomva és letagadva, változatlan erővel égett a lelke mélyén, mint évekkel ezelőtt, amikor lánggra lobbant a serdülő lányban. Ha belevetné magát az élet forgatagába, úszhatna az úszókkal, ihatna az ivókkal, átélhetné a saját fájdalmait, a maga szerelmét!”*⁵

Gyömrői Edit és társai teljes életet éltek, mert vállalni merték a folytonos kihívásokat. Vajon asszonyi mivoltukból fakadt ez a merészség? Manapság, a nemek menedzsmenthez való hozzáállását, az irányításban betöltött szerepét taglaló tanulmányokban elfogadott tényként kezelik, hogy míg a férfi inkább egyfókuszú vezetői tulajdonságokkal rendelkezik, egy célra összpontosítja erejét, addig a nő, talán a családban betöltött több évezredes, számtalan munkafolyamatot párhuzamosan végző tevékenysége miatt, inkább többfókuszú, egyszerre több feladat között osztva meg figyelmét. Úgy tűnik, hogy a XX. század elején feltűnő női írók, költők, művészek között sokan ezt az ősi, de rejtett női tulajdonságot kamatoztatták ösztönösen mind munkásságukban, mind életvitelükben.

A művészközösségek szolgálatában

Kevésbé adódott erre mód, ha munkásságukat egy-egy művészi csoport keretein belül fejtették ki. Részben, mert általában családi köteleik határozták meg hovatartozásukat, folytatva a családi művészeti ipar Germaine Greer által alaposan feltérképezett

korábbi rendszerét, részben, mert a nekik kiosztott feladatkör megegyezett a hagyományosan női művészeti tevékenységekkel: a művészi közösségekben a nőket legtöbbször a szövőműhelyekbe számították. Hogy tradicionális, múltba tekintő művészeti talajból nőtt-e ki a csoport filozófiája vagy a haladásba vetett hitből, nem számított. A tehetséges Macdonald nővérek, Frances és Margaret a másodhegedűs szerepét játszották a befolyásos Glasgow Art Nouveau iskolában, hiába hívták tréfásan a belső kört a „négy Mac”-nek. (Margaret Charles Rennie Mackintoshnak, Frances az iskola másik, kevésbé ismert építésének, Herbert McNairnek a felesége volt.) Paula Modersohn-Beckert férje, Otto Párizsból hívta vissza Észak-Németországba. Expresszionista festői karrierjét a Worpswede művészi munkaközösség bezártsága törte ketté. A William Morris-i eszméken és preraffaelita esztétikai ideálon szervezködő gödöllőiek közössége szintén magában foglalta a feleségeket és azok rokonait: Nagy Sándor könnyed ujjú, kifinomult ízléssel rajzoló festő felesége Kriesch Laura, Körösfői Kriesch Aladárnak, a csoport vezetőjének a húga. A szobrász Sidló Ferenc felesége a szintén festő Undi Carla, akinek testvére, a közösség női tagjai közül talán legtehetségesebb Undi Mariska mint a szövőműhely vezetője nyert elismerést, bár nagyobb faliképeket, kompozíciókat is készített. A nők fő szerepe az – önként vállalt? – odaadó szolgálat és a férfiak nagy ívű elképzeléseinek kivitelezése. A nők családtagok, a közösség tagjai, kiemelkedő, egyéni munkához alig jutnak. Kiállításokon nemigen szerepelnek, és a szövőműhely, amit a nők vezetnek, legtöbbször Körösfői Kriesch Aladár kissé bombasztikus koncepcióit jeleníti meg faliszőnyegeken.

A 2000 tavaszán Londonban megrendezett Bauhaus-Dessau kiállítás meghívóján egy jól ismert csoportkép látható, az iskola vezetőit ábrázolja 1926-ból. A fényképről tizenegy férfi és egy nő tekint ránk. (Különös módon a reprodukción lemaradt a jobb-szélen álló Oskar Schlemmer, vele együtt a férfiak száma tizenkettőre emelkedne.) A „token woman” Gunta Stölzl, aki a dessau Bauhausban a textiltervező műhely vezető tanára volt. Nem egyedül, a szövőműhely vezetői között találjuk Helena Börnert, Lilly Reichet és Annie Alberst. Annie Albers Josef Albers, a műhely egyik irányadójának felesége. A másik két irányadó is férfi, Paul Klee és Oskar Schlemmer. Ha William Morris és követői a múltat, a középkori kézművesek szellemét akarták megidézni, addig a Bauhaus eltökélten a jövőbe tekintett: „*Mind együtt akarjuk, tervezzük, alkossuk meg tehát a jövő építményét, amely egyszerre építészeti, szobrászati és festészeti lesz, amely millió mesterember kezéből fog az ég felé emelkedni, mint az új, eljövendő hit kristálytisza eszménye*” – mondja ki Gropius 1919-es kiáltványában. A jövő szekuláris, ember- és társadalomközpontú katedrális, a modern technikával, modern kifejezőeszközökkel megépített hatalmas mű egyben a hagyományos szépművészetek egységének szimbóluma is. De kivitelezéséhez elengedhetetlen a jövő mestereinek és művészeinek oktatása, az alapstúdiók és a felkészítő műhelymunka: fémmegmunkálás, anyagformázás, asztalosmunka, üvegekészítés és textiltervezés. Szinte természetesen tűnik, hogy a Bauhaus női tanárai és tanítványai ez utóbbi műhelyben tömörülnek, és munkájuknak az irányt az iskola férfi tagjai szabják meg. A felállás ugyanaz, mint Gödöllőn, bár művészi felfogásban, szervezésben és társadalmi irányultságban Gödöllő és a Bauhaus teljesen ellentétes póluson áll. A különbség csupán annyi, hogy a legtehetségesebb és legeltökéltebb nők munkájukban képesek áttörni a bauhausi szűk, kevés elemmel dolgozó, feketére és néhány puha tónusú színre redukált, merev, ismétlődő mértani formákat, és kísérleti szövésmintáiknak izgalmas textúrájában – mintha kezük tiltott területekre té-

vedt volna – vagy Gunta Stözl harsogó színekben burjánzó, hullámozó, az egész teret kitöltő, életörömöt sugárzó gobelinjeiben képesek önmagukat adni. Absztrakt nyelven ugyanazt, amit Lesznai és társai hímeztek stilizált virágcsokraikba.

Pénélopé kései unokája: Ferenczy Noémi

Nem lett volna meglepő, ha Ferenczy Noémit családi háttere – apja, Ferenczy Károly, a századforduló magyar festészetének vezéralakja, anyja, Fialka Olga és bátyja, Valér, festők, ikertestvére, Béni, szobrász – és az a pezsgő, a festészet megújítására elkötelezett nagybányai művészi közösség, mely gyermekkorát meghatározta, szintén a kiegészítő, támogató művészi szerep vállalására készítette volna. Pályaválasztásul felemlítődött a családban Noémi számára az iparművészet valamelyik ága, textil- vagy ruhatervezés, és a döntés is, hogy Párizsban a gobelinszövés mesterségét tanulja meg, abba az irányba mutatott, hogy majd a szövőnők alázatával varázsolja faliszőnyeggé a mások által megtervezett kompozíciókat. Hogy ez nem így történt, az Ferenczy Noémi makacs eltökéltségének, művészi adottságának és elhivatottságának köszönhető, valamint annak a kemény, kitartó munkabírásnak, amivel elképzeléseit megvalósította. Új utakat kereső, de nem a folytonos újítást zászlajára tűző művész, aki csak belső szavára hallgatva találta meg saját kifejezési formáját, és ehhez azután egy életen át ragaszkodott: „*Szodaszamba megy manapság fejlődésének egyenes vonalúsága, következetes előrehaladása az egyszer megkezdett úton. Kitartóan ismétli motívumait, színeit, kompozícióit. Nem keres minduntalan »új stílust« – mint a nyugati művészek –, hanem a számára jelen levő új valóság minél tökéletesebb, minél mélyebb művészi ekvivalensét*”⁶ – írja Tolnai Károly 1934-ben megjelent monográfiájában az akkor pályája delelőjén álló Ferenczy Noémiről. A következő huszonhárom év sem változtatott ezen a céltudatos, meg nem torpanó művészi magatartáson.

Ferenczy Noémi már párizsi tanulóéve alatt is maga készítette tervrajzait szötteseihez, és ezekben, mint ahogy a későbbiekben is, a legfőbb hangsúlyt a szövési technikában rejlő adottságok és korlátok figyelembevétele kapta. Először – és ez vonatkozik a már otthon a tízes években készített falikárpitokra is – a hagyományos gobelinszövés technikai bravúrját demonstrálja a francia és flamand virágszőnyegek modorában készített naturalisztikus bordúrjeiben vagy a buja ősvadon fának stilizált óriás leveleiben és a mögöttük rejtőzködő állatok alakjának, mozdulatainak természetűségében – azt a képességet, amivel a szövőmesterek kárpitjaikon a festmények zsúfolt kompozícióját és a részletek kidolgozásában az ecsetvonások szabadságát kívánták megőrizni, mintegy legyőzve egy más médium eleve más irányba megszabott lehetőségeit. A húszas évektől azonban mind előtanulmányjaiban – rajzokban, vázlatokban, kartonokban –, mind a falikárpitokon előtérbe nyomul a szövési technika követelményeinek elfogadása: az összetett kompozíció egyszerűsödik, minél kevesebb, gonddal kiválasztott alak, forma jelenik meg a legtöbbször egyszerű mezőben. Ezek szimbolikus ereje megnő, és bár a természetet és a természettel együtt élő és dolgozó embert jelenítik meg, elrendezésük mértani erővonalakat követ, és a tárgyak, jelzésértékű ágak, fatörzsek, bárányok, szerszámok mintegy a háttér jelentéshordozó ornamentikájává válnak. Alkotásai monumentális jelleget öltenek, középpontjuk a szinte giottói erővel megrajzolt ember és emberi tevékenység: pásztorok, szőlőt metszők, a favágó, a pék – mozdulatlan, erőteljes, heroikus hősök – a Tolnai által megfogalmazott „*etikai tántoríthatatlanság*” jelképei. A művészi tevékenységet is munkának ábrázolja: a szövőszék előtt háttal a nézőnek ülő fehér ruhás női alak Pénélopé is lehetne, a türelmes

munka és a rendíthetetlen hit és remény ősi jelképe, aki, mint az öt évvel később készült MÚZSA – a művész szavaival –, *„eszeileg is fontos, tiszta, egyértelmű, világos, derűs, bátor és szépségeszmény”* (LEVÉL TOLNAI KÁROLYHOZ, 1938).⁷ Ferenczy Noémi szociális érzékenysége, erkölcsi elkötelezettsége a munka és a munkás mellett és műveinek monumentális, emberközpontú szerkezete miatt művészetét az államhatalom megkísérelte kisajátítani 1945 után. Valóban, a munkát ünneplő felvonulókat természetesen választotta új kompozíciói tárgyául, és örömmel fordult az egyfajta, mondhatnánk úgy is, szocialista életkép ábrázolása felé. Azonban ezek az alkotásai sem értelmezhetők életműve egészében másképpen, mint a húszas évek óta alig változó műveinek koncepcióiban is, stílusban is természetes folytatásai. Kétségtelen, hogy Ferenczy Noémi kommunistaszimpatizáns volt, de művészetét soha nem rendelte alá a szocialista realizmus által előírt durva vulgarizálásnak. Művészete kisajátíthatatlan maradt.

Munkabírása legendás volt. Hajnaltól napnyugtáig ült szövőszéke előtt, életét maradéktalanul kitöltötte a munka. A művészet és a munka szétválaszthatatlanul fonódott össze Ferenczy Noémi életében és műveiben. Magános volt, és munkásságában is a maga útját járta. Talán ez a keménység, eltökéltség, szinte megszállottság kellett ahhoz, hogy a kárpitszövést a hagyományos művészeti ágazatokkal, a festészettel és a szobrászattal egyenértékű kifejezési formává emelje, a „nagy művészetek” rangjára, egyedül, nő létére. És iskolát teremtett. Mert nélküle, az ő példája és ösztönzése nélkül talán nem vagy késve bontakozott volna ki a XX. század második felében a magyar textilművészet nagyszerű merészsége és sokszínűsége. A szabad kísérletezés szellemében akkor, amikor a szabadság a művészetben sem volt kockázatmentes. Szokatlan anyagok, új technikák felé fordult a fiatal generáció, és a kárpitokból absztrakt formákkal játszó kompozíciók és háromdimenziós térszerkezetek is születtek a gondolat egyéni művészi kifejezése lehetőségének ígézetében. A textilművészek nagy többsége nő. 1968 óta biennálékon és nagyszabású tematikus kiállításokon mutatják be műveiket. Időnként egy-egy átfogó, általános kiállításon is természetesen foglalják el helyüket. A Nemzeti Galériának a millennium megünneplésére rendezett TÖRTÉNELEM – KÉP című kiállításának egyik utolsó darabja Péreli Zsuzsa AMNÉZIA című alkotása. XIX. század közepi fiatal párt ábrázoló kettős arckép: szöttes, bajuszos, Kossuthszakállas férfi és kontyos mátkája vagy párja, puffos ujjú ruhában. De míg egyikük arcvonásai a szöttes színén vehetők csak ki, a másikuké csak a hátulján. Az arcképek fonákját kikezdtte az idő, az emlékezés kifakulása: a pamutszálak felbomlottak, kusza szövevényük eltakarja a régen volt valóságot. Amit a feledés ellenére is lankadatlanul keresünk a még ránk maradt mementókban. Kifejezőbb, elgondolkodtatóbb művészi alkotással nem lehetett volna zárni egy történelmi és a történelemre emlékező kiállítást. Pénelopé késői unokái felnőttek, és általuk az „asszonyi birodalom” művészeite is bebocsátást nyert a művészetek szentélyébe.

Az amazonok színre lépnek

Vita Lesznai Annával

Fabri Anna a XIX. század magyar írónőinek megjelenését és sorsát taglaló műveben, – „A SZÉP, TILTOTT TÁJ FELÉ”. A MAGYAR ÍRÓNŐK TÖRTÉNETE KÉT SZÁZADFORDULÓ KÖZÖTT, 1795–1905 (1996) – kitér arra a nyílt vitára is, ami Lesznai Anna asszonyközpontú, érzelmi töltetű művészete és az elvonatkoztatott, általános princípiumokra épülő, tisz-

tán szellemi és éppen ezért minden nemi megkülönböztetést mellőző vagy legalább is mellőzendő művészi vagy tudományos tevékenység között kiobbant. A sors által sokak szerint elkényeztetett Lesznai Anna a tőle megszokott magabiztossággal nyilatkozott a nő lényegéből fakadó magatartás asszonyi jellegéről: *„Jól tudjuk mi, asszonyok, hogy lényünk titokzatos legmélyének mindegy, bárki legyen az, ki házunk felé jó. Mert mi magunk vagyunk csak a nélkülözhetetlenül fontosak – a papnők –, a szertartás végzői. A kedvesek elmúlnak, de megmaradunk mi – és a szerelem. A szerelem, ez az örök egy egyetlen, amit meglátunk adatott az, úgy lehet, százarcú létből. Ez az egy kapunk van, ezen járunk be az örökkévalóságba, ez az egy gyökerünk van, ez köt össze vérrel és erős szálakkal a mindenséggel. Minden más – félek, vagy talán remélem – idegen sallang csak rajtunk.”*⁸ Összecsend ez fogadtatásával. Férfi költőtársai az örök asszonyit ünnepelték verseiben. Ady, Lesznai Anna verseit üdvözölve, mint poéta nővérét említi: *„Asszony, bőbeszédű, gyöngéd, ölellető (az ő szavainak, sorainak, rímeinek verekedés helyett is ölelniök muszáj) és – kevésről sokat daloló. De érezzük, hogy a többi is benne alszik már a lelkében, hit, kétség, valóság, a mieink az asszonyoldalon. Nővérünk ő – újra le kell írnom a nővér szót –, akinek több köze van a bölcsőhöz, a Jövendőhöz, mint nekünk, fivéreinek.”*⁹

Fülep Lajos is az „ősi asszonyiságot” véli felfedezni Lesznai költészetében. Vezér Erzsébet azonban Lesznai Anna költői világáról írt szép elemzésében megkísérli bizonyítani, hogy az első látásra tipikusan női képzeletvilága, a szeretet, az érzelmek megtartó erejébe vetett hite látszat csupán, mert szerelemfilozófiája, a mindenséget mozgató erő cseppet sem nőies, hanem két egyenlő fél örök vágyának pillanatnyi kielégítése, a „kettős magvú boldog gyümölcs” létrehozásának mámorja. Akár a verseiben, meséiben megjelenő női világ – amit, mint „másságot” könnyű volt a férfiaknak elfogadni –, akár a nemek kapcsolatában a természetes egyenlőség kinyilatkoztatása mégis behatároló volt, nem terjedt ki a szellemi tevékenység szélesebb területére. A matematikus, filozófus Dienes Valéria nyílt levélben fejtette ki Lesznai Annának a csupán asszonyi mi volt korlátokat emelő jellegét: *„Sápadt tenéked az én világom, Lesznai Anna. Más-másra ömlik lelkiünk forrósága, de ne mondd te, hogy csak a tiéd az igaz... Az én kapum a másnak színtelen, nekem káprázató, másnak rideg, nekem melegsugarú. Az én kapum a gondolkodás – és ezen járok át az örökkévalóságba.”*¹⁰

Lesznai Anna művészete megmaradt az asszonyi keretek között, mint ahogy a gödöllői vagy bauhausi szövéasszonyok, sőt az úttörő és elismerést kivívó Ferenczy Noémi is Pénélope késői unokáinak számítanak, számítottak. Azokat a festőnőket, akik férfi társaikkal a művészet új útjait, a megújulás lehetőségeit keresték, nem elégítette ki ez a bezárt világ. Az első és egyedüli magyar kubista festőnőt, Dénes Valériát idézve Dénes Zsófia így ír: *„Festő, festő. Azzá lenni mindenáron. Nem »stickerájl« csinálni a képen: műhímnést, kézimunkát, mint annyi nő... hanem tudomásul venni a beköszöntött huszadik századot.”*¹¹ Nagybányán indult, Párizsban Matisse-tól tanult, és a formabontók első, elkötelezett csoportjába tartozott. Férjével, Galimberti Sándorral együtt 1914-ben gyűjteményes kiállításon mutatkozott be Budapesten. Egy év múlva, harmincyolc éves korában már halott. Mozgalmas, a kubizmus prizmáján megtört, tengelye körül megperdült, visszafogott szenvedéllyel ábrázolt világa: házak, utcák, a természet, eltűnt. Bár a MA köre 1918-ban emlékkiállításon adózott művészetének, hatása kortársaira alig volt. Még keletebbre kell mennünk, a forradalom előtti Oroszországba, ha nő festőknél ugyanazt az új látásmód iránti elkötelezettséget és filozófiájuk, munkájuk teljes egyenértékűségébe vetett hitet és annak elismerését keressük, mint amire Dénes Valéria nyújtott példát, az orosz „amazonok”-hoz.

Az orosz „amazonok”

Magukról soha nem állították, hogy amazonok. Egy 1910 körül írt kritikában ragasztották rájuk e dehonesztálónak szánt címkét. Az 1999-ben rendezett, munkásságuknak szentelt világ körüli vándorkiállítás, az *AMAZONS OF THE AVANTGARDE* címében már a szó férfias erősségük, következetességük, a nagy orosz avantgárdban betöltött fontos szerepük felismerését jelzi. A kiállítás hat festőnőt mutatott be. Egy kivételével ugyanahhoz a nemzedékhez tartoztak, a XIX. század nyolcvanas éveiben születtek, és működésük legjelentősebb korszaka 1910 és 1925 közé esett. Lelkesen fogadták a kubizmus formabontását, minden újra kíváncsiak voltak, utaztak, tanultak, és azonnal alkalmazták is a tanultakat. Már a háború kitörése előtti években is ugyanazok a mértani formákban megjelenített emberi alakok, tárgyak tűntek fel vásznaikon, mint művésztársaikén Párizsban. Az ugrás innen az absztrakt művészet irányába gyors és határozott volt. Ljubov Popova például 1915-ben még fekete-fehér ülő figurát fest, a síkokra szabdalt merev törzsből szinte természetellenesen merednek ki a meglepően élethűnek megrajzolt lábak és kezek – a figurális ábrázolás utolsó maradványai. 1917-ben vásznait már élénk színű háromszögek, szabálytalan, egyenes vonalú vagy finoman hajlított síkidomok töltik ki, egymást átfedve, áthatva, a szigorú formákhoz kevésbé illő lázas lelkesedéssel. A kép tárgyát jelző címek eltűnnek, helyettük semleges, a technikai megoldásokat megjelölő címek jelennek meg, mint kompozíció vagy térarchitektúra. Pedig ezek a sokszor kevés elemből felépített szerkezetek nagyon is kifejezők, még a legszigorúbb elrendezésüket is áthatja a dinamizmus, a feltartóztatlan lendület, győzelmes előretörés: a forradalom társadalom- és művészetátalakító szándékába és erejébe vetett hit képi kifejezése.

Az amazonok nem légüres térben alkottak. Goncsarova, Exter, Popova, Rozanova, Sztjepanova és Uldatszova az orosz avantgárd különböző csoportjaihoz tartoztak, olyan művészekkel együtt, akiket ma az absztrakt művészet alapítói között jegyez a művészettörténet: Malevics, Kandinszkij, Larionov, El Lisszickij, Rodcsenko. A nők megjelenését körükben természetesnek vélték, egyenrangú harcostársaknak tekintették őket. És műveik, nyilatkozataik alapján ítélve valóban azok is voltak. Éppen ezért érdekes, bár igazában nem meglepő, hogy munkásságuk feltárása és megismertetése több mint fél évszázadot váratott magára. Mert 1925 után eltűntek a süllyesztőben, amikor a forradalom felfalta az eszméinek elkötelezett művészeit is. Amikor először fordultak az iparművészethez, a lépés teljesen érthetőnek tűnt: transzparenszeket terveztek felvonulásokhoz, a forradalmi színpad kosztümjeit és kellékeit, könyvborítókat, újfajta tipográfiát a pamfletekben közzétett felhívások minél hatékonyabb tolmácsolására. Pár év után azonban nem volt már más járható út. Az új művészet megbukott, a diktatúrának nem volt szüksége rá, sőt a kifejezés szabadsága, még a vásznon is, egyenesen veszélyesnek számított. Az amazonok textiltervezéssel keresték kenyerüket, ahol a repetitív absztrakt minták nem számítottak államellenes tevékenységnek. A különös azonban az, hogy a Nyugatra került, Nyugaton működő orosz festőnők is elfordultak a „nagy” művészetektől, és színházi vagy divattervezéssel foglalkoztak, mint például Goncsarova Gyagilev balett-társaságának vonzaskörében, Franciaországban. Önmaguk megtagadása volt ez, meghasonlottság? Vagy csupán túlélési és megélhetési taktika, a biztonságba menekülés? Csatlakozás egy roppant izgalmas kitérő után Pénélope unokáihoz? Az ok és okozat bizonyára összetett. Az utolsó évek, évtizedek azonban nem fedhetik el, nem feledtethetik a nagy kalandot, amikor ők is részt vettek és részt kértek a modern művészet megteremtésében. Amikor valóban amazonok voltak.

Magányos óriások: Barbara Hepworth, Bridget Riley, Keserü Ilona

A XX. század szinte minden országban, a művészet minden területén felmutatta amazonjait. Nem szükségszerűen művészi közösségekben, melyek segítséget nyújtottak kibontakozásukhoz, hanem sokszor környezetük ellenére, egyedül, csak a maguk erejében bízva, nehéz, keserves küzdelmekben találták meg saját hangjukat, egyéni kifejezési formájukat, különösen akkor, ha egyben a hagyományossal szemben az új művészet elkötelezettjei voltak. Barbara Hepworthöt például Henry Moore mellett mint a század angol szobrászatának legnagyobb egyéniségét tartják számon. A strukturalisták kis csoportjával indult, Moore-ral és Ben Nicholsonnal. A közösség védőfalat vont köréjük, enyhítette a munkásságuk iránti kezdeti közönyt, és kivédte az ellenséges támadásokat. Hepworth a harmincas évek elejére alakította ki saját stílusát. A tér és a forma ekvilibrriumát kereste, az űr és a benne lévő tárgyak kapcsolatát. Ezért egyre jobban leegyszerűsített, lesimitott absztrakt formákkal dolgozott, hogy az átlukasztott kötömbökben érzékeltesse a formák általa megteremtett egyensúlyát, egyfajta ősnyugalmat és harmóniát. 1932-ben meglátogatta Brancusit párizsi stúdiójában. Bemutatta neki két legújabb szobrát, Az ÁTLYUKASZTOTT FORMÁ-t és a PROFIL-t. Erre a vizitre visszamemlékezve írta húsz év múlva: „*Mindkét faragásban bizonyos formális elemek szabad összetársítását kerestem, beleértve a teret, kalligráfiát, valamint a súlyt és az anyagszerűséget is. Az ÁTLYUKASZTOTT FORMA faragása közben a kő átfúrása, hogy ezzel egy absztrakt formát és teret hozzak létre, a legnagyobb intenzitással érzett örömmel töltött el, teljesen mással, mint amit egy realista alkotás létrehozásakor éreztem volna. A már két éve bennem élő elképzelés megerősítését kerestem. Ez az elképzelés vagy eszme azóta is minden munkám alapja.*”¹² Henry Moore művészetének középpontjában az ember áll, megjelenítésében a természettel vállal közösséget, a megmunkált kötömbökben az emberi lét örökkévalóságát hirdeti. Barbara Hepworth művészete nem a meglévő formák visszaadása, hanem új formák teremtése, annak ellenére, hogy alkotásainak kiindulópontja sokszor a természet maga: kagylók, tenger sikálta kavicsok, szél csiszolta sziklák. Sokszor úgy tűnik, hogy mindig csak önmagát ismétli, de ez csupán látszat, mert az ismétlés nem más, mint önmagának, művészetének folytonos megújítása.

Bridget Riley művészete sem változott sokat a hatvanas évek óta, amikor az elsőrő erejű *op-art*-divattal neve ismertté lett. Szemet kápráztató vásznainak alapelemei az ismétlődő, de mégsem egyforma vonalak – hullámok, csíkok, színes vagy fekete-fehér sávok –, ellentétes erők egymásnak feszülése az egyre jobban felgyorsuló tempóban, hogy a szinte észrevehetetlen változás hirtelen, robbanásszerű energiakisülése a nézőre az optikai sokk erejével hasson. Ez a vizuális élmény, illuzórikus mozgás, a képfel-szín látszólagos hullámozása, a színek vibrálása, formák átalakulása nemcsak az érzékelés új dimenziói előtt nyitja fel szemünket, hanem a mozdulatlanak tudott valóság bizonyosságát vonja kétségbe. Riley több nekiindulás és megtorpanás után, már harmincas évei közepén találta meg ezt a sajátos kifejezési formát. Rajztanári működése alatt kezdett el érdeklődni az ismétlődő ritmusok kínálta innovációs lehetőségek iránt, és egy olaszországi tartózkodás során fedezte fel a toscanai városok esőáztatta főtérének kövezetén, a kőkockák szabályos négyzetei és a rájuk hulló esőcseppek köreinek játékában a rejtőzködő mértani formák egymásra hatásának esztétikai élményét. Az *op-art* irányzat valójában csak keretet adott kísérleteinek, lehetővé tette, hogy az érdeklődés középpontjába került csoport tevékenységének keretein belül művészete különösebb magyarázkodás, értelmezési zavar nélkül megérthető és elfogadható legyen a közönség számára is. Az *op-art*ot ma már mint a múlt század közepének egyik művészeti

irányzatát tartják csupán számon, de a Bridget Riley vásznainak otthont nyújtó Tate Modern Múzeum különtermében a művész mint az angol festészet *grande dame*-ja, maga fogadta a vendégeket az ünnepélyes megnyitó napján. Műveiben azóta is a változás, a mozgás elvont ábrázolásának lehetőségeit elemzi. Újra és újra visszatér alapproblémájához más és más megközelítésben. Mondhatnánk úgy is, hogy a folytonos változásban Bridget Riley művészete változatlan.

Riley műveit egyik kritikusa, Bryan Robertson találóan olyan tájképeknek nevezte, melyek figurája maga a néző. Tandori Dezső szerint Keserü Ilona is tájképeket fest, különösen a balatonudvardi temető sírköveinek evokatív múltidézésével: „*A sírkövek, vibráló erőteret utalásaikkal szinte tájképekké válnak. Az egymásba épp ellentéteikkel átjátszó színek virtuális teret képeznek, e sajátos festőiség fizikai árnyalatait akár úgy is érzékelhetjük tehát, mint a távlatos megjelenítés természetes elemeit. Holott Keserü jelszerű sírkövei várhatóan síkban maradnának, mégsem ez történik. Mint amikor a háttér kezd vibrálni, képekkel és képzetekkel, így lépünk egyre távolabb, ha akarjuk, a múltba, e formák láttán.*”¹³ A hullámos fejű sírkövek Keserü művészetének egyik alapformája. Először a hatvanas évek második felében tűnnek fel, mintegy jelezve, hogy bár a festőnő a kassági avantgárd képarchitektúrájának újraértelmezését zászlójukra tűző fiatal festők csoportjával együtt vált ismertté – Bak Imre, Fajó János, Hencze Tamás társaságában állított ki, és még ma is időnként a retrospektív kiállítások oda sorolják –, művészi megközelítésében, mondanójában merőben más utakon járt. A geometrikus absztrakt művészet síkokra és azok egymás közti viszonyára koncentrááló igyekezete helyett a valóság legmaradandóbb anyagához fordult, először kavicsokhoz, majd régi sírkövekhez és bennük a keménységhez, a szilárdsághoz, a súlyos véglegességhez. Az örökkévalósághoz és egyben az elmúláshoz is, amit a sírkövek felidéznek. De a kőlapok teteje szív alakú, finom hullámvonal, lekerekítettség, védő körbezárás, gyengédség. Keserü vásznain a spektrum derűsen ragyogó színeiben jelennek meg: égővörösek, rózsaszínek, élénkcsárgák, halványlilák. Definíálják, ismétlik, tükröképben felerősítik a forma leglényegesebb elemét, a közepén felcsípett, két végén bezáródó hullámvonalat. Ez a forma festészetében azóta is folyamatosan felbukkan, hol szinte egy az egyben, mintegy idézetként – bár a dombozművé alakított vászon felületén több súllyal és erővel –, hol vizuális visszhangként, amint a színek áramlásának irányt szab, vagy finom ívű bordákként struktúrát teremt a mögöttük, körülöttük kavargó szivárványos kozmosz látomásának. Ugyanúgy, mint formakészletének más elemei, a szalagok – csomózva, tekeregve, hurkot vetve, időnként montírozott, sokszínű vászoncsíkokban a térbe kilépve. És nem utolsósorban színei, melyek bár a spektrum elemzésének igényével készülnek, a kezdettől fogva és mind erősebben egy csodálatos, feltárló vízió lenyűgöző erejével hatnak.

Az 1989-es kiállításához készített katalógusban Keserü Ilona közzéteszi Weöres Sándor 1946-ban írt levelét Hamvas Bélához. A levél egy álmot ír le, az elsüllyedt ősföld-rész, Gondvána táját és épületeit. Mindenütt hullámvonal, kanyargás, mozgalmasság, színhálók szövevénye: „*Ezt az egész művészetet úgy lehetne jellemezni: spirituális rokokó. Boucher, Fragonard képein tombol ekkora vidámság, csakhogy felszínesen, ál módon, itt pedig mélyről fakadóan és féktelenül. – A feminin művészet volt ez! egy matriarchális világ művésze. Csak nők alkothattak ennyire anti-sztatikusan. A férfivilágban az explózió mindig a kifejlet, itt pedig az explóziósor maga a folyamat. Az érzelmek boldog viharzása volt végeszakadatlannul. Ilyen vidám, libegő, problémátlan, színekké-hullámokká foszló világ volt az a világ, melyben nem a férfielv, hanem a nőidea, a család dominált.*”¹⁴ Tíz évvel később a Szinyei Szalonban rendezett kiállításához Mezei Árpád kritikus, műtörténész és pszichológus írt előszót. Ő is

idézi a Weöres-levelét, de nem a hullámok és színek tobzódásának látomását emeli ki, hanem a kövek, kavicsok szerepét a formák kialakításában. Weöres a világ korszakait sorolja fel, amelyek közül az első, az aranykor statikus derűjének jelképe a kő: „Létezem”. Mezei szerint „...a kövek, az anyag az ember számára a nő, az anya ideáljával azonosak. Az őseMBER a férfit nyíllal a kezében, nyílveSSZŐRE emlékeztető tört vonallal ábrázolja, a nőt kőből, zárt tömbként faragja ki. A willendorfi Vénusz a nő mivolta, a megmaradás”.¹⁵ Keserü is a pályakezdet bizonytalanságában a kavicsokhoz, a megformált kövekhez fordult. Mindkét utalás, mindkét meglátás érvényesnek tűnik és alkalmazható Keserü művészi fejlődésének különböző korszakaira. De mégsem ad kapaszkodót, útmutatást egész művészi szemlélete és tevékenysége mozgatórugójának megértéséhez.

Mikor Keserü Ilonát faggattam, hogy miben tudná megjelölni a női festők alkotó módjának, alkotásainak női jellemvonásait, ha egyáltalán lehetséges ezeket megfogalmazni, rövid gondolkodás után egy alapeszme, egy alapvető probléma meglétének folytonosságában látta, amihez a művész konokul visszatér. Mert ösztönösen úgy érzi, hogy nemcsak egy megoldás lehetséges, hanem számtalan, és így az először elért eredményeket nem tekinti véglegesnek. A problémákat, a feladatokat félre kell tenni, hogy évek múltán, szélesebb tapasztalattal, új rálátással meg tudja vizsgálni, van-e más felelet is a felvetett kérdésre. Ebben a tekintetben Keserü Ilona művészete rokon Barbara Hepworth és Bridget Riley művészetfelfogásával. Igaz, hogy rokon a kavicsok, kövek inspirálóerejének felismerésében is és bennük a természet marokba szorítható örök valóságában vagy a színek látásának és láttatásának izzó hevületében és intenzitálásában. De rokonok ők abban is, ahogy a természet belső törvényeit fáradhatatlan, következetes, mindig vissza-visszatérő kíváncsisággal keresik, és a megtalált válaszokat mint variációkat sajátos, egyedülálló művészetükben újra és újra felmutatják. És ha ez a sajátosság a lesimitott, súlyos formák és az őket körülvevő tér egyensúlya Hepworthnél, a vonalak, színek egymáshoz való viszonyának lassú változásában rejlő ellentétek kirobbanása Rileynél, úgy a hullámvonalakban áramló energia és a fénytörés színeinek káprázata Keserűnél. Más-más megjelenítési forma, de egy közös művészi hitvallás, melynek alapja a következetesség, az elkötelezettség és a makacs kitartás.

A három női művész kiválasztása nem véletlenszerű, bár hozzájuk lehetne sorolni – csak magyar művészeket véve figyelembe – például Ország Lilit, Pán Mártát vagy Maurer Dórát is. Mind a hagyományosan női művészetnek tartott iparművészet, mind a hagyományos, figurális művészet mankóit elvetve, ezek a festők, szobrászok, férfi kollégáikhoz hasonlóan, újszerűen látták a világot, és újszerűen, új módszerekkel akarták ábrázolni. Bátran vállalva ezzel a kísérletezés magányosságát is. Ugyanakkor, a XX. században a hagyományos művészet is beengedte berkeibe a női festőket és szobrászokat. A kérdés az, női mivoltuk teremtett-e újat, mondott-e valami mást, előtérbe állított-e eddig nem létező vagy mellőzött témákat, és más vonásokkal jelenítette-e meg őket.

A hagyományos keretből kinőve

A nő és arcmása

A portréfestészetben kivételesen a nők is ismert elődökre nézhettek fel, elegendő említeni Angelika Kauffmann-t vagy Louise Élisabeth Vigée Lebrunt. Mindketten a XVIII. század második felében és a XIX. század elején működtek, és mindketten portréfestő apák leányai voltak, tőlük lesték el a mesterséget, és családi háttérük befolyásolta

pályaválasztásukat. Majdnem kizárólagosan nők és gyermekek arcképeit festették, és sikerüket, közkedveltségüket és így professzionális és társadalmi rangjukat a ma már kissé érzégszónak, színpadiasnak, a korabeli divat szellemét tükröző hízelgő beállítási saiknak köszönheték, amit RÉVAI NAGYLEXIKON-a találóan összegez Vigée Lebrunról írt cikkében: „...*fölötte vonzó képeim női ízlés és báj szerencsésen egyesül a klasszicizmus formadásával*”. Önarcképeik sem az önleplezés igényével készültek – majdnem egy évszázadot kellett várni Modersohn-Becker kegyetlen önvizsgálatára. Sokkoló, megdöbbenő is volt ez az őszinteség a szecesszió angyalarcú vagy kihívó szépségű nőábrázolásának idején!

Az arcképfestés nemcsak a megismerés folyamata, hanem az ítéletformálása is. Kemény szembenézés a valósággal még akkor is, ha a festő egy képzeletbeli alakban saját maga eszményét akarja felmutatni. Abban is ő tárulkozik fel a világ előtt. A nők által festett nőalakokban a nők magukról alkotott képe jelenik meg. A mostanában újra felfedezett Tamara de Lempicka képei is arra a kérdésre adják meg az egyik lehetséges választ, hogy hogyan látják a nők önmagukat. A századforduló körül, pontosan ma sem tudni, lengyelnek vagy orosznak született, kalandos életű festőnő nyolcvan körül lehetett, amikor meghalt Amerikában. A dzsessz évtizede, a húszas évek festője volt, autodidakta, aki a Louvre-ban őrzött holland mesterek képeiről leste el a technikát, a telt formákban az érzéki ábrázolást, míg a modernektől a formák elemzését tanulta meg, a szokatlan térszerkesztést és a merész kompozíciós megoldást, és leöntötte mindezt a kor divatos *art deco* stílusának felszínes díszítőelemeivel. Nőket ábrázoló festményei akár kommerciális plakátok is lehetek volna, vagy divatlapoknak szánt illusztrációk, ha nem hatná át őket az alig leplezett erotika. A tapadó selymek nem eltakarják, hanem kiemelik az alattuk feszülő idomokat, a félig lehunytt szempillák mögött a tekintet sokat sejtető. A pózok a szigorú szerkezetek ellenére is kihívóak, az elernyedtt aktokban a kék emléke bujkál. Sokan „puha pornónak” tartják Lempicka képeit, és nem is joggal. Mert nemcsak megfestette, hanem meg is élte a drogok és orgiák Párizsát, korlátot nem ismerve, a szabadjára engedett szexuális kísérletezés minden formájában. Modelljei – férfiak és nők egyaránt – szeretői voltak, bennük mutatta meg az eddig elrejtett asszonyi vágyat, kendőzetlenül, szemérmetlenül. Ahogy csak asszony tudja. Nem is meglepő tehát, hogy képeinek lelkes gyűjtői között találjuk ma Barbra Streisandot és Madonnát. De Lempicka őszinte volt, és őszintén festett. Lealázóbb szerepet vállalt az a nő, aki ugyanezt az eladhatóság érdekében, anyagi haszonért kínálta férfi vevőinek. A londoni Christie's-féle árverési ház árverésein gyakorta szerepelnek Szánthó Mária festményei. Mind aktképek, és egy bizonyos vevőkörben biztos sikerre számíthatnak. Technikailag tökéletesek, a vékony festékrétegekből felépített bőr tündöklően sima, áttetsző, mint a porcelán. Az ülésre, ágyra dobott anyagok ráncain, redőin megtörrik a fény, visszaadva a selyem ragyogását vagy a bársony puha, gazdag felületét. Mégis, az aktok póza, az arcvonások, a kitarulkozás vulgárisak, a kacér hölgyek mint megannyi *pin-up* kelletik magukat. „Kerítő” festészet ez, egy bordélyház madame-jának fényképalbuma, amit csak a „tűrelmi zónában” volna szabad a vásárlók elé tálalni.

A magyar hagyományos figurális festészet XX. századi fővonalába sok nő tartozott, és köztük számosan mind az ábrázolásba, mind a technikába jelentős újítást, egyéni szemléletet hoztak. Említhetnénk például Anna Margitot, akinek képein a naiv, meszeszerű megjelenítés él tovább, vagy Kalmár Elzát, akinek táncosnőszobraiban, a kő-

be zárt mozdulatban, még a ruhák redőiben is a táncművészet lelke kel életre. Mattioni Eszter portréi ugyanakkor szinte ikonszerűek, a beállítás formális, merev, mozdulatlan. Az arcok farkasszemet néznek velünk, mint a mereven beállított régi családi fényképeken. Mattioni fejlesztette ki a „hímes kő” technikát, lényege a mozaikszerű, mégis formálható és csiszolható anyag. Talán ez határozta meg szobrai, reliefjei alakjainak mozdulatlan magányát, ami azonban olaj- vagy temperafestményeinek szerkezetét és felépítését is sokszor befolyásolta. A két világháború között a női festők és szobrászok érdekvédelmi csoportokba is szerveződtek – Gálig Zoltán szentelt több tanulmányt a Magyar Képzőművésznők Országos Egyesületének és tagjaik, Kiss Vilma, Járity Józsa, Lóránt Erzsébet és a többiek mára már szinte teljesen feledésbe merült festészetének. Izgalmas, érdekes portrékat festettek egymásról és önmagukról a kor felfogásában és szellemében. Bár Gálig hangsúlyozza, hogy festészetük nem nőies kacérkodás a művészetrel, néha mégis úgy tűnik, hogy az őszinte szándék a lényeg megragadására és tolmácsolására összefonódik náluk a modern festészeti irányzatok kipróbálásának játékával, és így a művek kevesebbet árulnak el a nőről mint művészeiről, mint nőről, mint ezt elvárhatnánk.

A nők képe a férfiakról

WOMEN'S IMAGES OF MEN címen szervezett kiállítást a londoni Kortárs Művészetek Intézete 1980-ban. A kiállítás és a hozzá tartozó rendezvények sora volt hivatva feltérképezni, hogy miként látja a nő a férfit és jeleníti meg művészetében. Az egyik legmeghökkentőbb festménynek Elena Sampieri olasz autodidakta festőnő MADONNÁ-ját tartották. Mert ez a festmény tiltakozott talán a legvehemensebben a nőre erőltetett szerep ellen. A fájdalomtól eltorzult arcú, rémült szemű, száját sikolyra tátó fiatal nő mintás vörös brokátkárpit előtt ül a reneszánsz madonnák pózában. Ölében csecsemője, egy groteszk, miniatűr, övön alul meztelen felnőtt férfi fekete kalapban és zakóban, szemüvegesen. A neki nyújtott mellbe éles fogakkal harap bele. Mert így is látják a férfit a nők, örök gyermeküknek, akit fájdalom árán is ápolnak és táplálnak. Örök egymásrautaltságban, szétszakíthatatlan kapcsolatban. Az összes kiállított műnek legalább egyharmada ezt a kapcsolatot elemezve a nő lényegét a bensőségességre törekvésben, érzelmi gazdagságban fogalmazta meg, amely a hagyományos női szerepkör szerint az oltalmazó, megtartó erő. A férfi ábrázolása a nők festményein lehet erotikus, a férfi úgy jelenik meg, mint szexuális vágyuk tárgya, azonban a megközelítésmód inkább természetes és magától értetődő, semmint merészen kihívó. Lehet gonoszkodó vagy humoros, de inkább elnéző megértéssel, mint álcázott késdőfessel. Mert a kapcsolat maga, a fennálló viszony férfi és nő között mindennél fontosabb. Egy amerikai irodalomkritikus, Ellen Moers már a hetvenes években megállapította, hogy a költőnők az „én-ő” kapcsolat helyett majdnem mindig az „én-te” viszonyt alkalmazzák verseikben, nem a szerelmesükről szólnak, feltehetően a nagyvilágnak, hanem a szerelmesüket szólítják meg, és ez csak kettejükre tartozik.¹⁶ Erre a mindenekelőtt személyes és közvetlen női magatartásra utal az angol festőnő, Dora Carrington naplóbejegyzése is, melyet Lytton Strachey portréjának festése közben írt: „...Az szeretném, ha folyton, ha minden héten csak téged festhetnék. Céltalan ténfegésekre fecselelném a délutánt. És sohasem mutatnám meg, hogy mit festettem. Mert csodálatos, hogy ez mind az enyém. Lelki vajúdás nélkül. Hiúság ez? Nem, mert nem érdekel, hogy mit mondanak. Csak a szemérmertelenséget gyűlölöm. Azt, hogy meg kell mutatnom nekik, amit festettem.”¹⁷ A viszony kettejük között platonikus volt, Strachey homoszexualitása miatt más nem is lehetett. Mégis, a portré és a vallomás is

a primitív varázslatokat idézi fel, amikor a nő a kifaragott bábut csak a magáénak akarja tudni, szeretné elrejtteni és soha senkivel sem megosztani.

A művészetben évszázadokon át a nő ábrázolása – anya, kedves, csábító, fúria – általában a férfihoz fűződő kapcsolatában van jelen, a nemek közti viszonyt fejezi ki, természetesen a férfi szemszögéből. A férfiak önmaguk megjelenítésére más kategóriákat alkalmaztak. A férfiak az atléta fizikai szépségén túl absztrakt jelentést is hordoz: harmónia, erő, bátorság, hatalom, lázadás, küzdelem, győzelem, csatavesztés, halál, sőt a feltámadás és az öröklét is. A férfi önnön képében egyetemes eszmét és rajtuk keresztül az egész emberiséget fejezi ki. Kenneth Clark klasszikus könyvében, *Az AKT-ban* például a nő mint kétféle Venus jelenik meg, az égi és a földi, míg a többi fejezetben – energia, pátosz, ekstázis – majdnem kizárólag férfiakot illusztrálnak a kifejtett téziseket. A fent említett kiállítás volt talán az első kísérlet arra, hogy a specifikusan női látásmód és képzőművészeti megjelenítés elemzésével kimutassa, létezik-e absztrakt eszmei, nemek feletti, az általános érvényű kifejezésére irányuló törekvés korunk női művészetében, ha annak tárgya a férfi. Vagy fordított világ alakult-e ki, tükröképe a férfiak világgképének, amelyben a nők csak saját arcmásukban képesek megfogalmazni filozófiájukat? A kiállításon erre a kérdésre Elizabeth Frink monumentális szoborcsoportja, a *NÉGY FEJ* adott kategorikusan nemleges választ. A mű az emberi méltóság hagyományos eszközökkel kifejezett tolmácsolása, Frink saját jellemzésével „*tiszteletadás az emberi jogoknak és mindazoknak, akiket ma üldöznek, bármi legyen is meggyőződésük*”. Majd így folytatja: „*Az emberi fej számomra az eszmék és érzelmek végtelen forrása. A férfifejre összpontosítottam figyelmemet, mert számomra a férfi a szenzibilitás és erő érzékeny társítása a sebezhetőséggel. Változatlanul érvényes ez aktjaimra is.*”¹⁸ A kiállításon szerepelt a szobrokhoz készített két előtanulmány is. Egy kidolgozatlan, éppen csak jelzett tájban, kertszerű, körülhatárolt térségben lépdél egy meztelen férfi. Vékony, inas figura; áttetsző bőre, pontosan megrajzolt csontozata, koponyája régi anatómiai könyvek metszeteire emlékeztet, a mozgásban lévő test illusztrációja. Mégis több: a kertben haladó férfi védtelen, kiszolgáltatott. De anélkül, hogy szálanomra tartana igényt. A női szemlélőben Frink alkotása ugyanazt az óvó, védő ösztönt ébreszti fel, mint amit a férfi és nő viszonyát elemző festmények fejeznek ki, bár itt nem a „gyengébb nem” iránt, hanem az emberre bízott értékek megőrzésének mindenkire érvényes feladatára vonatkozik. Frink szándéka és műveinek fogadtatása arra enged következtetni, hogy egyetemes mondanivalója férfi nézőinek és kritikusainak körében is ugyanilyen megértésre talál.

Ember falak között: Schaár Erzsébet

A hatvanas évek elején Elizabeth Frink a késői Giacometti-bronzokhoz hasonlítható szobrokat készített, érdes felületű, mozgalmal, fenyegető madárra emlékeztető alakokat. Ugyanerre az időre esik az akkor már életének delelőjén túljutott Schaár Erzsébet szintén Giacometti hatását tükröző korszaka. Mindkét szobrásznál azonban ez a stílusirány csupán kitérőt jelentett, felszínes hasonlóságot, ami mögött a kísérletező szellem már más utakon járt. Frink madarai teljes súllyal gyökereznek a földben, a későbbi szobrok monumentalitását sejtetve meg előre. Schaár Erzsébet figurái is sokban különböznek Giacometti szobraiktól: „*Giacometti figurái szervesen nőnek ki a talajból, mint a növények, modellálásuk nyomán a felületet mintha sav marta volna föl, törzsük és végtagjaik néha annyira elvékonyulnak, hogy a térplasztika vonallá zsugorodik. Schaár figurái viszont állnak a talapzatukon; felületük ugyan néha tépelt, de mindig érzeti a mintázó kéz közreműkö-*

dését; emberi karakterüket megőrzik akkor is, ha kétdimenzióssá redukálódnak”¹⁹ – írja Beke László Schaár Erzsébet-könyvének előszavában. A szobrok emberi mivoltának legjellemzőbb vonása a magány, még akkor is, sőt különösen akkor, ha egy-egy kompozíció több alakból áll, mert sem környezetükhöz – falakhoz, háttérhez, tárgyakhoz –, sem egymáshoz nem viszonyulnak. Tekintetük a végtelenbe mered, kifejezéstelen szenvedésük megközelíthetetlen. Az évtized végére mindkét művész elérkezett a munkásságukat végleg meghatározó szakaszhoz, mindketten monumentális alkotásokat hoztak létre, melyek középpontjában az ember áll. De míg Frink alakjai közvetlenül szólítják meg a nézőt, még akkor is, amikor az ősnnyugalom von köréjük láthatatlan kört, addig Schaár figurái némán túrik bezártságukat, amelyből, úgy tűnik, nincs menekvés.

A „bezártság” talán nem is a legmegfelelőbb szó Schaár Erzsébet tereinek jellemzésére, mert a falak, kitérő ajtók, ablakok, időnként egybenylva, összefüggő terek rendszerét teremtik meg, amelyben ha megjelenik az ember, legtöbbször egy női alak, egy fal előtt vagy mögött, ablakban, ajtónyílásban elhelyezkedve, jelenlétével még hangsúlyosabbá teszi a távlatokat, az őt körülvevő űrt. A látszólag nyitott tér valóban bezárja, keretei közé szorítja a figurát, mozdulatlanságra kényszeríti, testét merev kőlappá vagy kőtömbbé préseli, amelyből a szorongatottság érzetét még fokozva nyúl ki a tökéletesen, teljes realizmussal megformált kéz és fej. A kórhaj szinte vár a fésűre, az arcvonások minden apró részlete élethű. Mégis élettelenek, az érzelem, a kifejezés rég eltűnt a szemükből, a szájuk zárva, mintha már semmit sem akarnának mondani. Halotti maszkok, de nem az elmúlás békéjét, hanem annak magányát, a totális és örök egyedüllétet sugározza. Pierre Emmanuel találóan befalazott asszonyoknak, sírkölnyeknek, sírkőasszonyoknak nevezte őket, akiken keresztül Schaár Erzsébet művészete „fáradhatatlanul tudósít egy olyan történetről, mely sokkal egyetemesebb annál, hogysen a művész maga élhette volna végig. A kietlen világnak, a közölhetetlennek állandóan kísértő érzés közli. A végzet könyörtelenségét fordítja le a modern tudat nyelvére, s mintha épp a mozdulatlanságával tanítana arra, hogy a végzet ridegsége ellen mi az orvosság”.²⁰ Mondhatnánk úgy is, hogy egy kegyetlen korszak üzenetét közvetítik, néma könyörgést a falak mögött, a bezártságból, az élve eltemetéséből. Kovács Péter Schaár Erzsébetéről írt könyvében joggal jelenthette ki a FAL ELŐTT ÉS FAL MÖGÖTT című, 1968-ban készült szoborkompozícióról, hogy „*ha van főműve a hatvanas évek magyar szobrászatának, akkor ez a mű az*”.²¹

Modern műzsák és amazonok

Frink és Schaár művészetének humanizmusa nemek feletti, mondanivalójukat és annak tolmácsolását nem az szabja meg, hogy nőknek születtek. Mint ahogy Hepworth, Riley vagy Keserű Ilona kísérletezőszenvédélyét és eltökéltségét sem, hogy műveikben minél világosabban fogalmazzák meg újra és újra felfedezéseiket. Bennük – és sok más kortársukban – nőtt fel a női művészet a XX. században oda, ahol már lényegtelen részletkérdés, hogy nő vagy férfi hozta-e létre az alkotásokat. A statisztikák és kimutatók azonban erről az alapvető változásról még keveset árulnak el. Mert ha megnézzük a XX. század művészetét összefoglaló munkák indexét, a nők csak nagyon kis hányadát teszik ki a kiemelt művészeknek. Részben, mert a század utolsó néhány évtizedéről csak vázlatos ismertetést nyújtanak, részben, mert a hagyományos értékrend mellőzi az iparművészetet és az abból kivirágzott, többnyire nők által művelt művészeti ágakat. A rangsorolást, hogy mi a fontos és mi az éppen csak megemlítendő, még

mindig a tradicionális beidegződések döntik el. Noha már megjelentek riogató cikkek a művészet várható „elnőiesedéséről”, lesz még bőven mit kutatnia egy jövőző Germaine Greernek.

Az áttörés azonban megtörtént, és aligha lehet visszájára fordítani a változást. Az amazonok megharcolták harcaikat: újat teremtettek, új látásmódot és életérzést hoztak a művészetbe, sokszor a több évezredes női művészet hagyományaira támaszkodva. Magukévá tették az új kifejezési formákat is, magától értetődően követték az új irányzatokat, és férfi kollégáikkal karöltve dolgoztak a művészetet megújító iskolákban. Meghódították a tradicionális művészet berkeit, és megtöltötték saját, egyéni mondandójukkal. Ha keressük szemléletükben a specifikusan nőit, helyette sokszor az egyetemest találjuk. Nemcsak, mert az egyetemestbe mindannyian, nők és férfiak beletartozunk, hanem mert korunk alapvető kérdéseire mindnyájan, a magunk módján keressük a választ. Mind harcias, eltökélt amazonok vagyunk. És mindannyian műsárak. Mert mint ahogy Lytton Strachey műsárja volt Dora Carringtonnak és a férfiak Elizabeth Frinknek, ugyanúgy műsárja, inspirálója, tárgya lehet a férfi is a női művésznek. A műsár szerepe nem változott, ő az inspiráló-, a vezérlőerő, társ a küzdelemben, támasz a csüggedésben. Akire nőnek és férfinak egyaránt szüksége van. Ennek felismerése és elfogadása teremti meg a művészetben az igazi egyenlőség lehetőségét.

Jegyzetek

1. Greer, Germaine: THE OBSTACLE RACE: THE FORTUNES OF WOMEN PAINTERS AND THEIR WORK. London, 1979. 72. o.
2. Idézi Vezér Erzsébet: LESZNAI ANNA KÖLTŐI VILÁGA. In: LESZNAI KÉPESKÖNYV. ÍRÁSAI, KÉPEI ÉS HÍMZÉSEI. Szerk. Gergely Tibor. Bp., 1978. 85. o.
3. Idézi Szabadi Judit: LESZNAI ANNA, A FESTŐ ÉS AZ IPARMŰVÉSZ. In: LESZNAI KÉPESKÖNYV. ÍRÁSAI, KÉPEI ÉS HÍMZÉSEI. 89. o.
4. Lesznai Anna: KEZDETEN VOLT A KERT. Bp., 1966. 89. o.
5. Rényi Edit: MEGBÉKÉLÉS. Bp., 1979. 60. o.
6. Tolnai Károly: FERENCZY NOÉMI. Bp., 1934. 11. o.
7. Idézi Pálosi Judit: FERENCZY NOÉMI. Gyoma, 1998. 78. o.
8. Idézi Fábri Anna: „A SZÉP, TILTOTT TÁJ FELÉ”. A MAGYAR ÍRÓNŐK TÖRTÉNETE KÉT SZÁZADFORDULÓ KÖZÖTT, 1795–1905. Bp., 1996. 187–188. o.
9. Ady Endre: LESZNAI ANNA VERSEI (1909. OKTÓBER). In: LESZNAI KÉPESKÖNYV. ÍRÁSAI, KÉPEI, HÍMZÉSEI. 72. o.
10. Idézi Fábri Anna: i. m. 189. o.
11. Dénes Zsófia: GALIMBERTI SÁNDOR ÉS DÉNES VALÉRIA. Bp., 1979. 5. o.
12. Idézi Herbert Read: A CONCISE HISTORY OF MODERN SCULPTURE. London, 1964. 194–195. o. Magyar kiadása: A MODERN SZOBRÁSZAT. Corvina, é. n.
13. Tandori Dezső ÍRÁSAI KESERŰ ILONÁRÓL. Bp., 1982. 18–19. o.
14. Ernst Múzeum és Kecskeméti Képtár: KESERŰ ILONA. Bp., Kecskemét, 1989. (Számozatlan.)
15. Szinyei Szalon: KESERŰ ILONA. PILLANTÁS AZ IDŐBE. Bp., 1999. 5. o.
16. Moers, Ellen: LITERARY WOMEN. New York, 1976.
17. Carrington, Dora: LETTERS AND EXTRACTS FROM HER DIARIES. London, 1970. 52. o.
18. Idézve: Institute of Contemporary Arts: WOMEN'S IMAGES OF MEN. London, 1980. (Számozatlan.)
19. Beke László: SCHAÁR ERZSÉBET. Bp., 1973. 14. o.
20. Beke László: i. m. 5–6. o.
21. Kovács Péter: SCHAÁR ERZSÉBET. Bp., 1995.

Bollobás Enikő

HOGYAN KÉSZÜL A NŐ?

Lehetséges válaszok Ignotus, Szócs Géza, Jonathan Swift,
valamint Gertrude Stein és Djuna Barnes szerint

*„Este fess a pesti nő, ha kicsike száját festi ő,
csak érte remeg a férfisereg.
Nappal stoppol, port töröl, de este, úgy fél kilenc körül
már dáma megint, taxinak int,
a bárban kacéran flörtöl, és revlon rúzs van a száján,
száz éhes férfiszem rögtön – jajj! – leszalad a bokáján.
Hajnalban szól a vekkere, és tele van már a cekkere,
mert nem derogál, piacra jár,
délben jó ebédet főz, megszépíti őt a gáz s a gőz,
mert minden es is a kis hamis.
Az égből szállt a földre a gyönyörű pesti nő!
Van úgy, hogy hú, vagy hűtelen,
hogy jószívű, vagy hogy szívtelen,
mert ördög és angyal ő!”*

Hogyan lesz a nő? Erre a kérdésre már számos válasz jött – társadalomtudósoktól, költőktől, slágerszerzőktől és női magazinok szerkesztőitől egyaránt. Van, aki szerint nőnek születni kell; csak így lehet valaki hordozója a „női princípiumnak”, a „természetes” női „esszenciának”. Mások szerint a nőt egyfajta recept szerint kell elkészíteni, azaz nővé csak egy „fejlődési” folyamat végén lesz valaki, melynek során magáévá teszi azt a normarendszert, melyet a társadalom a női egyedek elé állít. Nem könnyű fel-tétlen elkötelezettséggel kiállni egyik vagy másik felfogás mellett, s a békesség kedvé-ért leggyakrabban a kompromisszumos megoldást választjuk. Mintha kitartoán szeret-nénk hinni, hogy a nőiség és a – jobb szó híján – „férfiség” születéstől adott esszenci-ák, ugyanakkor szívesen vesszük, ha ezeket az úgymond esszenciális tartalmakat újra meg újra megjelenítjük. Tehát míg ragaszkodunk esszencialista nézeteinkhez, addig a színpadi játék iránti hajlam sem áll távol tőlünk: szívesen vesszük a társadalom ren-dezői utasításait, s újra meg újra megjelenünk a nemi szerepeket sulykoló próbákon – hogy aztán sikerrel játsszunk az esti előadáson.

Lehet, hogy a költők előbb jöttek rá arra, amit a tudósok csak később fogalmaztak meg. Ignotus például hiába volt Freud és Jung kortársa, gondolkodásában mintha közelebb állna Simone de Beauvoirhoz vagy Judith Butlerhez, akiknek a nevéhez kötődik a nőiség társadalmi produktumként való tárgyalása, illetve a nemi identitás performatív felfogása. Miről is van szó? A kilencvenes évekre a feminista stúdiumok átértékeltek a biológiai és a társadalmi nem közti különbséget, s egyre elterjedtebbé vált az a nézet, miszerint a nemek közti különbség alapvetően társadalmi gyökerű. Ebben a felfogásban még a biológiai különbségek is elsősorban társadalmi tekinten-tők, hiszen a társadalom teszi őket szignifikánssá. Számos biológus, genetikus és orvos

(Anne Fausto-Sterling, Eva Eicher, Linda L. Washburn, Ruth Bleier) szerint ugyanis a döntő társadalmi jelentéstartalommal bíró nemi különbségek nem markánsabbak az egyének közti egyéb különbségeknél, melyeket a társadalom nemigen tart számon (lásd erről Butler, 3. fejezet). A valódi különbség tehát itt is elsősorban társadalmi, nem biológiai. Tévedés a férfi- és a női jegyek dichotomizálása, állítják: a valóságnak jobban megfelelne egy skála fokozataival sematizálni a nemi tulajdonságokat – ahelyett, hogy e skálát meglehetősen önkényesen kettévágnánk és széthúznánk a férfiság és nőiség két elképzelt pólusa felé. Önmagukban tehát nem léteznek férfias és nőies jegyek, hanem csak attól, hogy hordozói a társadalom elvárásai szerint eljátszzák a megfelelő szerepeket. A nemi identitás nem reprezentáció, hanem performativitás kérdése; azaz nem „objektíven” létező attribútumsort jelenítünk meg a nemi szerepekben, hanem performatív módon előidézzük őket, akár a performatív igék a cselekedetet. Akár, mondjuk, az ígéret, az eskü vagy a keresztelés performatív aktusában – melyben az *ígérem, esküszöm, megkeresztellek* szó kiejtésével (és bizonyos egyéb feltételek teljesülésével) maga az aktus (ígéret, esküvés, keresztelés) is megtörténik –, úgy a nemi szerepek jól ismert rituális aktusainak előadása nyomán jön létre az „igazi nő” és az „igazi férfi”. Ha mindez furcsán hangzik, olvassuk el Ignotus MADAME RÉCAMIER című rövid írását 1918-ból.

Mi is az, amit Ignotus kortársait megelőzve tudott? Talán azt, hogy az „igazi nő” attól lesz igazi, hogy eljátsza az igazi nő szerepét. Madame Récamier reggeli rituáléja attól lesz hatásos (azért lesz cselekedetének „performatív ereje”), hogy közben valóban meg is történik az, ami a performatív aktus tárgya: megszületik az „igazi nő”.

„Reggel tíz óra volt.

Madame Récamier fölébredt, s feje fölé nyúlva, meghúzta a falon ott csüngő hímzett csengettyűpántot.

Belső szolgálója tálcán hozta be, kínai csészében, az újfőzetű csokoládé italt, melyet az ágyban iván ki, a szép asszony fölkelt, átment benyíló öltözőszobájába, hol a kád langyos számartejjel tele várta, s mindenféle szerszámokkal felszerelt asztal mellett a furdató asszony leste parancsát.

Karcú termetét itt megszabadítván minden külső és belső tisztátalanságtól, alacsony fapadon engedelmesen eléje feküdt a néembernek, ki szagos ecetbe mártott gyapjuszövettel döngölte végig a szép asszonyt, majd izzó dióhéjjal itt is, ott is lepörkölte rózsás testéről a felesleges pihét, s melegített vászonlepedőbe burkolván úrnőjét, a lába s a keze körmét simára, gömbölyűre és korallszí-nűre csiszolta.

Így adta át a fésülőasszonynak, ki a szép asszony haját gondosan kisűrűzte, vigyázva átfestette, csigákba sütötte, s átkötötte fehér szalaggal s a szalag fölött gyöngyfűzével.

Az öltöztető komorna pedig selyemharisnyát húzott asszonya lábára, s térdén alul hímzett szalaggal kötötte át, ugyancsak szalaggal kötözvén szinte talpára a mélyen kivágott aranyfűst topankát. Patyolatból való igen kevés alsó ruhájának vállfűző nélkül vetette, szinte lehelte föléje az egybeszabott, könnyű fehér ruhát, melyet mellen alul széles, puha ráncokba vetett selyemövrrel kötött át, hátul pedig, derékon alul, megnevezítette a vékony fehér szövetet, hogy jobban s tapadóbban térjen vissza, mint a genfi bölcs kívánta, a természethez.”

Madame Récamier ezután maga veszi kézbe a dolgok irányítását: titkos fiókaiból pamacsokat, tégelyeket, üvegcséket vesz elő, arcán fölkelti az álmatag rózsákat, szeme feketéjét sejtelmessé tágtítja, rózsákat tűz magára, leheletét megillatosítja, kezére csipkekesztyűt, ujjaira gyűrűket húz, vállára fátyolkendőt vet, s mielőtt szalonjába lép, gyöngyház legyezővel a kezében kipróbálja tükrében a „mosolyát, szemöldöke és csuklója

ívét s foga csillogását”. Íme, a régi recept szerint elkészült a nő – feltálatlan. Madame Récamier indul is rendes déli fellépéseinek színhelyére, a nagy hírű szalonba.

„Így nyitott be fogadószobájába, hol reggeli hódolatra várták, s szétnézvén az egybegyűlteken, szelíd mosollyal szólott:

– Itt vagyok, uraim, de csak egy föltétellel: ha olybá vesznek, mintha férfi volnék!”

Ignotus persze nem hagyhatja ki ezt a csattanót: a nagy asszisztenciával és másfél órai kemény munkával a szemünk előtt tökéletes nővé formálódó „szép asszony” azt szeretné, ha hódolói – akiket feltehetően vízszintes helyzetben fogad majd a híres pam-lagon – férfiszámba vennék. Az olvasó elnéző mosolyát az az ellentét váltja ki, mely egyrészt a reggeli rituálé üzenete – „én vagyok az igazi nő”, „van szabad vegyértékem: kösd le!”, „ellenállhatatlan vagyok, minden férfit meghódítok” –, másrészt a szép asszony hiú ábrándja között feszül, hogy vegyék komolyan, azaz ne nőnek tekintsék. A mulattató ellentmondás abból adódik, hogy a szemünk előtt létrejött „igazi nő” föl-tételezi azt a férfiuralmú kontextust, melynek ő a terméke. Az igazán nőies nő csak ebben a kontextusban képzelhető el. Madame Récamier egy igen jól ismert, szinte banális szerep művésze, aki pontosan tudja, hogy szerepet játszik: ő a férfivágy tárgya abban a társadalomban, ahol a női identitást a test megfelelő kireparálása, valamint a hozzárendelt ruha, illetve jelmez kiválasztása teszi, mindez egy performatív aktus keretében. A nő alany és tárgy egyszerre, hiszen a performatív aktusok lényege szerint azzá lesz, amit játszik. Olyan tökéletesen játszik, hogy közben átalakul: a jel-mez, az ál-arc maga lesz a nő, a játék maga az élet, a szerep maga az én. Bármennyire szeretné is, ha olybá vennék, mintha férfi volna, Madame Récamier-nak nincs identitása azonkívül (az alatt), amit magára ölt a délelőtti performatív rítusa folyamán. Teste és a testre öltött ruházat adja nőisége tartalmát.

Nézzünk most egy másik szöveget, Szócs Géza TALÁLKOZÁS A JÓZSEF TÉREN című prózaversét 1979-ből. Itt nem egy, de három „igazi nő” szerepel, ráadásul össze is találkoznak: Vajda Juliánáról, Szendrey Júliáról és Kratochwill Georgináról van szó, akik egyszerre térnek be a lipótvárosi gyógytárba.

„– Én Keleti szőrvesztő szert kérek – mondja Lilla, hímzett battiszt eresztékkel diszitett über-rockjában, fehér gyapjú gombkötőmunkával, rojtszéllel, részint szürke s rózsaszín béléssel.

– Én egy üveg Lilionesét vásárolnék – szól Júlia, metszetlen tintakék bársony páltójában, si-ma törökbuzaszin tafota ruhájában, nyílt magas derékkal és csipkeszegélyezettel, gyöngyszín pour la soie két széles fodorral, kalapjában kazuártollal, redőzött atlasz szalaggal körülszegett keztyűjében.

– Nekem pedig adjon Kínai hajfestő-szert – így Gina, velencei csipkés pelerine-jében, tört (broché) tarlatan ruhájában, tafotabéléssel, félbő ujjakkal, melyek könyökig nyitvák, s csokrok-kal fölkapcsolvák, úgy, hogy a hosszú egészen szűk alujjak láthatók.”

A vers szövegtestéből (melybe a lábjegyzetek nem értendő) alapvetően kétfajta információhoz jutunk a három nőről: hogyan néznek ki, és mit vásárolnak. Figyelmesen összeválogatott öltözéküket a költő finoman archaizáló részletességgel írja le – mint-ha egy korabeli divatlapot olvasnánk, még a helyesírás is korhűnek tűnik. A satirikus Másik túlzó részletezése ellenére tökéletes dámák jelennek meg előttünk, akik küllemüket még tökéletesebbé kívánják tenni, ezért tértek be a gyógytárba. Ezen a ponton a szerző már keresztnevüket, sőt irodalmi nevüket használja, s egyre intimebb dolgokat tudunk meg róluk. Mint a szöveghez írt lábjegyzetekből kiderül, a hetvennyolc éves Lilla időskori bajuszától kíván megszabadulni a keleti szőrvesztő szer segítségével, Jú-

lia a szeplőitől szeretné megtisztítani arcát, Gina pedig hajfestéért jött. A prózavers mágikus realizmus felé hajló utolsó részében a csodálatos jelenetet a résztvevők közül egyedül felfogó gyógyszerészegéd előtt egy fantasztikus divatkavalkádban olvad össze a három nő múltja, jelene és jövője, valóság és lehetőség. „*Aztán, fekete szaténtáskájukban a csodaszerekkel, még egy utolsó, átható pillantást vetve a tátott szájjal bámuló gyógyszerészegédre, elvonulnak pikéblúzukban, guvrirozott moaré szoknyájukban, prince de galles kockás, csipőig érő, elöl nyitott kiskabátjukban, fejükön túll félkendővel és paradicsommadár-tollakkal, naturszínű santungkosztümjükben, narancssárga jersey strandpizsamájukban, hegyes orrú kígyóbőr csizmájukban, zöld nercbundájukkal, fekete-fehér zsorzssett menyasszonyi gyászruhájukban, plisszírozott derékkal.*”

A „menyasszonyi gyászruha” nem egyszerűen a mágikus realizmusban rejlő abszurdot megjeleníteni hivatott oximoron, mint előtte a „zöld nercbunda” vagy a „narancssárga jersey strandpizsama” volt. A három asszonyt lényegében ez a menyasszonyi gyászruha köti össze, hiszen mindhárman túléltek azt a férfit, akinek a révén egyáltalán ismerjük nevüket, azaz akinek létüket köszönhetik. A lábjegyzetekből pontosan kiderül, amit a vers előfeltételként sugall: hármójuk életében közös, hogy jöllehet mindnek több férfival volt kapcsolata (akiket egyébként a lábjegyzetek precízen felsorolnak), Csokonai, Petőfi, illetve Vajda János szerelmét későbbi házasságaik nem homályosíthatták el. (Ez a preszuppozíció olvasható ki a szövegből, függetlenül attól, amit az irodalomtörténetből tudunk: hogy, legalábbis Lilla és Gina esetében, ez az idealizált szerelem inkább csak a valóságban bátortalan költők szüleménye volt.) Szócs verse említésre méltónak találja Végh Mihály esperes, Vajda Julianna második férje gesztusát, aki az asszony sírkövére a Lilla nevet vésette, fejet hajtva ezzel (mármint az esperes) a plátói Múza-szerep szentsége előtt a maguk banálishan perfektuálódott házasságával szemben. Nyilván Szendrey Júlia sem véletlenül halt meg „*két nappal első házasságának 21. évfordulója előtt*”: bizonyosan ez volt az isteni jele a Petőfihez fűződő szerelem minde nekfelettségének. Ezek az asszonyok bizony nemcsak küllemükben voltak tökéletesek, de a férfiuralmú társadalom értékrendje szerint a legmagasztosabb női sorsnak is részesei voltak: nagy költőket alkotásra ihlető Múzsák lehettek, s ezzel önmaguknak, sőt későbbi férjeiknek, illetve élettársaiknak is halhatatlanságot szerezhetek (ha csak egy-egy lábjegyzet erejéig is). Női identitásuk hasonló a Madame Récamier-éhez, amennyiben a férfivágyat begyűjtő (de amúgy önmagában üres) szent kehely lehettek – azzal a különbséggel, hogy a tökéletes női szerep az ő esetükben a Múzsáét is magában foglalja.

Hogy a számunkra oly ismerős társadalomban a női identitás leginkább a hiány jellemzőivel írható le, hogy a női identitás performatív jellegű, hogy a „női princípium” nem más, mint a test és az azt beburkoló ruházat – nos, erre nem csak a feministák jöttek rá. Meglehető módon a híres nőgyűlölők közt (még ha ellentétes előjellel is) találunk egy igaz elvarátot: Jonathan Swiftet. A GYÖNYÖRŰ NIMFA, MIKOR LEFEKVÉSHEZ KÉSZÜLŐDİK (A BEAUTIFUL YOUNG NYMPH GOING TO BED) című versére gondolok,* melyben a Madame Récamier-től ismert identitást performatív módon bontja le. Corinna, a „*rozoga utcai szépség*” vetkőzésének vagyunk tanúi, amikor a hamis nőiséget képző jegyeket sorra leveti, hogy másnap újra összerakja őket.

* Erre a szövegre egykori tanárom, Takács Ferenc 1974-ben egy irodalomórán hívta fel a figyelmemet.

„S a háromlábú székre ülve
 elsőnek műhaja kerül le;
 kiemeli üvegszemét,
 megtörli, úgy teszi odébb.
 Majd mindkét ragasztott, egérbőr
 szemöldökét gonddal helyéről
 lefejt, kisimítja, végül
 egy könyvet rak rá nehezekül.
 Kivesz két arctömő golyót:
 aszott arca attól pufók.
 Inyén egy drótot megtekerve
 egy komplett műfogsort emel le.
 A dúcoló rongyot kihúzva
 fonnyadt keble lelottyan újra.
 Aztán az istennő acél-
 bordájú fűzőjéhez ér,
 mit ügyesen kezel a hölgy:
 dudort lenyom, völgyet kitölt.
 Letolja a pármát, melyet
 derekán hord: csipő helyett.
 Gyengéd ujjával megérint
 lábszárán pörsenést, fekélyt, mind
 oly sok katasztrófa nyoma:
 egy-egy tapaszt ragaszt oda.
 Letörli a piros-fehér
 púdert, mielőtt ágyba tér,
 kisimítja ráncait:
 arcára zsírpapírt szorít;
 altatót vesz be éjszakára,
 s gyorsan takarót húz magára.
 [...]

S reggel, bár dúltan, tagjait
 a nimfa összerakja mind.
 De hogy írjam le, mily művészet,
 míg megkerülnek mind a részek;
 vagy hogy mutassam meg a kint,
 mellyel egésszé áll megint?
 A Múzsát megölné a szégyen,
 hogy ilyen színbe közbelépjen!
 Corinna felrak minden éket:
 ha látod, hánysz, a büze méreg.”
 (Ferencz Győző fordítása.)

Igazán őszinte beszéd. A kulcsín hamis, a belbecs hiányzik. Az öregecske, csúnyácska Corinna minden része mű-, pót-, ál-, vendég-. Csalás és hazugság minden, mi szemnek látható. Ugyanakkor a nő belül teljesen üres, identitása maga a hiány. Swift azonban ezt nem úgy mutatja be, mint Ignotus vagy Szőcs – azaz a test, a külső, a ruházat,

a jelmez identitást építő oldaláról –, hanem az ürességet elfedni képtelen, illetve az ürességet naponta felfedő külső leépítésének az oldaláról. Míg Ignotus és Szócs esetében a halmozott felsorolás az empatikus humor eszköze, addig Swiftnél a távolító és elidegenítő iróniáé. Bár egyazon folyamatnak a két, egymást kiegészítő perspektívája ez, mégis, míg a színéről megmosolyogjuk a semmit valamivé konstruáló igyekezetet, addig a fonákjáról undort érzünk. Így a didaktikus utolsó sor nélkül is kiváltja a szerző a kívánt hatást.

De lehet-e a patriarchátusban performatív módon definiálódó női identitást az azt teremtő kontextuson kívül ábrázolni? Lehet-e a nőt úgy hitelesen bemutatni, hogy az ne a férfival megosztott bináris viszonylatban, azaz a férfivágy tárgyaként nyerje el identitását? Valószínűleg lehet, de csak kevesen képesek rá. Hirtelenében csak két amerikai író jut eszembe, Gertrude Stein és Djuna Barnes.

Stein 1909-ben írja a modernizmus nagy hullámát (Proustot, Joyce-t, Woolfot, Eliotot, Poundot) megelőző HÁROM ÉLET című könyvét, melyben három asszony egészen sajátos portréját rajzolja meg. A portrék sajátossága abban áll, hogy a nőket *nem* férfi-nő relációban mutatja be, nem mint a férfiuralmú társadalomban a számukra megmaradt szabad hely betöltőit, akiknek a feladata a férfiak vágyának és igényeinek kielégítése. Bár mindhárman lényegében szolgálók, a német Anna, a fekete Melanctha és a szintén német Léna autonóm lények, akik számára nem az az életcél, hogy férfiaknak tessenek, és aszimmetrikus házasságokban – esetleg Múzsaként – alávéssék magukat a férfiak igényeinek. Különösen Melanctha történetéből rajzolódik ki az úgynevezett „kutató hős” arcképe, akit mindeddig szinte kizárólag férfiként ábrázolt az irodalom. Melancthát az egyik korai női fejlődésregény hőseként tartja számon az irodalomtörténet, aki a bonyolult jellemábrázolásnak köszönhetően összetett, alakuló személyiségként jelenik meg az olvasó előtt, akár Werther, Julien Sorel vagy Raszkolnyikov.

„*Melanctha Herbert méltóságteljes, fakósárga bőrű, értelmes, vonzó néger nő volt*”, írja Stein a második oldalon, rögtön szembeállítva Melancthát „*nőiesebb*” Rose nevű barátnőjével, akinek „*közönséges női tucatnevetés volt a nevetése*”. Az autonóm kutató hős élete természetesen bonyolultabb, mint a hagyományos ideálként ismert „*tökéletes nő*”.

„*Melanctha Herbert nem tette olyan pofonegyszerűvé a maga életét, mint Rose Johnson. Melancthának egyáltalán nem ment könnyen, hogy összebékítse igényeit és lehetőségeit.*

Melanctha Herbert mindig elveszítette azt, amije volt, mert mindent akart, amit csak meglátott. Melancthát mindig elhagyták, ha épp ő nem hagyott el másokat.

Melanctha Herbert mindig túl erősen szeretett és túlságosan is gyakran. Mindig teli volt titokzatossággal és finom rezdülésekkel és nehezteléssel és bizonytalan gyanakvással és bonyolult kiábrándulással. Aztán egyszer csak hirtelen haragú lett és meggondolatlan és magabiztos, és aztán szenvedett és mindent magába fojtott.

Melanctha Herbert mindig nyugalmat és csöndet keresett, és mindig újabb és újabb bajba keveredett.” (Pusztai Dóra fordítása.)

Melanctha külsejéről szinte semmit nem tud az olvasó; női identitását nem testének megfelelő kezelése, illetve valamiféle öltözködési rituálé teremti meg. A szerző úgy írja le Melancthát, ahogyan nőt csak ritkán szokás az európai és az amerikai irodalomban bemutatni: vágyain és hajlamain keresztül, elmesélve azt, amit a nő gondol, amit szeret és amit nem szeret, amire vágyik és törekszik. Ha nem tudnánk, hogy Melanctha nő, a szerző által leírt személyt valószínűleg inkább férfinak gondolnánk. De nem azért, mert maguk a jegyek (hogy Melanctha gyors felfogású és vakmerő, hogy szeret

pályaudvarokon és rakodópartokon csatangolni, sötét utcákon kutatni, hogy mindig újabb és újabb izgalmakat keres magának, hogy nem szerette magát gyerekkorában, hogy mindig megteszi a veszélyes dolgokat) inkább valamiféle férfi „esszencia” megjelenítői, hanem azért, mert olvasói tapasztalatunk azt súgja, hogy ezeket a dolgokat elsősorban férfiak ábrázolásakor szokták a szerzők kiemelni. Ezt a próbát elvégezhajtuk az előző szövegeken is: milyen képet alkotnánk Monsieur Récamier-ról, ha szerzője reggeli öltözködési rituáléján keresztül mutatná be (vagy ha David őt festette volna meg az emlékezetes pózban)? Vagy mennyire volna jellemükről árulkodó, ha Csokonai Vitéz Mihály, Petőfi Sándor és Vajda János gyógytárbeli találkozása kapcsán elsősorban apró részleteiben leírt ruházatukról olvasnánk, amikor azok éppen bütyökencét, bajusznövesztőt és szakállfestéket vásárolnának? Vagy mennyire szolgálna a férfiasság alságos voltának kigúnyolását az üvegszemét, protézisét, fűzőjét, formatervezett szuszpenzóriumát és parókáját levető öreg szatír nyugovóra térésének ábrázolása? A furcsaság vagy a váratlanság itt nem a jelölt dimenziójában keresendő (hiszen reggelenként feltehetően M. Récamier is fel szokott volt öltözni, ahogyan nagy magyar költők is járhattak gyógytárba, és mindannyian találkozhattunk már vendég-haját viselő hiú öregemberekkel), hanem a jelölőjében. Ennélfogva kínálkozik a konklúzió: a női és a férfiidentitást a társadalom konstruálja, s e konstrukciót bizonyos művek természetessé, mások természetellenessé teszik, azaz, divatos kifejezéssel, „naturalizálják”, illetve „de-naturalizálják”. Míg Ignotus, Szócs Géza és Jonathan Swift szövege a hagyományos női identitást állítja be természetesként, addig Gertrude Stein és Djuna Barnes írása megfosztja természetességétől ezt a patriarchátusban gyökerező identitást.

Barnes 1936-ben adta ki fő művét, az ÉJERDŐ (NIGHTWOOD) című regényt, melynek főhőse a rejtélyes Robin Vote, aki nem írható le sem a férfiasság/nőiség bináris kategóriái, sem kizárólag emberi jegyek alapján. Az olvasó egy orvosi vizit alkalmával pillantja meg először Robint, aki „*fehér flanelnadrágban*”, „*zsilált súlyossággal*” alszik – valójában eszméletlenül fekszik – ágyában.

„A testéből kilehelt illat jellegében ama földihúséből, a foglyul ejtett nyirkosságtól mégiscsak oly szárazon szagló gombákéból volt valami, ezt azonban lefödte az ámbraolaj aromája, mely a tenger benső kórja; úgy tetszett, mintha a lány óvatlanul és egészében bitorolná az álmat. Teste a növényi élet textúráját viselte, alatta pedig valami széles, porózus és álom nyúttá vázat érzékelt a szemlélő, mintha az alvás, e romlás hálóján akadt volna fenn a lány a látható felszín alatt. Fejét derengés övezte, amilyen a természetes víz határai körül foszforeszkáló fény – mintha az időtlenül ragyogó rosszrafordulások sorát aludná végig, s ez volna az élete – zavarba ejtő struktúrája ez a született alvajáronak, ki két világban él – gyermekség és banditaság metszéspontján.

Akár a Vámos Rousseau egyik festményén, úgy feküdt a szalomba szorult dzsungel közepén (a falak, felfogván ezt, elmenekültek), fejadag gyanánt a húsevő növények közé vetve...” (Székly János fordítása.)

Robin bemutatása éppoly szokatlan, mint maga a nő. Mintha nem ember, de még csak nem is állat volna, inkább növény – az eszmélet egészen különös dimenziójában létezik. Alvása intenzív; úgy adja át magát az álomnak, ahogyan csak egy öntudatától megfosztott lény képes rá. Ugyanakkor egyszerre több szférában van jelen: a lét és a nemlét, a tudat és a tudattalan, az ártatlanság és a gonoszság határán, egyszerre a fény, a víz és a föld elemében, de egyúttal a szobában és a dzsungelben is, egyként vadállat és áldozat. Ebben a nőben egy morzsányi sincs a társadalom által nőiesnek kikiáltott identitásból, mégis beleszeret az orvost elkísérő Felix, mert a teljes embert ismeri fel

benne. Bár Robin nemi identitása esetleges – azt is mondhatnánk, hogy androgunitása mintha véletlenül nőiesedett volna el –, Felix vágya úgy heteroszexualizálódik, hogy annak tárgya nem a társadalmi nemi konstrukció, hanem mintha a (vad)állati, a nővényi és az androgün-emberi természet egy darabja volna.

„...Behunyta a szemét, Felix pedig, aki eddig merőn bámulta e titokzatos és döbbenetes kékséget, azon kapta magát, hogy most is látja, halványtiszán és szemhéj mögötti időtlenségben – ilyen a fenevadak íriszének hosszú, meghatározatlan hordereje, mert fókusza nem szelídült olyanná, hogy ember szemébe nézhessen.

Az olyan nő, aki mint örökre rögzülő »kép« mutatkozik meg a szemlélőnek, a magába mélyedő elmé számára a legfőbb veszélyt jelenti. Néha olyan nővel is találkozhatunk, aki nem más, mint emberré váló vad. Az ilyen személynek valamennyi mozdulata végül egy elfelejtett tapasztalat képévé tisztul; az örök nász faji emlékezetre vetülő káprázatává...”

Barnes azt sugallja, hogy a társadalom által konstruált nemi identitásnak semmi köze sincs a szexualitáshoz, az érzékiséghez és a vágyhoz. Ezt a tézist a doktor számos története támasztja alá, köztük az, amelyben egy matróz beleszeret egy lábatlan lányba – pusztán azért, ahogyan hátára rásütött a nap: „...erről eszembe jut Mademoiselle Basquette, aki deréktól lefelé volt elátkozva, lábatlan lány volt, olyan a teste, mint egy középkori szidalom. Egy deszka fedélzetén szokta átgurítani magát a Pireneusokon. Ami megvolt belőle, az olcsó, hagyományos módon volt gyönyörű, az arca olyan emberé, aki nem egyvalakinek, hanem egy egész fajnak szolgál megrökönyödésére. [...] egy nap meglátta egy matróz, és belészeregetett. A lány hegynék fölfelé tartott, és hátára rásütött a nap; nyergét vetített meghajlott nyakára, és megcsillogtatta fején a göndör fürtöket, isteni volt és mindenétől megfosztott, mint egy viking hajó partra vetett orrfigurája. Ezért hát a matróz fölkapta, deszkástul, mindenestül, és magával vitte...”

*

A címben felvetett kérdésre adott úgyszólván véletlenszerűen összegyűjtött válaszok jellemzően rávilágítanak gondolkodásunkra. Először is egyikük sem tűnik a nőiség esszencialista felfogása mellett érvelni: a szövegekből teljességgel hiányzik a női esszenciára, a női princípiumra tett akár legközvetettebb utalás is. Mindegyik írás konstrukcióként jeleníti meg a nemi identitást; mintha Virginia Woolfnak az ORLANDÓ-ban tett megállapítását támasztanák alá, miszerint „a ruha visel bennünket, nem mi a ruhát”. A három férfi szerző szövegében mégis egészen másként konstruálódik meg ez a női identitás. A küllemére nagy hangsúlyt fektető nő bonyolult ruházatkodási rituáléja eredményeként megjelenik az az ideál, mely megtévesztően hasonlít az esszenciára: az „igazi” és „tökéletes” nő az, aki akként viselkedik (ezért megmosolyogtató a kívánsága, hogy vegyék férfinak). Minden biztonnal Stein és Barnes is egyetértésének ezzel a felfogással, nem tévesztve össze a jelölt „igazságát” a jelölővel. Azaz elfogadják, hogy a férfiuralmú társadalmak performatív konstrukciónak tekintik a női ideált, de azzal már nem értenek egyet, hogy a nőnek a „valóságban”, azaz a jelölt dimenziójában is létezik ilyen „esszenciája”. Műveikből talán éppen ezért hiányoznak ezek az ideálok. Nőalakjaik nem a performatív női identitás megjelenítői, hanem mintha nemtől független tulajdonságok – vagy a hagyományosan nőinek és férfiúinak tekintett tulajdonságok összességének – hordozói volnának. Prózájukban a kihagyás eszközével elnyegtelenített külső alatt nem a női esszencia, hanem valamiféle androgunitás rajzolódik ki. Ezzel Sandra M. Gilbert sokak által elfogadott tézise tűnik igazolódni, miszerint a férfi modernisták (Joyce, Eliot, Pound) az „igaz”, illetve a „hamis” ruházat alatt

– kosztümtől függően – „igaz”, illetve „hamis” nemi identitást feltételeznek, míg a női modernisták szerint a nemi identitást performatív módon konstruáló ruházat alatt valamiféle nemektől független ontológiai lényeg lakozik. Egyébként egy későbbi magyar szerző is ebben – a modernista női írótól ismert – androgünitásban ragadja meg *Az ÚJ ÉVEZRED SZELLEME-T: „Mindent Isten szemével nézni – se férfiasan, se nőiesen –, hanem mint a szent herélt, s a kétnemű, a teljes-ember!”* Bár Weöres Sándor már nem modernista, szellemisége alapján akár olybá vehetnénk, mintha nő volna...

Idézett művek

- Djuna Barnes: ÉJERDŐ. Széky János fordítása. Kalligram, Pozsony, 1994.
- Judith Butler: GENDER TROUBLE. FEMINISM AND THE SUBVERSION OF IDENTITY. Routledge, New York, 1990.
- Sandra M. Gilbert: COSTUMES OF THE MIND: TRANSVESTISM AS METAPHOR IN MODERN LITERATURE. In: WRITING AND SEXUAL DIFFERENCE. Szerk. Elizabeth Abel. University of Chicago Press, 1982. 193–219. o.
- Ignotus: MADAME RÉCAMIER. In: IGNOTUS VÁLOGATOTT ÍRÁSAI. Szépirodalmi, 1969. 103–104. o.
- Szűcs Géza: TALÁLKOZÁS A JÓZSEF TÉREN. In: A SZÉLNEK ERESZTETT BÁBU. Magvető, 1986. 181–182. o.
- Gertrude Stein: HÁROM ÉLET. Beck András, Kúnos László, Pusztai Dóra fordítása. Magvető, 1997.
- Jonathan Swift: A GYÖNYÖRŰ NIMFA, MIKOR LEFEKVÉSHEZ KÉSZÜLŐDIK. Ferencz Győző fordítása. In: KLASSZIKUS ANGOL KÖLTŐK A KÖZÉPKORTÓL A XX. SZÁZADIG. Európa, 1986. 632–635. o.

Varga Éva

A SZENVEDÉLY GYAKORLÁSÁNAK PÉLDÁI

A királyt újabban nem érdekelték a hírek. Nem szerette a jelentéseket, a beszámolókat, ideges lett, ha aláírni való papírokat lobogtattak az orra előtt, ha csak tehetett, megszökött a tanácskozásokról is, és elbújt kis műhelyébe. Az egyik lépcső alatt volt a műhely, ahol mostanában különleges teremtményeket festgetett, virágarcú oroszlánokat, szegfűfejben végződő tigriseket, rinocéroszokat. Ez a szenvedély lassanként elhomályosított előtte minden mást. Ha reggel a kancellár eléje állt, és indulatosan ecsetelte a szomszéd ország hadseregének betörési kísérleteit, a király elszomorodott, hosszasan nézte maga előtt a padlót, és megérlelődött benne a gondolat, hogy be fogja tiltani a híreket. Így is tett.

Utoljára vett koronajelzésű papírt a kezébe, és hosszú szárú betűket vetve ezeket írta: A mai naptól tilos hírek után nyomozni, kutatni, tilos híreket mondani, leírni, terjeszteni. Aki e parancs ellenében cselekszik, megsérti a törvényt, és nem kerülheti el a halálos ítéletet.

A körlevél mint utolsó híradás járta be az országot, szegények és gazdagok egyaránt értettek belőle, csend volt, némaság volt, a lovas futárok szögére akasztották a nyeret, az országos hírmondó irodáját bezárták, de még így is messzire kerültk, mint valami bűnös helyet.

Hogy végre betapasztotta a fecsegők száját, a király boldogan szaladt festékszagú kis művészsobájába, és egymás után pingálta a margarétafejú krokodilokat, pitypangarcú antilopokat. Lelkem színes dzsungelre kel életre a vásznon, suttogta mély kielégültséggel, és már éjszaka sem hagyta el a műhelyt, odavaccolódott a sarokba. A falakat hamarosan elborították a különös lények, macskafarkú baglyok, szíromábrázatú denevérek, tűzliliomfejú párdúcok, röpködtek a lóbuszvirág-szitakötők, fehér orchidea-sólymok, árvacsalan-delfinek. Cseresznyevirágfejüket bólogatták barna tehén-csordák, szürke elefántok nézelődtek nyíló rózsák bársonyos szirmaival. A királyt ál-mában is meglátogatták a fenevadak, leheveredtek mellé, és megsúgták neki, hogy milyen állatot fessen a következő napon.

Jó kilenc év múlva a király úgy érezte, hogy már mindent megfestett lelke színes dzsungeléből, és hogy onnan már egy árva kolibri sem kívánczik a vásznonra repülni. Fölbredt benne a kíváncsiság a kinti világ iránt. Kinyitotta a műhelyszoba ajtaját, és bátortalanul kidugta rajta a fejét. Meglepetésére odakint mindent a legnagyobb rendben talált. A padló fényesen csillogott, tiszta ablaküvegeken át lehetett kilátni a gondozott park üde zöld fáira, a konyha felől finom illatok kanyarogtak, a padlásra vezető korhadt lépcsők helyén erős kőfokok álltak. A király csodálattal járta végig a palotát, végül az egyik szobában rátalált a királyfira, aki éppen valami papírok fölé hajolt. A királyfi meglepetten pillant föl az érkezőre, s alig ismeri föl a férfit a maszatos, elrongyolódott ruhában; az összetöpörödött arcbán, beszűkülten szemben pedig alig talál rá apja vonásaira.

Összeölelkeznek némán. A királyfi fölvezeti apját a bástyafokra, ahonnan jól lehet látni, hogy a palotát fegyveres katonák lánca veszi körbe, kezükben felhúzott íj, és percenként kilőnek egy-egy nyilat valami láthatatlan ellenség felé. A királyfi dühösen magyarázza az apjának: kilenc év óta nincs egy perc nyugtunk! Előzőnlőtt minket a borzalmas ellenség, és nem tudjuk kipusztítani őket sehogy sem. Újra és újra felbukkanak minden irányból.

És valóban, akkor már a király is észrevett egy ormótlan állati lényt, amint kilép a sűrű erdőből, és a palota felé veszi útját. Mintha tigris volna, hiszen csíkos a bundája, csakhogy a feje helyén nagy sárga napraforgóvirág tányérja fénylik.

A palotában az utolsó pillanatig nem volt szabad leragasztani a leveleket. Szabad volt megírni, szabad volt javíthatni, újraírni a leveleket, hosszasan gondolkodni rajtuk, ha nem tetszett, el lehetett tépni, a véglegesnek szánt változatot bele lehetett helyezni a borítékba, de benyálazni a ragasztós felületű hajtókát, és rányomni a borítékra, elképzelhetetlen merészség lett volna.

A borítékra bélyeg is kerülhetett, senki sem kifogásolta, ha előre megcímezték, okosan tette, aki hetekig fontolgatta a kész levél mondatait, végül egyenesen a király rokonszenvét lehetett megnyerni azzal, ha valaki meggondolta magát, és mégsem akarta elküldeni a levelét, hanem összegyűrve a szemébe hajította.

A király a postaküldés napjának reggelén magához hívatta a levelezni óhajtó palotalakókat. Mindenkitől egyenként megkérdezte, jól meggondolta-e, hogy micsoda cselekedetet készül véghezvinni. Képzeljétek el, mondta drámai előadásokon edzett hangon a király, hamarosan leragasztják a borítékokat, beleteszik egy nagy zsákba, a

zsák száját bekötözik, felhajtják a postakocsira, és már megy is a kocsi, rajta a sok sebtiben megírt, elhamarkodott, meggondolatlan, összefércelt levél. A postakocsi meg is fog érkezni, leemelik a zsákat, kibontják, egyenként kézbesítik a leveleket. A címzetek pedig kezükbe veszik, feltépik a ragasztást, és elolvassák a trehányul összecsapott írományokat, elszomorodnak vagy fölháborodnak, megsértődnek, de még az is lehet, hogy gúnyosan nevetnek rajtuk. Micsoda szégyen! – tépte a szakállát a király. – A leveleiteket körbemutogatják fűnek-fának, mindenből kibuggyan a nevetés, de olyan is lesz, aki csak legyint rá. Hát érdemes volt? És ekkor már hiába rádióznátok ki a soraitokat, hiába szaladnátok lélekszakadva a postakocsi után, hogy álljon meg, és juttassa vissza az elfuserált leveleiteket, hiába bánkódtok éjjel-nappal, bárcsak soha ne jutott volna eszetekbe ez a felelőtlenség, késő lesz, a levelek pontosan célba érnek, mint a hegyes nyílveszők. Aztán meg várjátok a választ. De hát kicsoda válaszolna a ti szerencsétlen soraitokra, mit is lehetne azokra (valljuk meg) válaszolni, megsebzett lelkeket nem győzitek majd ápolgatni, nem győztök kilábalni a bajból, amely rátok szakadt, életek végén nyomorult koldusokká váltok, akik már csak a többi ember jóindulatára számíthatnak. Ti, boldogtalanok!

A király végignézett az előtte állókon. Néhányan kézfeltartással jelezték, hogy meg gondolták magukat, és mégsem küldenek levelet. Azokat, akik továbbra is kitarítottak különös elhatározásuk mellett, a király hitetlenkedve nézte. Hát benneteket semmi sem rettent? – kérdezte csodálkozva, aztán sajnálkozva elbocsátotta őket.

Perceken belül megérkeztek a postakocsi zöld egyenruhás kísérői, leragasztották és bedobálták a leveleket a nagy szürke zsákba, és már pattintgattak is a lovaknak, hat fekete tüzes kancának, hogy indulás, munkájuk végzése tovább nem tűr halasztást. Gyia, robogtak a kerekék, gyia, porzott az út, gyia, suhogott a csípős ostor.

A palotába mélységes csend költözött. A levélküldők gyámoltalanul bámultak maguk elé, sután csavargatták gombjaikat, a király pedig körlevélben értesítette az embereket, hogy újra lehet levélpapírt rendelni a kancellárnál, valamint hogy tinta és bélyeg is korlátlanul rendelkezésre áll.

A királynak elfogyott a pénze, dobra verték a palotát, a birtokokat mind, hát nem volt mit tenni, állás után kellett néznie. Már csak a bikaviadalokon volt hely, ezért lábhoz simuló fehér harisnyát húzott, csillogó flitterekkel díszített zakót öltött, haját varkocsa kötötte, fejére csákót illesztett, és mint matador lépett a porondra.

Nehezen szokta meg a port, a meleget, a közönség zajongását, a dübörgő tapsot, a fülsiketítő füttyögést. A lába elé hajigált szalagokban, rózsacsokrokban elbotlott, a hölgyek feléje dobált csókjait nem vette észre. Bosszankodott, ha a nap a szemébe süttött, kiborult a pikadorok pimaszságain, csak ereje végső megfeszítésével viselte el az arénába rohanó fekete bika kellemetlen szagát, idegesítette a lábak harcias kapálása, a felbőszült test látványos remegése, az előreszegezett fej, a fenyegető horkantások, a vérben forgó szemek látványától undorodott, a nedves orrból felszakadó párafelhő elcsüggesztette erejét. De azt a főnökei is elismerték, hogy pontosan céloz, a kegyelemdőfést utánozhatatlan eleganciával szúrja a kifárasztott bika hátába, amely abban a pillanatban hang nélkül összerogy, mint egy üres zsák. Kicsit lábujjhegyre emelkedik, karcú dereka kecsesen megdől, mintha táncolna, és a halálos szúrás eleresztése után, fölényének pompás kifejezéseként, karját még hosszasan a levegőben tartja, és éppen erről a testtartásáról mintázták a boltokban kapható kis porcelánszobrokat, amelyeknek mostanában egyre nagyobb a keletjük. Az előadás végén a király négyszer hajol

meg a tomboló közönség felé, aztán gögösen kilépked a szintérről, mialatt a lába előtt végighúzzák a porban a lógó nyelvű állat tetemét.

Este a király kiteszi a családjá elé a megkeresett filléreket. Már megint csak ennyi, húzza el a száját a felesége. Mit gondolsz te, meddig tart az a kis pénz, amit hozol? – szidja keserűen. Pedig holnap tornacipőt is kell venni. A tanár már másodszor írt a gyerek ellenőrzőjébe, hogy hiányos a felszerelése.

A palota forró volt, mint a vasaló talpa. Aki a falakhoz ért, megsült. Mindig is szereték volna megmérni a hőmérsékletét, hogy tudják, mekkora az a rekord, amit a forró épületek sorában tart, de száz méterre sem lehetett megközelíteni a falakat. Mint egy kovácsműhely, ontotta magából a hőséget. A szeméttől is csak úgy szabadultak meg a városban, hogy jó erősen elhajították a palota felé, és az már a levegőben fekete pernyévé égett. A palota néha villanásszerűen felragyogott, de az évek óta tartó megfigyelések azt bizonyították, hogy mindig sikerült megőriznie szilárdságát.

A király legnagyobb büszkesége volt a forró palota, erre építette uralkodása sikerét. Ha nem hittek neki, vagy kételkedtek benne, vagy vonakodva engedelmeskedtek, akkor a tüzes palota felé mutatott, így adva értésére az elégedetlenkedőnek, hogy micsonda hatalommal szemben próbálkozik, és hogy próbálkozása mennyire reménytelen. Az alattvalók nem is mertek szólni egy szót sem, csak meghajtották a fejüket.

Egy évtized múltán a palota váratlanul hűlni kezdett. Már tíz méterre is meg lehetett közelíteni, sőt azt is megállapították, hogy a falak hőmérséklete kilencven Celsius-fok, és napról napra csökken. A király elkeseredett: négy sarkánál meggyújtatta a palotát, és öröklet rendelt a tűz táplálására és védelmére. Plakátokat nyomtatott, amelyeken óva intette a lakosságot az életveszélyes palota megközelítésétől. Csakhogy éjszaka, ha a palota felé tekintett, már csak az őrtüzek fényét látta, a falak feketén álltak, mint a kihunytt tűzhányók kráterei. És hiába ragasztottak ki egyre több plakátot városszerte, a király is tudta, hogy uralma leáldozóban van. Öt év múlva már a gyerekek is a palota alatt játszottak, télen boldogan simultak a langyos falakhoz. Még két évnek kellett eltelnie, hogy a szolgák fellázadjanak, nem voltak hajlandók több fát kivágni, egyre kisebb tüzeket raktak, végül teljesen elhanyagolták munkájukat.

A király még sok-sok év múlva is riadtan ébredt föl álmából, tűz van, kiáltotta. Letörölte homlokáról a verejtéket, nyugtalanul körülnézett, és akkor látta, hogy egy faházban van, távol az otthonától egy kis falu szélén, ahová saját országából száműzték. Frissen vágott széna illatát sodorgatja a szél a nyitott ablak előtt, ő pedig durva lenvászon ingben ül az ágya szélén, és álomittasan gondolkodik, hogy savanykás borral vagy pedig kecsketejjel enyhítse-e szomját, mert mindkét lehetőség egyformán kívánatosnak látszott abban a percben.

A királynak megint elfogyott a pénze, ismét munkát kellett keresnie. Már csak a harangozóknál volt hely, ráfanyalodott hát erre is.

Reggelenként bement a hivatalba, ahol összeírták, hol-merre kell aznap harangozni, és már ment is a király az ország minden pontjába megütni a harangokat. Zsebre vágta a megrendelőlapot, egy térképet a jól járható utakról, tarisznyájába kenyeret, szalonnát csomagolt, felült egylovas batárjára, és elindult. Amikor megérkezett az első állomásra, még csak alig hajnalodott, hideg volt, piros tüzek lobogtak az ég alján. Megállította a kocsit, lefejtette derekáról a takarót, amely az úton melegítette, leugrott a bakról, és már szaladt is fűgén föl a toronyba, lába alatt remegtek a szüette lép-

csőfokok. A toronyban körülnézett, csupa por minden, a sötét harang mint fekete bikahere csüng a tető hajlatában. A király nem sokáig tévovázott, beleköpött a markába, és a harangkötél után nyúlt. A hosszú kenderkötél jó ideig kedélytelenül tekergett a levegőben, még a nagy gyakorlattal rendelkező király is csak nehezen tudta a megfelelő mozgáspályára állítani. Sokáig csak a király szuszogását lehetett hallani, míg a harang lassan megmozdult. Először némán suhogott ide-oda, mint amikor a kaszát kipróbálják a levegőben, súlyos árnyékként lebegett, és amint a vasnyelv hozzáverődött, megkondult méltóságosan. Pár perc múlva a bólogató harangból mint a vízesés zúdult a sok zengő érchang. Csengett-bongott, a király majd megsüketült belé. Az emberek lent az utcán vagy otthon a házaikban meg-megálltak, és hegyezték a fülüket. Istenem, be szépen harangoz ez a király, gondolták, de szívbőljövően csinálja.

Félóra múlva a király befejezte a harangozást, ruhája ujjával felitatta homlokáról az izzadságot, lebotorkált a toronyból, megkereste az ásítozó plébánost, eléje tette a megrendelőlapot. Itt tessék aláírni! Jobb kezével hanyagul zsebébe csúsztatta a borraivalót, megsejmelte az aláírást, viszlát, köszönt könnyedén, és már igyekezett is a kocsjához, derekára tekerte a takarót, és mert szerette a lovát, gyengéden a farára ütött, mehe-tünk, bogaram, mondta, és elporzott a messzire vivő aranyhárga reggeli úton.

A királyfi politikai megfontolásokból a messze földről érkezett fekete szemű szultánkisasszonyt jegyezte el. Csakhogy nem kedvelték egymást. A királyfi idegenkedett a menyasszony rikító sárga ruháitól, pirosítóval festett arcától, furcsállotta a lábujjaira húzott apró gyűrűket, nem értette, miért tisztálkodik naponta háromszor, és miért hajtja homlokát az asztal szélére minden étkezés előtt, hogy addig senki nem is mer az ételekhez nyúlni, amíg föl nem emeli fejét az áhítatból. Beszélgetni, egymásra nézni sem bírtak. Tehetetlenül üldögéltek a kötelezően együtt töltendő órák alatt, hallgatták egymás sóhajtozását, és bámulták a semmit.

Így ment ez hetekig, hónapokig, a királyfi már üzent régi szeretőjének, hogy titokban látni szeretné, a szultánkisasszony is boldogtalan leveleket küldözgetett haza, amelyek mindegyikében öngyilkossággal fenyegetőzött, ha nem viszik vissza azonnal a szülei. Aztán egyszer csak honnan, honnan nem, mint egy váratlanul felbukkanó sirálycsapat, fényes zenekar fordult be a palota utcájába. A zene betört a szobákba, és amint a jegyespár meghallotta a bufogó dob erős hangját, és a töröksíp trillázása egyszerre facsart mindkettejük szívén, akkor meglátták egymás szemében felcsillanni saját örömeiket, és végre összerosolyogtak.

A birodalom fennállásának idején ezen a történeten kívül divatban volt még a törökkávé, a törökméz és a törökmintás hosszú köpeny is.

A király mindig idegenekbe botlott a palotában.

Lement levegőzni, és a sárga homokkal beszórt kerti úton szembejött vele egy kicsi öregasszony. Strandpapucsban járt, elhasznált kartonruhát viselt, karja sovány, háta hajlott, tekintete bánatos. Kezicsókolom, köszön, ahogy a király közelébe ér, de még csak nem is lassít, megy tovább. Ki lehet ez? – fordult utána a király meglepetten. Ha szolga, miért nem a számára kijelölt úton közlekedik? Különben is, miért van ilyen csavargókülseje? Ekképp dohogott magában a király. Talán el is felejtette volna az esetet, de másnap megisméltódott a dolog. A király éppen a zeneteremből lépett ki a folyosóra, amikor meglátott egy hátizsákos, kövér férfit, amint feléje közeledik, szöges végű botjával a márványkövezeten kopog. Karimás kalapja alól, kerek képéről szakad az

izzadság, fehér vászoninge átnedvesedett, nehéz bakancs, vastag térdzokni melegíti. Amikor a megdöbbszent király elé ér, megemeli a botját, s szuszogva köszön: Adj' isten! Ezzel továbbmegy, a sűrű kopogás csak nagy sokára fogy el valahol a kanyargós folyosó végén.

De hát ki ez? – hüledezett a király, és belesípelt a saját karjába.

Két nap sem telt el, s a legvidámabb kerti multság közepén felbukkant egy szürke öltönyös középkorú férfi. Fáradt, beesett arcáról hamarosan beköszönő betegség jeleit lehet leolvasni, hóna alatt akkora aktatáskát szorongat, mint egy tömött liba, illedelmesen köszön, amint elhalad a király mellett. Jó napot! A király szédülten forog utána. Ki az ördög ez? Ki engedte be? Kedve lett volna azonnal az idegen nyomába eredni, de az máris eltűnt a szeme elől.

A király másnap már korán reggel összehívatta a palotatanácsot, hogy szigorúan elrendelje a palota védelmének megerősítését. Nem átjáróház ez, füstölgött magában, hogy akárki a képembe bámulhasson. A palotatanács tíz főből állott. Ahogy a király belépett hozzájuk, máris két ismeretlen arcot fedezett fel közöttük. Az egyik a kancellár helyén ült lila-kék melegítőruhában, tömött kis bajuszkáját a kisujjával simogatta, a másik a kamarás helyét bitorolta, hosszúkás, fényes arca, nagy vizenyős szeme volt. A király megszéduült. Nem érzem jól magam, nyögte, és elhalasztotta a tanácskozást.

Az idegenek egymás után jelentek meg, elárasztották a palotát. Kiléptek vagy beléptek valamelyik ajtón, szembejöttek a lépcsőn, kiültek a nyugágyakba, a királlyal közös asztalnál foglaltak helyet, hol a padláson mászkáltak, hol a pincéből érkezett a hangjuk. A király ágyának dőlt. Sohasem látott arcú orvosok gyógyították, szellemképű ápolónők hajoltak fölé. Már képtelen volt megnevezni a családtagjait is, pedig naponta látogatták. A király arra gondolt, hogy legközelebb talán saját tükörképére sem fog ráismerni, és kezdett az öngyilkosság gondolatával foglalkozni, amikor belépett hozzá egy férfi, sovány, fehér arcában nagy, barna szempár csillogott, kezében tartotta az utolsó kenetet, erősen megbámulta a királyt, mire a király szemében boldog fény csillant. Felkönyökölt a párnáira, kinyújtotta a mutatóujját, és megszólalt. Téged ismerlek – károgtá rekedten –, te ragasztottad a hátamra az iskolában azt a papírt, amin ez állt: mindenkiel tudatom, hogy címeres barom és híg tökü marha vagyok.

És halványan elmosolyodott.

A király egyetlen igazi félelme az volt, hogy majd valamikor tűz üt ki a palotában, és a legbecsesebb emléktárgyak porig égnek.

Ha tűz lenne – szólt a király fennhangon, és ahol a legszebben feszült, a mellkasánál, fehér gyolcsingébe kapaszkodott –, akkor szörnyű füst fojtogatna minket, kétségbeesésünkben kiugránánk az ablakokon, kitérnénk a nyakunkat, és fekvő holttestünk-re mint marcangoló keselyűk szállnának rá a falakon túlcsapó lángok.

A király lehunyta a szemét.

Ha kigyulladna az egész palotamindenség – és könnyei végigcsorogtak az arcán –, akkor hirtelen mindenkiben pördülne egyet a világ; ami addig a percig fontos volt, egy lobbanásnyi idő alatt semmivé oszlana, csak a menekülés útját nézné boldog-boldogtalan, jobbra szaladna a közeledő tűzoszlop elől, aztán balra kanyarodna, de a lángok bekerítenék mindenfelől, a sikoltozás a tartógerendák ropogásába fülne, és senki sem hinné, hogy valóság mindez, a lidérces álomból az emberek erejükön felül próbálnák kitépni magukat, de akkor már nem lehet, lángolva ég a ruha, a haj, nekimennek asztalnak-székeknek, széttörnek mindent, és mielőtt elevenen égnének el, mint valami áldo-

zati máglyán, még haláluk előtt olyan tudás birtokába jutnak, amelyet ha ismerhettek volna életükben, sohasem lettek volna sem szegények, sem boldogtalanok, hanem tanítómesterek, akiknek nyomába a tanítványok, ha szeretnék is, sohasem érnek.

A király fájdalmasan lehajtotta a fejét, álláról ölébe csöpögtek könnyei.

Ha tűz lesz, senki sem fog törődni a legbecsesebb emléktárgyakkal. Sem a hajfürttel, amely nagyanyám nászi ajándéka volt, sem a bekeretezett gyermekkori fényképekkel, amelyeknek üvegét a füst feketére marja, és ki gondolna akkor a szekrényben óvott királyi koronával, ki akarná élete árán is megmenteni az ország egyetlen pontos hegyvízrajzi térképét, ki kutatna utolsó leheletéig a gondosan vezetett kincstári könyvek után, és ki forgatná föl a fiókok mélyét apám száműzetésből írt leveleiért, régi szerelmeim arcképét, sem a hozzájuk írt verseimet nem venné magához senki, hogy átverekedve magát a tűztengeren, megőrizze azokat a jövőnek.

A király fölemelte szomorú, üres tekintetét, mert máris az emlékek nélküli jövőbe látott.

A tűz utolsó percében az egész palota összecsuplana, mint egy sátor – nyöszörögte a király, és puha öklébe harapott –, fekete pernye és savanyú füst szállna az égre, idegen ország lovasai érkeznének, de már nem lenne, aki tájékoztatná őket arról, hogy kik laktak itt, milyen körülmények között, mit gondoltak, mit szerettek, és még csak nem is sajnálnának minket, mert nem tudnák, hogy kik azok a mi, a pusztulás egyetemes törvényén töprengenének egy pihenésnyi időt, és már mennének is tovább a tanúk nélkül felperzselődött országból.

A király hangja megcsuklott, és elhallgatott. A palota mély csendbe burkolózott.

Elfűjták a gyertyákat, szétkaparták a kandallók tüzét, kikapcsolták a generátorokat, az istállóban a gyúlékony szalmát lelocsolták vízzel, a lőporos hordókat messzire szállították.

Sötét volt és csend. Halkan csöpörészett az eső.

A királynak folyton elfogyott a pénze, elvállalt hát mindenféle munkát, legutoljára már csak a királyoknál volt hely, beletörődött ebbe is.

Nem tűnt nehéz munkának, általában semmit sem kellett csinálnia, de váratlanul táviratokat kapott, például azzal, hogy készülődjön, mert délután ötkor koronázás lesz a kerületi plébániatemplomban, ott kell lennie feltétlenül – ahogyan írták – a rendezvény sikere érdekében. A király éppen a tévét nézte, nem örült, hogy kirángatják jó meleg vackából. Akkor most kivasaljam a fehér ingedet?, kérdezte a felesége fáradtan. Nem kell, szólt a király, miközben káromkodva húzta a cipőjét. És vacsorára hazajössz? Vacsorára nem, felelte a király a vállá fölött, ne várjatok. Ismerem én ezt – dohogott még az asszony, azt monddod, koronázás, utána meg jön a kocsma! Ám a király válasz nélkül elviharzott.

Sietett az ősz végi utcákon, fázott a keze, mert a kesztyűjét otthon felejtette. Kihaltak voltak az utak, a terek. Na persze, mérgeskedett a király, kinek jutna eszébe vasárnap délután kimozdulni, hogy végigálljon egy koronázást. Legyintett didergő ujjjaival, és a koronázási beszédét ismételte magában. A kurva anyját, már rég voltam koronázáson, elszállt a fejemből az egész. Na majd kihagyok egy-két részt, nem veszi azt észre senki. És hadarta: én népem, én kedves népem, mint a sólyom szárnyal magasba a szívem.

Befutott a plébániatemplomba, ahol türelmetlenül várták. Baszd meg, király, te mindig elkésel? És már tépték is le róla a ruháit. Nem tudom, ki küldte az utolsó pillanatban azt a rohadt táviratot, hepciáskodott volna a király, de máris elkezdődött az öltöztetés. Gyenge selyeminget borítottak a vállára, szépen begombolták az arany-

gombokat, eligazgatták a gallér fodrait. Lábát finom gyapjúnadrágba bújtatták, ragyogó szárú csizmát segítettek rá, derekára felcsatolták a gyémántmarkolatú fejedelmi kardot. A király a fogai közt sziszegte: én népem, én kedves népem, mint a sólyom – ne mozogj, dörrentek rá az öltöztetők, fekete dolmányt húztak rá, bíborpalástot suhogtattak a válla fölött, az álla alatt erősen megkötötték, ujjaira csúsztatták a gyémántgyűrűket. A templomban megszólaltak a harsonák, fölbúgott az orgona, a kórus elkezdte énekelni a Halleluját, az emberek zászlókat lobogtattak, éljeneztek, koszorús lányok virágszirmokat hintettek körbe. A király sápadtan suttogetta: én népem, én kedves népem, és belépett a templomhajóba. Előrevonult az oltárig; leborult a püspök előtt, aki egy bonyolult és hosszú szertartás végén megáldotta, a fejére ragyogó ezüstkoronát helyezett. A megkoronázott király ünnepélyesen a tömeg felé fordult, és rövid beszédet intézett hozzájuk.

Én népem, én kedves népem – hangja tisztán csengett a gót falak között. Mint a sólyom szárnyal magasba a szívem, mert az öröm röpteti.

Csak este kilenckor szabadult a király a koronázásról. Visszabújt ruháiba, zsebre vágta fázós kezét, és kifordult a kapun. A levegő lehűlt, erős szél cibálta a fákat. Te jó ég, gondolta szorongva a király, otthon még két vödör szenet kell felvinnem a pincéből. És minden erejét összeszedve nekifeszült a szemből fújó viharos szélnek.

A királyfi csak igaz meséket akart hallani.

Ha mondjuk elkezdtek neki egy történetet arról, hogy hogyan tanultak meg beszélni az állatok, akkor fölényesen leintette a mesélőt. De hát ez baromság! – kiáltotta. Az állatok nem tudnak beszélni! A mesemondó hümmögött egy sort, aztán rátért az aranytollú madár történetére. A királyfi csak mosolygott. Látott már valaki közületek aranytollú madarat? – kérdezte a körülötte ülőktől. Azok lesütötték a szempillájukat, nagyokat hallgattak, csak egyvalaki tett úgy, mintha erősen gondolkodnék, no de az ő szűrét már másnap ki is tették a palotából. Na ugye! – diadalmaskodott a királyfi, és másik mesét kért.

A mesemondó rágta a száját, próbálkozott még a rózsát nevető királykisasszonnyal és a táltos királyfival, de mindannyiszor lehurrogták, gúnyosan kinevették, hát végül belefogott a Mostohatestvérek című mesébe. Volt egyszer egy özvegyember és egy özvegyasszony – hangzott az első mondat, és a királyfi bölintott, ez bizony jó mese lehet, és kíváncsian várta a folytatást. Mindkettejüknek volt egy növendék leánykájuk. A királyfi felrángolta a homlokát. Növendék? Az meg mi fán terem? Hát olyan fiatalka, növőfélben lévő – magyarázkodott a mesemondó. Akkor mondd azt! – figyelmeztette a királyfi. Fiatalka, növőfélben lévő. Ne zavarj össze minket! A mesemondó kijavította magát, és folytatta. Az egyik leány szőke volt, haja fényesen csillogott, mint a folyékony napsugár. Nana – szólt nyugtalanul a királyfi. – Miket hordasz itt össze? Folyékony napsugár! Hát van olyan? Ismét körülnézett a hallgatóságon, de mindenki csak ingatta a fejét, nehogy megkérdézzék tőle, látott-e már folyékony napsugarat. A mesemondó dadogott valamit, végül megegyeztek abban, hogy a folyékony méz kifejezést fogja alkalmazni a problémás helyen. A másik leány haja fekete volt – gördült tovább a történet –, mint a sötét éjszaka. Mindenki erősen elgondolkodott a mondat helyénvalóságán, de a királyfi nem szólt semmit, így hát újabb mondatok szövődhettek a mesélő szájából.

A mese fennakadás nélkül, egyre bátrabban kanyargott tovább a helyes úton, amikor a következő részhez értek. Azt rebesgették, a mostoha azért ilyen gonosz a szőke leánykához, mert daru volt az anyja és griffmadár az apja. Ahogy ez elhangzott, a me-

semondó máris észbe kapott, ijedten a szájára ütött, a királyfi levegő után tátogott, a mesehallgató közönség pedig nyugtalanul fészkelődni kezdett. Mi volt az apja? – háborgott a királyfi, amikor meg tudott szólalni, és a mesemondó csüggedt igyekezettel magyarázkodott: Ezt csak úgy mondták róla a tudatlan népek. A királyfi csípőre tette a kezét: nem félsz, hogy lándzsavégre kerül a fejed? Talán a tudatlan népnek mesélsz? Azt gondolod, elborította a köd az eszünket, és nem fogjuk fel, mi igaz, mi nem? Bolondnak nézel? A mesemondó rémulten meghajtotta magát, és így folytatta: elárulhatom tehát, hogy a gonosz mostoha valójában árva volt, se az anyját, se az apját nem ismerte, nevelőszülők gondoskodtak róla. Mindjárt gondoltam – bólintott megnyugodva a királyfi, és visszaült a helyére. Ezek után már óvatos volt a mesélő, nem kavart több botrányt. A mostoha tíz év börtönt kapott gonosz cselekedeteiért, a leánykák pedig úgy őrizték meg tisztaságukat, hogy nem engedtek be idegeneket a lakásba, és sohasem vették fel a telefont, ha csörgött.

A mese véget ért. A királyfi mosolygott: szeretem az ilyen igaz meséket, mondta elégedetten. De már nem volt ideje újabb meséket hallgatni, vendégek érkeztek, fogadnia kellett őket. Azt sem tudta, hova kapjon. Gondjait csak tetézte, hogy megjöttek a felcserek is, hogy kiheréljék a lovakat és a disznókat. A királyfi pedig mindig felügyelni akarta ezt a kényes műveletet.

A királynénak elege volt, többé nem engedte, hogy takarítsanak a szobájában. Egy év múlva a szoba képe teljesen megváltozott. Egybefonódott hajszálak ördögszekerei kergetőztek a székek alatt, az ágy alatt, a zongora alatt. A bútorokra ezüstös színt lehelt a szállongó por, apró szöszök telepedtek a huzatokra. A szél leveleket, gallyakat, madártollakat sodort be az ablakon, a levelek ott száradtak el a cérnaszálakkal tarkázott szőnyegen. A sarkokat pókhálók borították árnyékba, a függöny elveszítette eredeti fehér színét, olyan sárga volt, mint a borított méz. Az ágytakarónak és a párnának földdel kevert friss avarszaga lett. A lámpák csak gyengén világítottak, mintha egy kristálypohár karcolásán keresztül érkezne a fényük.

Amikor a hajszálrepedésekkel mintázott falat nézte a királyné, vagy amikor lábához gurultak a zörgő falevelek, felborzolt fehér tollpíhek, és a fényesen csillogó salétromfoltokkal benőtt mennyezetre pillantott, akkor felsóhajtott. Mindig is ilyen szép szobát képzeltem magamnak!

Pósfai György

ESSZENCIA

Ma már nem lehet sokat kideríteni N.-ről, még fénykép sem maradt róla. A háborúban megsemmisült a lakása, benne minden ingóságával. Az egyetlen tárgyi emlék, ami utána maradt, az az útinaplója.

A családi hagyomány szerint már kiskorától arra készült, hogy bejárja a világot. Földrajzórákon a hátsó padban mindig a térképet bújta. Rajongott a májbarna magashegységekért, békazöld alföldekért, a vérpiros ponttal jelölt városokért. Vékony ce-

ruzavonallal hosszú, de célszerű útvonalakat rajzolt a lapokra: többnyire sötétkék folyóvizek mentén haladt, ahol kellett, megkereste az alkalmas hágókat, lehetőleg kerülte a sivatagokat, igyekezett összekötni a jól csengő nevű városokat.

Szenvedélyes vonzódása a távoli tájakhoz később sem csillapult, és amikor tanulmányait befejezte, kevéske vagyonszájára alapozva végre nekivághatott a nagyvilágnak. Tehette, hiszen fiatal, független férfi volt, friss diplomával a zsebében. Ha pénzalapja útközben kimerülne – úgy gondolta –, majd feltölti azzal, hogy ideiglenesen munkát vállal. Erre építőmérnöki végzettségével meg is volt minden esélye. Útipoggyásza egyetlen vastag vászonzsák volt – később ez nevezetes darabbá vált, minden további útjára is ezt vitte magával. Könnyen akart utazni, így gondos mérlegeléssel csomagolt, minden nélkülözhetőnek ítélt darabot kíméletlenül kiselejtezett, igazán minimálisra redukálta személyes holmiját. Azonban akárhogy szorította is mind kisebbre csomagját, egy kemény fedelű füzetet azért belepréselt: az volt a terve, hogy útinaplót vezet. Feljegyzi tapasztalatait, megőrökíti az érdekesebb eseményeket, talán egyszer majd könyv is kerekedik a jegyzetekből.

Első útja a messzi Keletre vezetett. Hogy pontosan merre járt, arról nem sokat lehetett tudni. Néha-néha érkezett egy szűkszavú levelezőlap, ebből megtudták a rokonok, hogy bejárta Belső-Ázsia elfeledett, homokba temetett városait, kétszer körbeutazta Indiát, majd Mandzsúriában töltött el öt évet. Itt építészetként nagy vasútépítkezéseken dolgozott, hidak, alagutak építését irányította. Aztán egy politikai lázadás miatt tovább kellett állnia, Japánban bukkant föl, majd valahol Indonéziában csavargott. Összesen tíz évig tartott a nagy út.

Amikor hazaérkezett, persze mindenki az útinaplóra volt kíváncsi, de ő elhárította a kéréseket. Azt mondta, szinte minden este elővette a füzetet, hogy a friss élményeket lejegyezze, de aztán úgy gondolta, talán ezek az aktuális események nem is olyan érdekesek, kár lenne jelentéktelen dolgokkal fogyasztani a lapokat. Később meg sokszor úgy látta, hogy amit éppen írni akart, annál sokkal érdekesebb események történtek már vele korábban, ha azokat nem írta le, minek írjon most? Végül hazaérkeztekor egyetlen mondat árválkodott a naplóban: *„A kínaiak abbahagyják a munkát, ha elered az eső.”*

Nem sokáig nyugodott itthon, hajtotta a vére, alig fél év után újra felkerekedett. Ezúttal a Nyugatot vette célba, áthajózott az Újvilágba. A levelezőlapok most sem érkeztek sűrűbben. Annyit tudunk, alkalmi munkákból fenntartva magát beutazta a fiatal Államokat. Észak-Wisconsinban társtulajdonosként egy település megalapításában is részt vett, szőlőültetéssel is próbálkozott, aztán továbbvándorolt nyugatnak, eljutva a gejzírek földjére; Oregonban a fakitermelésben dolgozott egy darabig, majd felhatolt Kanada ősvadonjába, ahol egy szezon erejéig lazacfogással és prémvadászattal próbálkozott. Aztán hosszabb szünet után Ecuadorból írt egy levelet, ebből kiderült, hogy elszegődött üzemvezetőnek egy új sólepárló üzembe. A hegyek között fakadó sós forrásokat aknázták ki, súlyos konkurenciát támasztva a kezdetleges eszközökkel dolgozó helyi lakosoknak, megfosztva őket egyetlen jövedelmüktől. Egyszer meglesték, és félholtra verték, ágyhoz kötött lábadozása alatt írta a levelet. Felépülése után nem sokáig dolgozott, a tulajdonos kirúgta, mert – merő ellentétben a szokásokkal – rendszeresen kifizette a munkások bérét. Elege is lett már a csavargásból, úgy tervezte, öszvérháton átkel az Andok hegyláncain, és a mellékfolyókon, majd az Amazonason három hónap alatt leereszkedik a torkolatig, onnan hazahajózik. Elképesztően naiv terv volt: az amazonasi kaland hét évig tartott. Betegségek, balesetek hátráltatták, szinte

naponta meg kellett küzdenie az életben maradásért. Nem látta előre, hogy a burjánzó étellel teli őserdőben milyen könnyen éhen lehet halni. Egyszer végletesen legyöngült állapotában az mentette meg, hogy láthatatlan bennszülöttek kezdetleges ültetvényeire bukkant: ezeket fosztogatta hónapokig, míg végre annyira összeszedte magát, hogy folytathatta az utat. Ember járta vidékre jutva beállt kaucsukgyűjtő munkásnak, majd részt vett nem egy balul végződött kincsvadászatban, s bár kimondhatatlanul nehéz volt ez az élet, valahogy mégsem akart minél gyorsabban szabadulni. Nem tudni, pontosan miért, de csak hét évvel az ecuadori indulás után érkezett haza, lefogyva, szikáran, mély barázdákkal az arcán. Az útinaplót végig magával hurcolta az úton, a legnagyobb veszedelemben is megőrizte, de hazaérve kiderült, hogy megint csak egyetlen mondat került bele: „Az amerikaiak jobbra-balra csaphodnak az evezővel a kenuban.”

Ekkor úgy tűnt, végleg megállapodik itthon. Szerkesztő lett egy kiadónál, műszaki és tudományos kiadványokat gondozott. Házat vett, megnősült, és tíz évvel fiatalabb, csendes felesége esztendőre fiúgyermeket szült.

Épp iskoláskorba cseperedett a fiú, amikor N. váratlanul ismét csomagolni kezdett. Előkerült a vászontarisznya, az útinapló, és a család csöndes belenyugvással vette tudomásul, hogy megint eltűnik valami távoli vidéken, ki tudja, mennyi időre. A cél ezúttal Afrika volt. Hajón, tevén, csónakon, gyalog – északról délre haladva átszelte a kontinentst. Hír felőle ezúttal csak egyszer érkezett: a levelet Nairobiban adta fel, visszatérőben a Kilimandzsáróról, amit különösebb felkészülés és alkalmas felszerelés nélkül is csaknem a csúcsáig megmászott. Főleg a kezdeti, sivatagi élményein lelkenedett, de az is kiderült, délebbre haladva meglepte, milyen sűrűn lakott a táj, mennyi betegség pusztít, és milyen rettenetes a kopárság és a szegénység. Ez az út csak két évig tartott, de ha lehet, még jobban megviselte – talán a kora miatt –, mint az amerikai kaland. Fokvárosból hajóval jött vissza Európába, és éppen karácsony napján toppant be meglepett családjához, egzotikus, szárított gyümölcsöket és csontfaragványokat hozva ajándékba, és trópusi betegségek csíráit hordozva testében. Az útinaplóban most ez állt: „A jó házastárs és az egészség aranyat ér.”

Az itthoni jó levegő és koszt aztán idővel helyrehozta, állása a kiadónál még megvolt, és ezúttal tényleg látszott, hogy kalandvágya kimerült, a nyugodt polgári élet vonzása most már erősebb lett az ismeretlen kihívások ingerénél. Hátralevő éveiben – melyeket elég szűkre szabott a sors, valószínűleg a teljesen soha ki nem kúrált, alattomos trópusi nyavalyáknak tulajdoníthatóan – egyetlenegyszer indult neki újabb csavargótúrának, de ezúttal csak gyalog, s csak rövid időre: a hazai tájakat járta be kényelmes, de térnyerő iramban. Az útinapló megint gazdagodott egy bejegyzéssel: „A bátaszéki szénsavas források sohasem léteztek.”

N.-ről több feljegyezni való mozzanat nem hagyományozódott tovább. Fia nem lépett apja nyomdokaiba. Bár geológusként sokat utazott, ezek az utak mindig hivatalos célúak voltak, s ha csak tehette, minimálisra szabta őket. Elégedett és csendes életet élt feleségével, aki egyben a titkárnője is volt. Egyetlen fiuk született nekik is, és ebben a fiúban, a szolid családi környezet ellenére – ki tudja, hogyan keveredtek a gének, hogyan nem –, újra testet öltött a nagypapa kalandvágyó természete.

Onnan tudom, hogy én voltam ez a kisfiú, az én nagypám volt N. Őt magát én már nem ismertem, de az elbeszélések nyomán alakja elevenen élt bennem.

Élénk fantáziájú kisgyerek voltam, már jóval iskoláskorom előtt olvasni kezdtem, faltam a betűket válogatás nélkül. Nekem is volt térképem, rajzolgattam a ceruzaútvonalakat, böngésztem a képes albumokat. Legjobban azonban az esti meséket szeret-

tem. Apám vagy anyám odült az ágyam szélére, és N. útinaplójából olvasott fel egy-egy részletet. Ha az volt soron, hogy „*a kínaiak abbahagyják a munkát, ha elered az eső*”, magam előtt láttam az egyszerű kínai munkásokat, ahogy az eget kémlelik, és az első gyöngö cseppekre rohannak a sátraikhoz. Féltik egyetlen ruhájukat, hosszú hajukat. Ha megáznak, nehezen száradnak meg, a hidegben egykettőre megfáznak. De még inkább azért szaladnak olyan fürgén, mert a kínaiaknak nincs vasárnapjuk, minden nap robotolnak a vasútépítésen, nekik az az ünnep, ha elered az eső. Ilyenkor aztán megy a boldog karattyolás a sátrakban, vizes fazekakban gőzön főtt cipót készítenek, az erdőben szedett gombából, zöldségből lakomát kotyvasztanak. Láttam magam előtt nagyapámat, a fiatal, egyedülálló férfit, amint a havazások beállta után, a munka téli szünetében lovas szánján átrándul a szomszéd építésvezetőségre, és segít orosz kollégájának kiszámítani a szögeket, köbtartalmakat, fúrási mélységeket, bérelszámolási táblázatokat. Aztán elképzeltem, hogy hosszú szabadságra megy, átrándul Japánba, a hajón angol hölgyekkel teázik, majd partra szállva ősi szentélyekhez kíséri őket, s a tehilhold fényénél történik egy-két romantikus fordulat...

Ha az esti mese az amerikai fejezet volt – „*az amerikaiak jobbra-balra csaphodnak az evezővel a kenuban*” –, megmosolyogtam az amerikaiakat, akik az első pioníroktól a legtapasztaltabb prémvadászon át a hétvégi rekreációs kenusokig kettőt baloldalt kavircolnak az evezővel, majd kettőt jobboldalt, és csak cikcakkban tudják hajtani a kenut, mert nem olvasták a *Tüskevárt* Matula intelmével: „élivel húz, a lapjával kormányoz”. Aztán mintha csak magam lettem volna N., szakadó esőben, egy szál rongyos nadrágban, fáradtan húztam az evezőt, fel a Morona-folyón, a Sicuanga torkolata felé, a parton az örökös, egyhangú zöld fal, mindenhol ugyanaz a vizes mocsár, az állandó nyirkosságban elfolyósodik a só, megdohosodik a gabonaféle, megpenészedik a tartalék eleség, csak a gypajú és a kaucsuk tartja meg az állagát; éjszakára, ha nincs magaslat, a csónakban húzom magamra a moskitóhálót, vagy fára mászom – a vízből kiálló fán nincs szűrő-csipő rovar. Nagy ritkán a part monotoniját egy-egy primitív bennszülöttültetvény töri meg, a banán, pizang és kasszava egy időre megment az éhezéstől... És ez az egyhangú, kíméletlen világ – ahol a láz bármikor ledönthet, egy mérgezett nyíl eltalálhat – mégis valami varázserővel magához húz, a napról napra élés, az idő múlásának lényegtelensége rabul ejt, hogy Barranca kocsmáinak léhűtő kalandoraival újra csak evezek fölfelé egy sötét vizű mellékfolyón, küszködve valami elérhetetlen, csak mendemondákban létező aranykincs vagy drágakőlelőhely felé, s talán csak egy véletlenül kézhez kapott hazai levél tudja megtörni a varázst...

Milyen kifejezően, elgondolkodtatóan tudta apám fölolvasni, hogy „*a jó házastárs és az egészség aranyat ér*”! Ebben benne voltak a lepusztult afrikai nagyvárosok, ahol szeméthalmok tövében, apró tüzek körül sárga szemű, beteg férfiak guggolnak; érezni lehetett a forró, száraz szület a kiégett, kopár pusztaságokon, ahol nincs madár sem, már az egereket is megették, és azszonyok visznek rőzseköteget a fejükön elnyúlhatetlen szívóssággal, ki tudja, mit megfőzni. De friss fuvallatokat is éreztem: a Ruvenzori ködös hegyeiből hűvös pára ereszkedik a lejtők buja erdeire, vagy sós tajték csap szembe Namíbia mindig viharos partjainál, ahol a kicsapódott sósáv az országút, melyet csak az eső tud tönkretenni, de az csak tízévente egyszer esik, igaz, akkor olyan erővel, hogy állva lehet megfulladni...

De legjobban akkor tudtam aludni, ha az esti mese az volt: „*a bátaszéki szénsavas források sohasem léteztek*”. Álmomban a szelíd szekszárdi dombok között jártam: a mélyutak még hűvös földillatot leheltek, de a meleg, májusi napsugárban már zsongtak a

méhkasok az erdőszeleken, az öregek kiültek a prэшházak elé, venyigetűzek pattogtak a szőlőkben; az iskolás gyerekek nem siettek hazafelé, lerakták a táskát az útszélén, patlak fölé hajló fűzfáról lesték a domolykókat; az útjavító munkások délben a kitört ablakú, elhagyott állomásépület küszöbére telepedtek falatozni, egyikük vizet húzott a csikorgó kerekcs kútból... Bátaszék felé közeledve akár az útszéli kocsmákban érdeklődtem, akár a földeken hajladozó asszonyokat kérdeztem, mindenki hallott valamit a szénsavas forrásokról, bedőlt deszkázatú, kiapadt egykori fürdőről, valaki még rövidítő utat is emlegetett a hegyen át, de senki nem járt ott személyesen, biztosan nem tudtak mondani.

Ma is elevenen élnek bennem a napló mondatai, és akár egy kávészünetben is – kinézve az ablakon – képes vagyok ezer mérföldeket utazni, pár perc alatt ismeretlen földekre eljutni. A sors azonban úgy hozta, hogy nem lett belőlem világcsavargó. Mérnök lettem én is, akárcsak nagyapám, de engem röghöz kötött a munka, a család, a kötelező gyarapodás. És el is bizonytalanodtam, érdemes-e belevágni, léteznek-e még azok az ismeretlen tájak, esznek-e még valahol gőzön főtt cipót, nem pusztult-e ki a vérszívó denevér, nincsenek-e már a temetőben a prэшház előtt üldögélő öregek? Úgy éreztem, mintha összement volna ez a távirányítós-vitamintablettás-számítógépes, összekötött, instant világ. Bevallom, elkényelmesedtem, és elhittem, hogy gyötrelmes kaland helyett elég a gombokat nyomogatnom a business classon, ujjbegyemben a célszerű katalógus, a megnyerhető álom, a naprakészség, a fiatalosság, a virtuális siker. Nem aktuális kérdés, honnan lesz enni-innivaló, van-e hol aludni, megesznek-e a vadállatok, lehet-e feltört talppal gyalogolni.

Aztán a minap le kellett utaznom Bajára, a Duna-híd felújítását ellenőrizni. Álltam a híd alatt a száraz, homokos parton, és figyeltem, ahogy a felfüggesztett állványon dolgozó munkások gyors, ügyes mozdulatokkal kapkodják fogóikkal az izzó, arasznyi szögececseket, beütik az elrozsdásodottak helyére. Borult volt az ég, esőre állt az idő, és a szürkeségben egy csónakot pillantottam meg. Árral szemben, a part menti lassabb vízben haladt. Egy fiatal kínai pár ült a csónakban. A férfi küszködött a sodrással: kettőt az egyik oldalon csapott az evezővel, kettőt a másikon, a csónak enyhe cikcakkban közeledett. A nő kis gázfőzővel bajlódott, kannából csészékbe töltött a forró vízből, teát készíthetett. Elkezdett cseperegni az eső. A férfi abbahagyta az evezést, felállt, és ahogy a lendület a híd alá hajtotta a csónakot, tölcserít formált a kezéből, és angolul felém kiáltotta: „A bátaszéki szénsavas forrásokat keressük!” Megráztam a fejemet, és visszakiáltottam, lassan tagolva a szavakat: „Azok sohasem léteztek!” A kínai csalódottan tűnt. A csónakot közben lefékezte az ár, kezdett visszafelé sodródni, ki a híd alól, az egyre sűrűbben verő esőbe. A férfi visszaült a deszkára, a nő melléje húzódott, ponyvát borítottak magukra, és egymáshoz bújva, markukat a forró teáscsészével melengetve egyre messzebb sodródtak.

Kisvártatva eltűnt a két kínai a sűrűsödő esőben, és én ott a híd alatt a nagyapámra gondoltam, meg arra, hogy bizonyára nincs már messze a világ vége.

Utassy József

EPITÁFIUM

Nem segített sem ír, se balzsam,
sem a szent ezerjófű rajtam.
Tudjátok-e, hogy csöndben, halkán
megöregedtem? És meghaltam.

AZ ELSŐ GÓL UTÁN

Kertek alatt,
futballpályára menet,
egy kutya csontvázára leltem.

Volt még idő a meccs kezdetéig,
lekuporodtam hát a néhai eb mellé.

Hunyorogtatott a hőség.

Szinte szikrázott,
vakított minden csontja,
tündökölt.

Kire is gondolhattam volna,
hát kire másra,
kire, ha nem rád,
egyetlenem,
bakák bakája:
Édesapám?!

Csak a hősoktól
mentsen meg az isten,
csak a hősoktól,
csak!

Mert a túlélők hálátlanok.

Lehet,
hogy az első gól után
én is megfeledekzem rólad.

IRÁNY A LÍCEUM

Tízéves ha voltam talán,
mikor először vitt Egerbe
apám helyett a mostohám.

Nem foghattam meg a kezét:
annyira sántított szegény,
mint egy jámbikus költemény.

Ballagtunk hát a restibe,
hol állva ittak, ettek.
Ő két felest hörpintett föl,
míg én egy fél kevertet.

Haraphatnánk is valamit!

Húzkodtam a kabátját:
vegyen nekem egy szendvicset,
s hozzá piros pogácsát.

Aztán: irány a Líceum!

Ha kíváncsi vagy, Olvasóm,
hogy mi mindent láttunk:
kerekedj föl, szegődj nyomunkba,
gyere utánunk!

Vörös István

SZÍNES BESTIÁRIUM

Oroszlánkék. Tigriskockás.
De mi? De mi? Sakálbársony.
Fogpuha. Tüdőfehér. De
hol? Én-szalagok. Meve-
virág. Te és ő szövete.

Macskakeret. Változások
a kő belsejében. Én-
szalagok. De mi? De
ti? Puha, fehér kígyó-

szárnyak. Kósárgája.
Tigriskeret. Állandóság
a kő körül. Eljegyzési

vízgyűrű. Sakálúszás.
Oroszlánfény. Ő-maradék.

A te és az én medvéje.

VÍZVEZETÉK-ÉPÍTÉS A VÉCSEY UTCÁBAN

1

Most végre látom, mi van
a beton alatt. A föld erre
sárga. Nyilván a Duna
rakta le. A munkások észre
sem veszik, mellettük egy élő

mamut. Kikapaszzkodik
a markológép közelében és
méregeti, mint egy nőstényt.
A rendőr sípjába fúj.

A járda alatt barlang nyílik,
ahol eddig ősemberek
laktak. A troli végigszágul

egy gleccseren. A galériás
sziklafestményt keres,

gumicsizmában pokolra száll.

2

Most végre látom, mi van
az ég fölött. Túl sok sárga
fény. Nyilván a Duna rakta
le. A résen – fölülről –
ördögök érkeznek. Fölborult

a túlvilág. A zsákmány, amit
már legyőztünk, életre kel.
Itt valaki hangokkal vadászik
és síppal öl. Egy piros

mamutot sikerül becsalni
a jégre. A gyerekek démont
fogtak, akinek lábáról

forrázás nélkül is lejön
a pata. A varázsló jókedvű,

szurkot főz kis kőedényben.

Jónás Tamás

HIÁBA

Vakon végigszaladni, ez a vágyam.
Mellette, s nem, nem a világban.
Nemtudást csúnyán kihasználni.
A minden, vagy ami több: akármi.
Kérdezted, hogy mi a vágyam.
Idegen maradni a világban.
Nem találtam semmit, rám se leljenek.
Vakuljanak meg, akik sejteneek.
Látod, vágyam nem szelíd.
Ezért vagyok nyugodt: kényszerít.
Idebenn maradni a világban.
Mért is kérdezted, mi a legfőbb vágyam?
Nem tudom, ki használ. Csúnya.
Látja mindenem. És unja.
Helyette minden vagy akármi.
Próbáld meg te kitalálni.
Miért kérdezed, hogy mi a vágyam?
Sült galamb, nyitva van a szájam!
Találd ki te, minek kérdezel?
Valaki csúnyán visszaél velem.
Megkínoz.

Hiába élvezem.

SÜRGÉS

Nekikezdett az ős.
Lerombolni a fákat.
Ez a sürgés ismerős.
Ismerős ez a bánat.

A lassú csend, ahogy
megduzzasztja a földet.
A reggeli fagyok
kerteket öldökölnek.

Emlékek évszaka.
Hiába gyűjtasz villanyt.
Hamar lesz éjszaka.
Sajog, ami elillant.

Miskolcgy Ambrus

A ROMANTIKUS SPINOZA¹

Horn Ede értekezése

Horn Ede (1825–1875) a XIX. századi magyar történelem méltatlanul elhanyagolt alakja; a magyar–zsidó nemzeti identitástudat kialakításának egyik nagyszerű munkása, az emigrációba szorított magyar szabadelvűség és demokrácia szóvivője, nemzetközileg is elismert közgazdasági közíró. Ha az 1850–51-es magyar szellemi tájra vetünk egy pillantást, akkor munkássága kimagasló csúcsként rajzolódik ki a visszapillantó szem előtt. Őt könyvet tett közzé, könyv terjedelmű elemzést a magyar forradalomról és szabadságharcról, és közben kisebb cikkek egész sorát. Legjelentősebb műve alighanem A FORRADALOM ÉS A ZSIDÓK MAGYARORSZÁGON. 1851-ben jelent meg Lipcsében – németül – először,² magyarul pedig a minap látott napvilágot.³ Görgey-ellenes broszúrája már csak kordokumentum, Kossuth-életrajza viszont ma is tanulságos olvasmány. És elgondolkoztató az oktrojált alkotmányról szóló fejtegetése. A radikális zsidó reform ügyében írt röpiratai ugyancsak kordokumentumok. Hiszen a reform ügye megbukott, amikor az 1848 folyamán alakult pesti Reformtársulatot, ezt a magyar forradalmi kormány által hivatalosan is elismert egyházat az osztrák neoabszolutizmus urai némi belső vita után felszámolták. Már azért is, mert Horn Ede volt e Reformzsinagóga papja, egyben az első magyar zsidó táborigazgató, akinek öccse, Móricz Bem

tüzezeként halt hősi halált az erdélyi csatamezőn, másik fiútestvére, Antal pedig ugyancsak honvédként harcolt, és Világos után menekült ki az országból. Az emigrációban élő Horn Ede bár a magyar zsidóemancipáció ügyét tovább is öntudatosan képviselte, ha kellett, a Reformtársulat megszűnésével kilépett a zsidó világból, anélkül, hogy hűtlen lett volna hozzá. Van valami szimbolikus abban, hogy a zsidó vallási közösségből kitagadott nagy filozófus: Spinoza életműve felé fordult. Divatja volt Spinozának. „*A kiátkozott filozófus* – írja a romantika egyik legnagyobb szabású újabb monográfiája – *az új idők szentje, akit jól vagy rosszul, az új kulturális programba integráltak.*”⁴ Miként járt el Horn Ede?

*

1851-ben a jelen munka mellett még két önálló műve jelent meg Horn Edének, az egyik Spinozáról, a másik Kossuth Lajosról. Nem tudjuk, milyen sorrendben készültek. Az elsőt a bölcselet írta, aki Spinoza világlátását kutatva próbál az emberi világra tekinteni – benne élve, mégis kívülről, talán felülről.⁵ Mintha elege lett volna a politika cinizmusából, amelyet ő maga is bizonyos fokig elfogadott, amikor a centralizáció kérdéséhez szólt hozzá. II. József reformjainak célszerűségéről értekezve hangsúlyozta is: „*A népek életében gyakran lép fel az az eset, hogy egyes egyének vagy néposztályok saját jólétük épületét szét kell zúzzák, hogy az abból nyert anyagot felhasználják az általános boldogság épületéhez; és úgy látszik, a történelem különösen az új, a közjó előmozdítását célzó reform érdekében kötelező köszöneti áldozatként követeli meg egyesek javát. Azon szerencsétleneket, akik ily módon áldozatokká válnak, csak sajnálni lehet, de nem megmenteni.*” Ugyanakkor azt is jelezte, hogy a szükségszerű áldozathozatalnak megvan a mértéke, határa, amelyet túllepni „*jogtalan és esztelen*”.⁶

Mintha e cinizmus ellenében valamiféle kárpótlást keresett volna Spinoza filozófiai rendszerében való elmélyedésével, amiatt, hogy korábbi helyzetelemzéseiben az elméleti és bizonyos fokig a lélektani mozzanatok háttérbe szorultak. De a Spinoza-tanulmány mindenekelőtt a felekezeti élettől és a tételes vallástól való elszakadás állomása. Önéletrajzi mozzanatként hat a nagy filozófus függetlenségének és elkötelezettségének hangoztatása: „*Spinoza közismerten kívül állt minden pozitív vallási köteléken. Atyái vallása nem elégítette ki igazságra törő és fényt követelő szellemét; éppily kevéssé volt olyan más vallás, amellyel atyáit felcserélte volna. Bár Mózesről, mint bölcs törvényhozóról és Krisztusról, mint az erény tiszta hirdetőjéről szólt, nem tudott megbarátkozni sem az előbbiről, sem az utóbbiról elnevezett vallással. Elhagyta a zsidóságot, anélkül, hogy bármelyik keresztény felekezethez kapcsolódott volna.*”⁷

Horn Ede is kilépett a zsidóságból? Inkább kiközösítették – a radikális reform elutasításával, a Reformtársulat megszüntetésével –, és így a száműzött a zsidó és a magyar kommunikációs körből átlépett az általános emberi eszményekre épülő „világpolgári” kommunikációs körbe, pontosabban: a három egymást metsző kör közös tartományában mozgott. Jellemző, hogy amikor áttekintette a Spinoza-irodalmat, nem is elemezte Fr. H. Jacobi ama nézeteit, amelyeket a zsidó felvilágosodás mesterének, Moses Mendelssohnnak írt leveleiben, illetve vitairataiban fejtett ki.⁸ Ne tudta volna Horn Ede, hogy Lessing nem sokkal halála előtt Jacobinak kijelentette: „*Nincs más filozófia, csak a Spinozéé*”, és Hegel szerint az igazi filozófiához Spinozán keresztül vezet az út.⁹ Ne tudta volna, amit az 1810-es években még Veszprémben is észrevételeztek, azt, hogy Spinozát „*elfelejtették*”, míg éppen „*Mendelssohn és Jacobi közt támadott tüzes villongások ismét divatba nem hozták volna könyveinek olvasását*”.¹⁰ Martinovics Ignác is is-

merte, és még korábban is egy-egy magyar filozófusnak szemére hányták a spinozizmust.¹¹ Kant is elmarasztalta a spinozizmust, mint a panteizmus „*metafizikai szublimációját*” a *MINDEN DOLGOK VÉGE* című eszmefuttatásában. Horn Ede a Spinozastreit, azaz: Spinoza-vita e kérdéseit közvetlenül nem feszegette, bár – látni fogjuk – utalt rájuk. Kant jelzett esszéjét sem idézte, de azzal sok vonatkozásban csak egyetérthetett, hogy „*minden dolgok (fonák) vége*” akkor következhet el, ha a kereszténység elveszti „*szeretreméltóságát*”, és „*gyengéd szelleme*” helyett „*parancsoló tekintélyé*” válik, és így az „*utolsó napon*” megjelenik az Antikrisztus, akinek uralma „*feltehetően a félelemre és önérdekre*” épülne.¹² Kanttal alapvetően egybehangzóan arról értekezett Horn Ede, hogy Herdernek mennyire igaza volt, amikor felismerte, „*miként mi a természettudomány terén való haladással egyre inkább a vak önkény és hatalom birodalmából a legbölcsebb szükségszerűség birodalmába megyünk át, és így jutunk el Isten természetének – Spinoza által hirdetett – belső szükségszerűségéhez*”.¹³

Horn Ede számára Spinoza filozófiája nem kinyilatkoztatás. Hiszen, mint hangsúlyozta: „*Mindenki saját korának gyermeke.*”¹⁴ Ugyanakkor az amszterdami filozófus nem szócsöve korának. Mert: „*Ő csak az istenadta értelmet ismerte el kutatása vezérlőjeként. És nem akarta sem az örök természet- és észjogot az uralkodó államhatalom nézeteihez, sem az egyetlen szubsztanciát valamiféle felekezeti Háromságtanhoz igazítani.*”¹⁵ A „*hírhedt panteista*” a XIX. század prófétája, mellőzött prófétája: „*Még nem ismerték fel eléggé, és még kevésbé ismerték el a Spinoza által kimondott súlyos igazságot: nem a szabadság és szükségszerűség feszülnek egymásnak szembe, hanem mindketten az önkénnyel szemben állnak ellentétben. Emberek és népek aligha kerülnek teljes belső nyugalomba és elégedettségbe, amíg nem győződnek meg ezen tan igazáról, és ez nem hatja át őket.*”¹⁶ Szabadság és szükségszerűség egybeesésének spinozai szemléletét a XIX. század derekán is elvetették a katolikus filozófusok, hogy Horn Ede magyar kortársát – a piarista egyetemi tanárt: Purgstaller Józsefet – idézzük, aki imigyen foglalta össze az egész filozófiai rendszer lényegét: „*Spinoza [...] hiányos természet és lélektani ismeretekkel bírt.*” Rendszere: „*üres fogalomfűzés*”. „*Igazolásra szorul az is, hogy az általános és végtelen lény módosulásnak van alávetve; hogy minden módosulást két lényeges tulajdonságra: kiterjedésre és gondolkodásra szoríthatni; hogy az Isten ésszel és akaratlanul nem bír; hogy a gondolkodás és akarat egy és ugyanaz; hogy a világon meddő kénytelenség uralkodik.*”¹⁷ Ugyanakkor aligha kétséges, hogy az idézett szabad akaratot valló „*bölcsészet*” közelebb állt az abszolutizmushoz, mint Horn Ede spinozizmusa. Viszont Mendelssohn részleges Spinoza-kritikája sokban összevág a későbbi magyar katolikus elutasítással, egyrészt a szabad akarat megítélésének kérdésében, másrészt annak felismerésében, hogy a panteizmus megtörik a véges és végtelen ellentmondásán.¹⁸

A filozófiában a dolgok borotvaélen táncolnak. A XIX. század liberálisai a természetben a szabadság és a jog világát ismerték fel. Ebben Spinoza is segített, az ő igazát erősítették meg a kortárs panteisták, mint Schelling: „*A természet nagy birodalmában nincs halál, és a nem emberi lények is lélekkel bírnak és élnek, még ha különböző szinteken. Természetben folyik az örök élet, ezt nem kívülről viszik be percenként újra és újra. De így Spinoza a tetszhalálból újraébresztett élettelen természetet a külső kegyelem függőségéből kiszabadította, a belső szükségszerűség örök törvényeinek vetette alá, és ily módon mutatta be nagyban a szabadság és szükségszerűség, önmeghatározás és törvény iránti engedelmség harmóniáját.*”¹⁹

Ugyanakkor szabadság és szükségszerűség spinozai értelmezését, a természeti hierarchia emberi viszonylatokra való átvitelét ma van, aki a hitlerizmussal rokonítja.²⁰ De akkor kinek jutott volna eszébe, hogy az emberiség egységét meg lehet bontani? Ki sejthette, hogy hová vezet Isten száműzése és az ember – romantika által kezdemé-

nyezett – istenítése? Horn Ede is megértette, hogy Spinoza ama tétele, mely szerint „Isten senkit sem szeret”, keményen hangzik az emberek számára, „*akik évszázadokon megszokták, hogy a rosszat ne az erény belülről jövő érzéséből, hanem a büntetés félelme miatt kerüljék*”. Márpedig: „*Nem egy világfölötti lény szeretete vagy gyűlölete, haragja vagy kegyelme határozza meg önkényesen az ember sorsát. Mindenki saját sorsának kovácsa. A bennünk levő Isten az, ki nekünk üdvöt ad vagy az ellenkezőjét. És napról napra általánosabb a meggyőződés, hogy csak a bölcs tan: »aide toi et le ciel t’aidera« [azaz: »segíts magadon, és az ég is segít«], képes az egyes embereknek és a közösségeknek megváltást nyújtani.*”²¹ Más szóval: az ember önmaga megváltója – e szekularizált magánvallás tanítása szerint, amelynek a prófétáját Spinozában mutatta fel Horn Ede, aki így pontot tett saját rabbinusi múltjára, és már-már a vadromantika felé indult vagy indulhatott volna: „*Amikor Spinoza Istent az emberbe helyezte, megszabadította ez utóbbit a külső erőszak rabigájától. Rabszolgából uralkodó társá tette, a világ közös és saját sorsa urává. A belső Istennek engedelmessé, ember! és uralkodni fogsz; vedd magad alá az örök szükségszerűségnek! és szabad leszel – ezt tanította, ezt cselekedte Spinoza.*”²²

Ez már túllépett Mendelssohn tanításán: „*A véges lények önmagukért vannak, függnek a végtelen lénytől, és nélküle elképzelhetetlenek, bár a szubsztanciának megfelelően a végtelennel nem egyesülten. Mi mint Isten kihatásai élünk, működünk és vagyunk, de nem benne. A spinozista ezzel szemben azt hangsúlyozza: csak egyetlen szubsztancia létezik, ez önmagáért van, létehez semmi más lényre nincs szükség.*”²³ Mendelssohn hitt a kinyilatkoztatásban is.

Horn Edénél az emberi önmegváltás kizárja a kinyilatkoztatást. A volt reformrabbi a zsidóságból kizárt Spinoza emez – a kinyilatkoztatás elleni – eszmefuttatásait talán azért nem idézte fel, mert fájó emlék lehetett, hiszen a TALMUD ellen éppen a tiszta – a TÓRÁ-ban: Mózes könyveiben olvasható – kinyilatkoztatáshoz való igazodás követelményének hangoztatásával lépett fel. Spinoza viszont kétségbe vonta, hogy a próféták „*Isten tolmácsai*”. Az újabb magyar fordításba becsúsztott sajtóhiba miatt is – mintegy figyelmeztetve, mennyi bajt okozhat a nyomda ördöge – érdemes idézni:

„*Ámde ha a természetes tudás isteni jellegű is, terjesztői mégsem nevezhetők profétáknak. Mert mindazt, amit tanítanak, a többi ember ugyanazzal a biztossággal és érvényességgel ismerheti meg és fogadhatja el, mint ők, nem pedig pusztán hit alapján [non ex fide sola].*

Minthogy tehát szellemü[n]knek [mens nostra] pusztán azáltal, hogy gondolatszerűen [objective] magában foglalja Isten természetét, és részes benne, megvan a képessége oly fogalmak alkotására, amelyek megmagyarázzák a dolgok természetét és megtanítanak a helyes életmódra [vitae usum docentes], méltán feltehetjük, hogy a szellem természete, így felfogva, az isteni kinyilatkoztatás első oka.”²⁴

Ami a panteizmust illeti, Horn Ede ettől a „*káros tan*”-tól elhatárolta magát és Spinozát, mert a panteizmus: az anyag istenítése nem más, mint a szellem és értelem, következőképpen az emberi szabadság megtagadása. (Isten ugyanis Spinoza szerint nem egyszerűen maga a minket körülvevő természet, hanem kifejezi magát benne. Spinoza a szubsztancia fogalmától vezet Isten felé. A szubsztanciának két attribútuma van: a gondolkodás és kiterjedés, az előző modusa az elme, az utóbbié a dolgok sokasága. Egyetlen szubsztanciát ismerünk, Istent. Isten kifejezi magát a világban, de nem azonos vele, ugyanakkor jelen van benne. Isten a teremtő természet [natura naturans], modulusai a teremtett természetet alkotják [natura naturata]. A kifejezés fogalmát Spinoza fedezte fel újra,²⁵ ugyanakkor ez arra is utalhat, hogy miközben – mint maga is hangsúlyozta – minden Istenben van, és az ember Isten modusa,²⁶ „*minden okságilag függ Istentől*”, tehát véges modus.)²⁷ Ugyanakkor a kifejezés fogalma jobban érzékelt-

ti, hogy Isten és ember összemérhető, más szóval: adekvát, és ez bizonyos egyenlőségre utal.²⁸ És ahogy Kant vagy akár a magyar iskolafilozófusok el sem tudták képzelni a világot és annak magyarázatát a külső Isten létének bizonyossága nélkül, Horn is a belső istenben látta világa és világszemlélete koherenciájának zálogát: „*A bennünk levő isten is éppolyan nyomatékosan követeli, mint ahogy azt a világfölötti valaha tehette, hogy vessük alá a szenvedélyt az értelemnek, a magán- és a közéletet az erény, az erkölcs és a jog örök törvényei szerint szabályozzuk.*”²⁹

Horn Ede nem Spinoza államtanának kimerítő elemzését, hanem emez államtan néhány fő vonásának és gondolatmenetének bemutatását tűzte ki célul, ugyanakkor a filozófia eszközeivel saját szabadságharcát folytatta. Tisztában volt a filozófia hatékonyságával, hiszen látta és tapasztalta, hogy a forradalom erejét legitimációja adja. Írói fogás és saját korának, a „*karduralom*”-nak kemény kritikája volt az,³⁰ ahogy hangsúlyozta: Platón eszményéhez, a filozófus uralkodók és az uralkodó filozófusok államához egy lépéssel sem sikerült közelebb kerülni. Bár: „*Az újabb idő jelentős változást hozott e téren. Igaz, ez egyoldalú. A filozófus ugyanis figyelmét a valóságos állami élet felé fordítja, miközben a valóságos állam még mindig vérszegényen fordul a filozófia eszményi követelményei felé. A teoretikus kész arra, hogy tanait a gyakorlat próbájának alávesse, hogy az megmutassa, alkalmazhatók vagy nem; a gyakorlati ember még mindig minden erejével ellenszegül a követelménynek, hogy az eszményi tanokat zsinórmértéknek tekintse, és a legmagasabb instanciának elismerje.*” Ugyanakkor egyre erősebb az elmélet és gyakorlat, tan és élet összhangba hozásának az igénye³¹ – amire a magyar reformkor is példa lehet, gondoljunk akár Kemény Zsigmondra, aki ezt tételszerűen hangoztatta. Ebből az igényből született a jogfilozófia. Spinoza jelentősége különleges – hangsúlyozza Horn Ede. Két párt áll egymással szemben: a demokrácia és a reakció. Mindkettőnek „*elméleti vizsgálódások*”-ra van szüksége. „*A reakció keresi a jogcímet ahhoz, amit valóságosan tesz; a demokrácia az erőket ahhoz, amit tenni akar.*” „*A kutató – hangzik az ironikus ítélet – sokkal kevésbé azt találja meg, ami van, sokkal inkább, amit keres.*” Az eredmény: „*a gyakorlat rációfol az elméletre, és nem emez világítja és tisztítja meg amaszt.*” Az vezethet ki a labirintusból, aki „*mentes ama gyengeségektől, amelyektől mi szenvedünk*”, aki „*pártokon kívül áll.*” Ilyen: Spinoza, aki „*jellem – a szó legszebb és legteljesebb értelmében.*”³²

Horn Ede már eleve állást foglalt akkor, amikor a „*csak teoretikust*” és a „*csak gyakorlati embert*” állította szembe. Az előző „*a volt és a létező állapotok figyelembevétel nélkül kívánja a polgárt és a polgári társadalmat saját eszményei szerint átalakítani*”, az utóbbi „*csak a fennállót akarja tartósítani*”. Mindketten „*teljességgel figyelmen kívül hagyják a múltat*”. Arra a kérdésre, hogy az ember miként válik polgárrá, miként alakul ki a polgári társadalom és az állam, három nézetet idéz fel Horn Ede. Az első szerint az állam a patriarkális családi kör továbbfejlődésének eredménye. A második szerint az állam bitorlás, a hatalmat megszerző kisebbség erején nyugszik. A harmadik „*szerződészerű meg egyezés*”-ből eredezteti. Mindegyikre van példa – hangsúlyozza Horn Ede, de szerinte a lényeges alapot Spinoza is a szerződésben ismerte fel, abban, hogy az egyén átruházza a társadalomra természeti jogát, miközben az isteni erő működik benne. Joga addig terjed, mint hatalma. „*Az embereket inkább a vak ösztön, mintsem az értelem vezeti.*” A természet minden lényt önfenntartási ösztönrel ruházott fel, de nem mindegyiknek adott értelmet, szellemi erőt. Spinoza dilemmája: nem minden ember képes az értelem szabályainak megfelelően élni, avagy valamennyi ember sem képes erre. A megoldás: nem is kötelesek, miként a macskának sem kell az oroszlán természete szerint élnie.³³ Horn Ede a természeti harmónia varázsában nem tűnődött el azon, hogy mi

következhet abból, ha a hatalom=jog képlet az élővilágban érvényesül, az ember aláveti az állatot, a vadállatok törvényeit érvényesíti, és netán állatnak tekinti az embert vagy embercsoportot. Talán zsidósága, biblikus műveltsége – az ebből fakadó idealizmus – is akadályozta ebben, hiszen Az IFJÚ MAGYAR BÖLCSELKEDŐ is az állatkínzás ellen azt kívánta, hogy „a régi Izrael dicséretes törvényei a keresztényeknél is teljesíttetnének”.³⁴ Ami pedig az emberiség egységének megbontását illeti, a XX. század tapasztalatainak birtokában jobban figyelünk arra, ami veszélyes analógiát kínál. A XIX. század embere hitt abban, hogy a jó állami berendezkedés jó állampolgárrá teszi az embert. Spinoza éppen ebben a hitében erősítette meg, és Horn Ede idézte is: „A természet nem népeket [Nationen; nationes] teremt, hanem egyes embereket, ezek pedig csak a nyelvek, törvények és bevett szokások alapján különülnek el népekké. Csakis ebből a kettőből, ti. a törvényekből és szokásokból származhatik minden nép sajátos jelleme, sajátos állapota s végül sajátos előítéletei.”³⁵

Az államtanak azonban ezekkel a sajátos mozzanatokkal is számot kell vetnie. Horn Ede figyelembe is vette. Láttuk, miként és miben látta az egyes nemzetek hivatását. Számára ezért Spinoza filozófiája oldhatta fel az univerzalizmus és partikularizmus elellentétét. „A természet dolgai – hangsúlyozza Horn Ede – létük szükségszerűségét nem önmagukban hordozzák, mint ahogy fennmaradásuk és születésük szükségszerűségét sem.” Fennmaradásukat életerő biztosítja, ez pedig az „isten-i összérő része”³⁶ – vonta le a következtetést a XIX. század embere, aki örömmel állapíthatta meg, hogy az ember természeti állapotáról a társadalmi állapotába való átmenet nem hanyatlás, eltávolodás a paradicsomtól, hanem az ember elidegeníthetetlen jogainak biztosítása. Igaz, a természeti állapot tökéletesnek látszik, mert nem ismeri a bűnt és az erényt, a jogot és a jogtalanságot³⁷ – más szóval: nem ismeri az időt; és ahhoz a XX. századra volt szükség, hogy Spinoza ama „veresége”, mely abban jut kifejezésre, miszerint az idő fölötti végtelen szubsztancia és a véges lét ellentmondását nem tudta áthidalni, valamiféle esztétikai és szellemi örömmel tölt el,³⁸ mondjuk: a filozófusok negatív szolidaritása jegyében.

De térjünk vissza az optimista XIX. századba. „A társadalmi állapot nem más, hanem kölcsönös ígéretek által biztosított, közös tevékenység által hatékonyra tett természeti állapot” – szögezte le Horn Ede, aki korábban – reformrabbiként – a francia forradalom EMBERI ÉS ÁLLAMPOLGÁRI JOGOK NYILATKOZATÁ-ban látott isteni kinyilatkoztatást, most pedig Spinoza eszméinek mentén érkezett el ugyanide, és miután idézte: „minden politikai kötelek végcélja az ember természetes és elidegeníthetetlen jogainak fenntartása”, levonta a következtetést: „Csak ezen alapsfeltételre épülhet a polgári társadalom.”³⁹ Az eszményi spinozai állapot Horn Ede szerint: „A hasonló természetű emberek egyesítik erőiket, és ezáltal megszoszorozzák hatalmukat. Egy testet alkotnak, hiszen közösen tevékenykednek és dolgoznak. Egyetlen szellemet alkotnak, mivel egyetlen akaratot követnek: az összértelem parancsát.”⁴⁰ Ez a parancs lenne a Rousseau-féle „általános akarat”? Nem is célzott ilyesmire Horn Ede. Rousseau nézeteit nem elemezte. Nem vonzotta Rousseau naturalizmusa: az a kép, amely szerint az emberek eredetileg kötetlen szabadságban, valamiféle szekularizált paradicsomban éltek, és aztán a magántulajdon kialakításával bekövetkezett a bűnbeesés. Alighanem taszította a jakobinusok Rousseau-kultusza is. A társadalmi szerződésen alapuló közösség általános akaratának megállapítása azonban számára is nagy kérdés volt, mint ahogy kortársai számára is. A reformkorban például a megyegyűléseken határozathozatalkor volt, aki úgy vélte, a szavazás az általános akarat megállapítása – Rousseau szellemében. Csak hogy a megyei életben is nagy kérdés volt, hogy meddig érvényesíthető a vota non numerantur, sed ponderantur, azaz: „a szavazatok

ne számláltassanak, hanem mérlegetlessenek” elve. Ez felelt meg – korabeli kifejezéssel – az intelligentia érdekeinek. Ez az intelligentia nem volt más, mint a liberalizmus elveit felkaroló nemesség és értelmiség, amely olykor drámai módon kellett, hogy szembenézzen a nyers tömeggel, a konzervatívok által mozgósított kismemesi választókkal, szavazókkal. Horn Ede ezt a világot csak a sajtóból ismerhette, de szellemi és politikai fogékonyságát ezek a tapasztalatok is alakíthatták. Spinoza reális általános és helyi megoldásában segítette. A XIX. század derekának magyar politikai gondolkodásában talán ő az egyetlen, aki Rousseau és a német liberálisok ellenében spinozai alapokon nyugvó államtant dolgozott ki: „*A polgári társadalom tulajdonképpeni alapeleme ezek után nem más, mint a szellem uralma az érzelem fölött, a tisztán látó értelemé a vak szenvedély fölött; a társadalmi szerződés nem más, mint ennek az uralomnak mindenki által való elismerése. Az egyének a maguk egyéni törekvéseivel háttérbe vonulnak, hogy miként feljebb említettük, a legtöbb emberben legalább a fő pontokban egyformán megnyilatkozó értelem szóhoz és érvényre jusson. Az állam a megtestesült intelligencia.*”⁴¹

Veszélyes tétel! A totális állam valósága és annak emléke a példa rá. Horn Ede most már maga is tudhatta, hogy Ausztriában a felvilágosodással manipulálva milyen cinikusan építik ki az új abszolutizmust, amelynek több köze van a XX. századi zsarnokságokhoz, mint az 1848 előtti, rendi alkotmányosságot megtűrő bürokratikus abszolutizmusnak. De mit lehet tenni, hogy a szellem és az értelem, az „*összéritelem*” nevében ne új zsarnokság kerüljön hatalomra? A tétel Horn Ede a következményekkel érzékeltette: „*Égre kiáltó a különbség, hogy a jó és rossz, jogos és jogtalan meghatározását, azaz a jog és erény legmagasabb törvényeit az emberi önkény kitalálmányának vagy a közértelem termékének nyilvánítjuk. Az első a legdurvább materializmushoz vezet és teljes féktelenséghez, mert amit önkény csinál, azt meg lehet ismételni. Az utóbbi nem fosztja meg a jog és erény törvényeit kötelező érvényüktől, mert mint a közértelem termékei örökkévalók, miként a közértelem is.*”

Isten immanenciája biztosítja, hogy így legyen. Spinoza „*az angyal uralmát az emberben a benne lévő állapot fölött a társadalom kezdő- és végpontjaként tetelezi, és az államtól nem kevesebbet követel, mint azt, hogy az intelligencia uralmát pozitív törvénnyel szilárdítsa meg*”. Így: „*A polgári társadalom kialakulásával [...] az ész közmegegyezéssel trónra emeltetik, és a vágyat neki alárendelik.*”⁴²

Tudjuk, hogy Spinoza saját korának a kritikáját a zsidó állam történetének kritikai elemzésével juttatta kifejezésre. Amit ebből tanulni lehet, Horn Ede szerint „*ma is megszívlelendő*”. Spinoza három korszakot látott a zsidó történelemben. Az első a vallásos szekták kora, amely meghasonlásokkal járt, a főpapok és a világi hatalom harca töltötte ki. A második korszak a népuralom, a demokrácia kora, amikor a törvények hamisítatlanul érvényesültek, és az erkölcsök tiszták maradtak. Sikertűnt a polgárháborút is megelőzni, egy kivételével, miközben a próféták visszaélve a szabadsággal gyakran igazgatták és elkeserítették a népet, mintsem javították volna. A monarchia kora háborúkat hozott magával, és romlást, majd az állam romjaihoz vezetett. Spinoza következtetéseit Horn Ede ugyancsak tanulságként idézte fel. Először is azt, hogy a papságnak ne legyen világi uralma. Másodsor: az állam sohasem vetemedhet arra, hogy a neki tetsző véleményeket és tanokat ne tegye mindenhatókká, mert különben az állam sorsát egyesek becsvágya és a nép fanatizmusa dönti el... Harmadszor figyelni kell arra, hogy milyen káros, ha a demokratikus kormányformához szokott népre monarchiát kényszerítenek. „*A nép maga nem viseli sokáig nyugodtan a szokatlan kormányzatot.*” Ugyanakkor a hosszú ideje fennálló monarchia megdöntése is veszélyes, a nép királyt akar, és az új uralkodó óhatatlanul zsarnok lesz, míg elődje legfeljebb véletlenül volt az. Spi-

noza az angol forradalom, Cromwell példáját hozta fel. Horn Ede ezt újabb példával nyomatékosította: „*A nagy francia forradalom története is ezen állítást látszik megerősíteni, és bizonyítékot nyújt arra, hogy a népek, ha őket századokon keresztül járszalagon vezették, végül oly mértékben elveszítik erőik szabad használatát, hogy a járszalagot sohasem nélkülözhetik...*”⁴³

Horn Ede saját korának és magának is szolgáló keserű igazság. Küzdött vele. Különösen akkor, amikor azt vette szemügyre, hogy Spinoza a konkrét államformákat miként ítélte meg. Ennek az elemzésnek az ad kölcsönös sajátos dinamikát, hogy egyrészt: „*Spinoza gyakorlati szempontot érvényesített, amennyiben az embereket és az államokat úgy fogadja el, amilyenek, és mindkettőt legfeljebb csak átalakítani akarja, de nem újjáalakítani*”; másrészt: Spinoza a népet tartotta a kormányzati jog, pontosabban: hatalom és jog forrásának, „*eszménye a demokrácia*”.⁴⁴ Horn Edének is; a képviseleti demokrácia. Csakhogy ennek megvalósulására még nem volt példa. Ezért némi elégtétellel és természetesen keserűséggel állapította meg, hogy az örökös monarchia és nemesség éppen azt az elvet és igazságot hamisítja meg, hogy a nép az egyetlen jogforrás. Ugyanakkor el kellett ismernie, hogy az 1688-as angol forradalom nyomán olyan konvenciót kötöttek, amelynek köszönhetően Angliát, mert „*az alkotmányos szabadság kikötőjében maradt, megkímélték a modern forradalmi hullámok, és ma Európa legboldogabb és legszabadabb országaként dicsőítik*”.⁴⁵ Alighanem saját – az 1849-es oktrojált osztrák alkotmányhoz fűződő – illúzióival próbált szembenézni, azokat magyarázni és egyben leszámolni velük, amikor Spinoza előítélet-mentességének és helyes ítélőerejének tudta be, hogy engedményeket tett a monarchiának. „*Szenvedélyes idők sajátja, hogy csak az egymást kizáró vagy-vagy evangéliumát ismerik el egyediül üdvözítőnek. Szellemileg korlátolt és előítéletes emberekre jellemző, hogy az államforma külsőségeiben keresnek biztosítékot, vagy azokban látnak veszélyt, holott mindez csak belső lényegéből eredhet.*” Így: „*nem csupán a külső államformától, hanem az alkotmány belső szellemétől függ, hogy a nép javát és a szabadságot szívesen karolja fel és segíti elő, vagy vaskézrel meg akarja fojtani*”.⁴⁶ Spinoza az alkotmányosságot tartotta a legjobb biztosítéknak, bár saját korában nem állt rendelkezésére „*gyakorlati példakép*”.⁴⁷

Ausztriáról bölcsen hallgatott Horn Ede, bár hazai tapasztalatai megint belejátszhattak olyan jelenségek elemzésébe, amelyek otthon komoly kérdést jelentettek. Így aligha véletlen, hogy miért részletezte olyan keserűen, hogy ha az államtanács tagjait nem választják, hanem az uralkodó nevezi ki őket. Ugyanakkor némi kronológiai zavarba is került, amikor a spinozai államférfiúi erények aktualitását idézte fel: „*Egy olyan században, amelyben még az államférfi mélyen megvetette a csöcseléket, a tudós pedig az idiótát, ami a mi – a »korlátozott alattvalói értelem« újra való felfedezésével hivalkodó időnkben még nem teljesen szűnt meg, nagyon fontos és öröndetes, ha egy államférfi módján gondolkodó filozófus az egyszerű polgárt a legmagasabb ügyek közös vezetésére és igazgatására meg akarja hívni.*”⁴⁸ De hát hiába tudjuk – Spinoza nyomán –, hogy „*a törvény és a jog a trón legszilárdabb támasza*”, ez az igazság süket fülekre talál. „*És korunkban hiába haladt nagy lépésekkel az orvostudomány, ezen süketség egyre gyógyíthatatlanabbnak tűnik, és inkább elhatalmasodik, mintsem gyengül.*”⁴⁹ Nem véletlen, hogy Horn Ede éppen a monarchia kímélete miatt bírálta a legtöbbet Spinozát. Az arisztokráciában már több pozitív vonást talált. Hazai tapasztalat erősíthette meg azt a spinozai meglátást, hogy az arisztokrácia nem veti be a hadsereget a nép ellen, a monarchia viszont igen, és ha az arisztokrácia válalkozik a kormányzat megdöntésére, legjobbjjait veszti el. Azzal persze nem érthetett egyet, hogy az arisztokratikus alkotmánynak kellene öröknek lennie, bár ebben ismerik fel a leginkább, hogy „*nincs szenvedély, amelyet valamikor erősebb és ellenkező szenvedély ne győzne le*”.⁵⁰ Közben Horn Ede azzal vigasztalta magát, hogy korai halála miatt nem

tudta „*a nemes gondolkodó*” nézeteit „*az általa legelőnyösebbnek tartott kormányzati formáról: a demokráciáról közölni...*” És így – Spinoza örökösének tekintve magát – nyugodtan hangoztathatta az idevágó fejezet címében: A DEMOKRÁCIA MINDENEK FÖLÖTT.⁵¹ Csakhogy éppen egyház és állam viszonyának taglalása közben érezhette, hogy ez a követelmény mennyire nem érvényesül.

Horn Ede, akár Spinoza, a legteljesebb gondolat- és következképpen vallásszabadság híve volt. A kereszténységnek azt vetette szemére, hogy először a történelemben „*az emberre nemcsak hatni akart, hanem teljességgel igénybe akarta venni*”.⁵² De amikor a katolikus pápát bírálta, a pozsonyi ortodoxok is felvillanhattak lelki szemei előtt: „*Az utóbbi évtizedek azon keserű tapasztalattal tettek minket gazdagabbá, hogy a pápaság nemcsak a katolikus egyház kizárólagos privilégiuma. Ha hiányzik Isten eretneküldöző földi helytartója, akkor annál szaporábban bújnak elő a miniatűr helytartók. Ha senki sincs Szent Péter kulcsának kizárólagos birtokában, akkor tömegesen készítik az utáztatokat...*”⁵³

A zsidóellenesség általános tapasztalatokat kínált, és pedig azt, hogy egy-egy felekezet üldözésével milyen kétes eredményeket lehet elérni: „*Amikor például március előtt a kormányzat a nem keresztényeket páriának bélyegezte, csak azt érte el, hogy évente néhány elvetemült alak kivált a zsidóságból, miközben a kormány körülmételetlen ellenségeinek a serege megszámlálhatatlanul nagyra gyarapodott.*”

Horn Ede szerint a – Reformtársulattal egyszerre betiltott – német katolikusok üldözése is hasonló eredményre vezet.⁵⁴

A teljes vallásszabadság teljes hazaszeretettel párosult. Horn Ede a teljes azonosulás jegyében írta át Spinozának azt a tételét – *Certum est, quod pietas erga patriam summa sit* –, mely a hazaszeretetet a legmagasabb érzésnek tartja, pontosabban a „*legmagasabb jámborság*”-nak: „*Bizonyos, hogy a haza iránti szeretet (hűség) a legmagasabb, amit tanúsítani lehet. Mert ha az államot megsértik, a társadalom valamennyi oszlopa megrendül, velük az erény és a jog, hogy a szenvedélynek és féltelenségnek adjanak helyet.*”⁵⁵

Az viszont érthető, hogy Horn Ede végül a katolikus egyházat támadta a legerősebben, mert ezt a zsarnokság Ausztriában és Franciaországban a maga szövetségesévé és oszlopává akarta tenni. Ugyanakkor messzemenően helyeselte, hogy Spinoza szerint az állam, a legfőbb hatalom határozza meg, mi szükséges a nép jólétéhez, miként tartozik mindenki jámborságot tanúsítani felebarátjával szemben, és miképpen engedelmeskedjék Istennek, miközben Isten parancsa szerint mindenki iránt jámborságot kell tanúsítani. A spinozai eszményi állam és a valóságos államok között egyértelműen hatalmas ellentmondás feszült. Elméletileg feloldhatatlan. De hát nem is ezért művelték akkor a filozófiát.

Horn Ede új perspektívát nyithatott volna a magyar filozófiában, az éppen akkor tájt kikristályosodó négy nagy irányzat – Eötvös tapasztalati elmélkedése és Szontagh Gusztáv egyezményes filozófiája, valamint a hegelianizmus és a materializmus – mellett.⁵⁶ Spinoza-könyvét Drezdában adták ki újra 1863-ban, majd száz év múlva, 1964-ben Hollandiában.⁵⁷ Magyarországon Spinozát csak a XX. század elején kezdték fordítani, és életműve – többek között – Alexander Bernát eszmevilágában⁵⁸ és Babits Mihály költeményeiben,⁵⁹ Fejtő Ferenc tanúságtételében⁶⁰ és némileg Székely János világunkról szóló antifilozófiai elmélkedéseiben vált élő gondolati anyaggá.⁶¹

Horn Ede a modern magyar nemzeti identitás egyik kialakítója még akkor is, ha művei elsősorban németül és franciául jelentek meg. A polgári átalakulás során különböző vallási, társadalmi, foglalkozási és etnikai csoportok és rétegek szocializálódtak nemzetté: szabad polgárok szabad közösségévé. Ez a vágy mozgatót egyént és közösséget. Horn Ede életműve a magyar zsidóság e vágyát fejezte ki, és így kap össz-

nemzeti jelentőséget. Történelmi emlékezetünk lényeges eleme, és ez a közösségi emlékezet az egyéni identitás éltető forrása. Emlékezet és identitás összefonódását a – Metternich által is megcenzúrázott – hajdani marosvásárhelyi filozófus,⁶² Köteles Sámuel érzékeltette találóan: „Az Ennek személyes ugyanazonsága (*identitas personalis*) vagy az öntudat egysége (*identitas conscientiae*), melynél fogva lelkiünk sokféle változásai közt is tudjuk: miképpen vagyunk, kik voltunk hajdan. Ezen személyes ugyanazonság képét egy folyóvíz mutatja.”⁶³ De ki tudja előre látni, hogy merre megy ez a folyó. Olyan, mint a történeti fejlődés. Hiszen mint 1956-ban A FOLYÓ című versében felfedte – az ugyancsak marosvásárhelyi költő és gondolkodó – Székely János:

„Hiába érvek és viták,
Egy bizonyos van: a világ
Nem előre halad,
Hanem hátulról épül.”⁶⁴

Jegyzetek

1. A jelen dolgozat a HORN EDE (1825–1875). A MAGYAR–ZSIDÓ NEMZETI IDENTITÁSTUDAT FORRÁSVÍDÉKÉN című kismonográfia egyik előtanulmánya.
2. I. Einhorn: DIE REVOLUTION UND DIE JUDEN IN UNGARN. NEBST EINEM RÜCKBLICK AUF DIE GESCHICHTE DER LETZTERN. Befürwortet von Dr. Julius Fürst, Lehrer und der Universität zu Leipzig. Leipzig, Carl Geibel, 1851.
3. Einhorn Ignác (Horn Ede): A FORRADALOM ÉS A ZSIDÓK MAGYARORSZÁGON. Fordította Fenyő István. Universitas, 2000.
4. Georges Gusdorf: LE ROMANTISME. I. Paris, 1993. 615.
5. I. E. Horn: SPINOZA’S STAATSLEHRE. ZUM ERSTEN MALE DARGESTELLT. Dessau, 1851.
6. I. E. Horn: ZUR UNGARISCH-ÖSTREICHISCHEN CENTRALISATIONSFRAGE. Leipzig, 1850. 39.
7. Horn: SPINOZA, 185.
8. FRIEDRICH HEINRICH JACOBI WIDER MENDELSSOHN’S BESCHULDIGUNGEN BETREFFEND DIE BRIEFE ÜBER DIE LEHRE DES SPINOZA. Leipzig, 1786; ÜBER DIE LEHRE DES SPINOZA IN BRIEFEN AN DEN HERRN MOSES MENDELSSOHN. Breslau, 1785; MOSES MENDELSSOHN AN DIE FREUNDE LESSINGS. EIN ANHANG ZU HERRN JACOBI BRIEFWECHSEL ÜBER DIE LEHRE DES SPINOZA. MOSES MENDELSSOHN’S SÄMTLICHE WERKE. X. Ofen, 1821.
9. Wolfgang Röd: DER WEG DER PHILOSOPHIE VON DEN ANFÄNGEN BIS INS 20. JAHRHUNDERT. II. München, 1996. 117., 200.
10. Ruzsek József: A FILOZÓFIÁNAK ELŐLJÁRÓ ÉRTEKEZÉSEI. Weszprém, 1812. 253.
11. Mészáros András: A FILOZÓFIA MAGYARORSZÁGON. A KEZDETEKTŐL A 19. SZÁZAD VÉGÉIG. Pozsony, 2000. 48., 88., 92.
12. Immanuel Kant: WERKE IN SECHS BÄNDEN. 6. Köln, 1995.
13. Horn: SPINOZA, 15.
14. Uo. 185.
15. Uo. 13.
16. Uo. 14.
17. Purgstaller Kal. József: A BÖLCÉSZET ELEMEL. Buda, 1843. 93–94. Vö. Nyíri Tamás: A FILOZÓFIAI GONDOLKODÁS FEJLŐDÉSE. 1973. 230–232.
18. Moses Mendelssohn: MORGENSTUNDEN. MOSES MENDELSSOHN’S SÄMTLICHE WERKE. VI. Ofen, Groß-Wardein, 1819. 182–210.; Fejér György: AZ EMBER KIFORMÁLTATÁSA ESMÉRŐ EREJÉRE NÉZVE VAGYIS: A KÖZHASZNÚ METAPHYSIKA. Buda, 1835. 271.; Uő.: BÉVEZETÉS A PHILOSOPHIÁBA VAGY IS: A PROPÆDEUTICA. Buda, 1836. 139–141.
19. Horn: SPINOZA, 16.
20. Hermann Schmitz: ADOLF HITLER IN DER GESCHICHTE. Bonn, 1999. 370.
21. Horn: SPINOZA, 17.

22. Uo. 18.
 23. Moses Mendelssohn: MORGENSTUNDEN. MOSES MENDELSSOHN'S SÄMMLICHE WERKE. VI., 185.
 24. Spinoza: TEOLÓGIAI-POLITIKAI TANULMÁNY. Ford. Szemere Samu. 1978. 20. Spinoza: OPERA. I. Szerk. Günter Gawlick, Friedrich Nie-wöhner. Darmstadt, 1979. 34.
 25. Gilles Deleuze: EXPRESSIONISM IN PHILOSOPHY: SPINOZA. New York, 1990. 322.
 26. Seymour Feldman: INTRODUCTION. Baruch Spinoza: THE ETHICS AND SELECTED LETTERS. Cambridge, Indianapolis, 1982. 13.
 27. Boros Gábor: SPINOZA ÉS A FILOZÓFIAI ETIKA PROBLÉMÁJA. 1997. 126., 170.
 28. Deleuze: EXPRESSIONISM, 322., 425.
 29. Horn: SPINOZA, 19.
 30. Uo. 146.
 31. Uo. 21.
 32. Uo. 22., 24., 28.
 33. Uo. 35–36.
 34. Imre János: AZ IEFJÚ MAGYAR BÖLCSELKEDŐ. Pest, 1830. 82.
 35. Horn: SPINOZA, 64.; Spinoza: TEOLÓGIAI-POLITIKAI TANULMÁNY, 265.; Spinoza: OPERA. I., 542.
 36. Horn: SPINOZA, 32–33.
 37. Uo. 195.
 38. Leszek Kolakowski: LEBEN TROTZ GESCHICHTE. München, 1977. 49–61.
 39. Horn: SPINOZA, 49.
 40. Uo. 52.
 41. Uo. 54–55.
 42. Uo. 57–59.
 43. Uo. 113–115.
 44. Uo. 118–120., 170.
 45. Uo. 121.
 46. Uo. 128–129.
 47. Uo. 131.
 48. Uo. 136.
 49. Uo. 143.
 50. Uo. 165–169.
 51. Uo. 173.
 52. Uo. 182.
 53. Uo. 184.
 54. Uo. 179.
 55. Spinoza: TEOLÓGIAI-POLITIKAI TANULMÁNY, 282.; Spinoza: OPERA. I., 580–581.; Horn: SPINOZA, 197.
 56. Kiss Endre: A MAGYAR FILOZÓFIA FŐ IRÁNYAI A SZABADSÁGHARC BUKÁSÁTÓL A KIEGYEZÉSIG. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1984. 1–2. sz.
 57. J. E. Horn: SPINOZAS STAATSLHRE. ZUM ERSTEN MALE DARGESTELLT. Neudruck der 2. Ausgabe Dresden 1863. Aalen, Scientia Verlag, 1964.
 58. Alexander Bernát: SPINOZA. Bp. (é. n.)
 59. Losonczy Péter: A MAGYAR SPINOZA-RECEPCIÓ EGY FEJEZETE – BABITS ÉS SPINOZA. SPINOZA-TANULMÁNYOK. Szerk. Boros Gábor. 1994. 135–144.
 60. Fejtő Ferenc: A ZSIDÓ ÉS AZ ÚRISTEN. 1997.
 61. Székely János: A VALÓDI VILÁG. 1995.
 62. Miskolczy Ambrus: METTERNICH – A FILOZÓFUS KÖTELES SÁMUEL ELLEN. *Confessio*, 1981. 2. sz. 48–51.
 63. Köteles Sámuel: PHILOSOPHIAI ANTHROPOLOGIA. Buda, 1839. 26.
 64. Székely János: A VALÓDI VILÁG, 14.

Halasi Zoltán

SMILE

Mi lehet a mosolyomban?
 Ez jár az eszemben
 és ellágyulok nyomban.

Kérdés (hülye kérdés): az anyag hat?
 A jóérzést az arcon
 beidegző izomzat?

Az, hogy a puszta rád gondolásra
a szarkalábak legyezőjét
csokorba rántja?

Hogy szám szétszalad, és az orca
pogácsaformán
feltüremlik a járomcsontra?

Hogy az íny rózsaszín szalagja
fölött a bajusz függőnye
nem hull a (még valódi) fogakra?

Hogy a szemrés nemhogy tágulna, nyílna:
még keskenyebb lesz, s tovább
szűkíti a drapp tehénszempilla?

Hő árad el a haloványan
szeplős bőrfelzínén?
Általános agresszióhiány van?

Honnan a kibocsátott égéstermék?
Netán egy mini fényerómű?
Az látszik retinámon? Hogy: üzemelnék?

Vagy azt tükrözi már előre, kedves,
ahogy zavarba jőve tőle
feszengeni, majd mosolyogni kezdesz?

A FORDÍTÓ DALA

Érzek anyagukban erőket,
fogják a kezem, s egyszerre, nicsak:
új életre gyúrhatom őket,
s a vonásaik nem hamisak.

Amit ők kaptak, azt kapom kölcsön,
ami bennük mint egyszeri ért;
hogy testet a nyelvemen öltson,
hogy értsen belőle, ki ért.

Ám emberöltőbe se telhet,
a beszédes edény, a ma új,
vevőkre, fülekre se lelhet,
modorossá lesz, elavul.

Mit számít? Ez is van olyan, mint
futózni kopott gumikat;
aszfaltpogival – legyen egy szint –
kengetni hiányos utat.

Ébli Gábor

KITELJESEDŐ GESAMTKUNSTWERK: BÉCS MINT MÚZEUMI VÁROS

A császárváros régóta nevezetes művészeti közgyűjteményeiről. Tavaly június és szeptember vége között szakaszosan átadott új múzeumi negyed, a *Museumsquartier* (MQ) részben eddig nyilvánosan be nem mutatott anyaggal gazdagítja a múzeumi kínálatot, részben új intézményeket, illetve helyszíneket hoz létre már ismert gyűjteményeknek. A MQ fókusza a XX. század művészete. Ezzel kiteljesedik Bécs törekvése, hogy a modern művészet terén is európai rangú kulturális főváros legyen. Az új múzeumok egyszersmind más megvilágításba helyezik a város hagyományos közgyűjteményeit. Érdeemes nemcsak a frissen megnyitott helyszínekre ellátogatni, hanem más szempontok szerint újra felfedezni a régieket.

A MQ a *Kunsthistorisches* és a *Naturhistorisches Museum* alkotta Mária Terézia teret nyugatról lezáró volt *Messepalast* átalakításával és nagyszabású kibővítésével jött létre. A palota 1723–25 között az idősebb és a fiatalabb Fischer von Erlach tervei szerint épült, és eredetileg az udvari istállóknak adott otthont; 1921 óta rendeztek benne vásárokat. A MQ fejlesztésének keretében a barokk épületsor egyik központi tömbjét alakították át a *Kunsthalle* helyszínéül. Az új „műcsarnok” programja a nemzetközi kortárs művészetre, különösen az új médiára összpontosít. A két óriási csarnokot felölelő *Kunsthalle* egyúttal egy-egy vadonatúj múzeumi épület összekötő eleme: az eredeti *Hofstallungen* lovardaépület-csoportjának középső, szabad udvari részén épült fel a hófehér *Leopold Museum*, illetve a kobaltszürke, bazaltlavakővel bevont Modern Művészeti Múzeum – Ludwig Alapítvány (MUMOK).

A Leopold Museum szabályos, ablakok által alig tördelt hasábjá délről, a *Kunsthistorisches* oldalán kapcsolódik a *Kunsthalle* oldalszárnyához; míg a MUMOK játékos, posztmodern kupolával zárt blokkja a *Kunsthalle* északi szárnyával érintkezik. Így a két új épület és a barokk központi szárny a stílusok egymás mellett élését hangsúlyozza, s együttesük a szemközti *Hofburg* félköríves szerkezetének köszön vissza. A Leopold Museum öt szintje az 1994-ben az osztrák állam és a nemzeti bank segítségével alapít-

ványba áthelyezett Rudolf Leopold-féle egykori magángyűjteményt mutatja be. Az anyag a korai XIX. századtól a két világháború közötti időszak osztrák festészetéig terjed. Csúcspontja a Jugendstil és a szecesszió (Klimt, Gerstl, Hoffmann), valamint az expresszionizmus – különösen a Schiele-gyűjtemény. Grafikai és időszaki kiállítások is helyet kapnak a múzeumban.

A MUMOK XX. századi nemzetközi anyagot mutat be. A gyűjtemény a Ludwig házaspár kétszáz darabos tartós letétje nyomán kezdett kiépülni 1979-ben. A város sürgősen renováltatta a Liechtenstein-palotát; majd a 20es *Haust* is a múzeum rendelkezésére bocsátotta. A két – egymástól igen messze eső – helyszín anyagának egyesítése adja ma az új MUMOK kiállítását. A Gilbert és George művészpáros videoprezentációjával megnyílt múzeum 2002 márciusáig, bemutatkozásul, az állandó gyűjteményből ad történeti és tematikus ízelítőt. A kilenc szintből hat ad helyet a kronologikus kiállításnak a századelő izmusaitól a mai kortárs művészetig. A kortárs anyag szerepel tematikus bontásban. Ennek szempontjai az identitás, a nemiség s a természeti környezet kérdéseivel való művészi viszonyulás. Kifejezetten kísérleti kortárs tendenciáknak ad helyet az időszaki kiállítási tér, a nevében is az alkotást mint nem magasművészeti folyamatot kiemelő *Factory*.

A MUMOK egyik kisterme Wolfgang Hahn – Peter Ludwig művészeti tanácsadója, a kölni *Wallraff-Richartz-Museum* restaurátora – immáron két évtizede megvásárolt magángyűjteményét mutatja be: a *Fluxus* és a *Nouveau Réalisme* keresztmetszetét. A másik kisteremben közép-európai kortárs művészet látható; míg a kupolaterembe került a Ludwig-féle amerikai pop-art és hiperrealizmus. A kiállítások mellett a MUMOK kiterjedt programajánlattal készül, szimpóziumoktól az iskolai csoportok vizuális neveléséig. Az egész MQ alap gondolata átfogó művészetfogalom érvényesítése. A három nagy épületen kívül a MQ otthont nyújt számtalan kulturális szervezetnek, különösen a tánc, a zene és a film területén. Ez esztétikumában összművészeti koncepció; a MQ menedzselése szempontjából pedig annak – remélt – garanciája, hogy a közönség nem csupán mint egyes kiállítások látogatója, hanem mint a MQ-szcéna törzstagja, kikapcsolódást és művelődést egyaránt találó híve veszi majd birtokba az új helyszíneket.

A MQ így állandó gyűjtemények és kiállítási programok finom egyensúlya lesz. Az időszaki bemutatók várt sikerének kulcsa, hogy a bécsi és az idelátogató nemzetközi közönség a város más kiállítóhelyein az elmúlt évek során megízlelte a nagy kiállítások vonzerejét. Kiemelkedő siker lett a *Bank Austria* által a *Freyungon* működtetett *Kunstforum*. A Cézanne- és a Miró-kiállítás Magyarországról is sokakat vonzott; s még nagyobb csemege lett a szeptemberben nyílt Malevics-bemutató. Az anyag a szeptembertvári Orosz Múzeumból érkezett, s Nyugaton Malevics munkásságának eddigi legátfogóbb kiállítása. A szimbolista freskóvázlatok (1907) és a kiábrándítóan realista munkásportrék (1932) köz ékelt bemutató favoritjai a szuprematista négyzetek (1915–1923). Tanulságos az önarcképek alakulása is (1907, 1910, 1933). Remek rajzok és kosztümtervek egészítik ki mindezt. Sőt, egy „falfestmény-koncepció”-nak elnevezett grafika is, amelynek lényegét talán jobban el tudjuk képzelni, ha vállalkozunk orosz tudásunk felelevenítésére s Malevics kézírásának ksilabizálására, amely szerint ez egy „komnati ili ugloj kvartiri po sziszteme szuprematizma” részlete.

Egy bizonyos: a Kunstforum mint vállalati kezdeményezés élenjáró lett a kiállítási kultúra bécsi finomításában. A MQ részben az állami múzeumfejlesztés reakciója is erre a kihívásra: halaszthatatlanul megnőtt az osztrák igény a provincializmustól mentes, igazán nemzetközi kiállítások meghívására. Olyannyira, hogy Béctől egy rövid

autózásnyira nyugat felé új „museum mile”, múzeumi mérföld született. A kifejezés New Yorkból ered, ahol a *Central Park* és a *Fifth Avenue* mentén rangos múzeumok sorakoznak sétátávolságra egymástól. Ilyen szerkezetű a washingtoni *Mall* múzeumainak sora is. S immáron *Niederösterreich* is felkapta az ötletet. A *Kunsthalle Melk* elsőrangú modern anyagot mutatott be német expresszionistáktól Picassóig a dortmundi *Museum am Ostwall* gyűjteményéből. Tette mindezt közös akcióban a nem messze fekvő, az elmúlt években önálló épülete révén is nagy hírverést kapott Essl-gyűjteménnyel. Karlheinz Essl a maga részéről továbbra is gondoskodik az osztrákok művészeti pallérozódásáról. 2000-ben beutazta Ausztráliát, ahonnan jelentős *aboriginal* anyaggal tért vissza. Az Essl-féle osztrák festészeti anyag állandó kiállítása mellett ez a válogatás volt látható múlt ősszel Ausztráliából kölcsönzött művekkel kiegészítve.

A Kunstforum és az Essl-gyűjtemény dinamikája mellett a *Generali Foundation* is említhető mint a művészeti közintézmények kiállítási munkájának jótékony katalizátora. A magánalapítású művészeti központok versenye egy sor hagyományos műintézményt sarkallt megújulásra. A *Karlskirche*vel szemben lévő, 1869-ben létesített *Künstlerhaus* mindkét nagy tavalyi kiállítása a média és a design legújabb kérdéseivel foglalkozott. Az *Uramiától* nem messze fekvő, egy korábbi Thonet-üzemből Hundertwasser-tervezésben átalakított *Kunsthause* Max Kohler zürichi Tiffany-gyűjteményét mutatta be ősszel. A MQ-től néhány percre fekvő *Akademie der bildenden Künste* a Bosch-triptychonról ismert állandó gyűjteménye jobb bemutatására törekszik. A Kunsthistorisches kezelésében lévő *Palais Harrach*, a Kunstforummal szemben, vendégkiállításoknak ad otthont. Folyik az *Albertina* felújítása: a világhírű grafikai gyűjtemény Dürer-kiállítással nyit egy-másfél éven belül. Az eddigi *Kunsthalle* átalakítása a frissen festett *Sezession* szomszédságában tavaszra elkészül.

A művészeti pezsgés nemcsak az időszaki kiállításokat, hanem három nagy közgyűjtemény állandó bemutatóját is érinti. Az elmúlt évtized leglátványosabb változásán a *Museum für Angewandte Kunst* ment keresztül. Az iparművészeti anyag elsőrangú Bécsben, s a kilencvenes években bemutatása is megújult. A két neoreneszánsz épülettömböt (1871, 1909) üvegfolysóval kötötték össze; átalakították a kertet, s oda nyersvas ajtót nyitottak. A kisebb épület két, szintje hófehérre meszelve, krómaccél szerkezetekkel, időszaki kiállítási tér lett: ősszel két, anyagában gazdag, technikájában innovatív kiállítás volt látható – Denis Hoppernek, illetve Charles és Ray Eamesnek szentelve. Az állandó gyűjtemény pedig teljesen új ruhába öltözött. Az újonnan kialakított föld alatti termekben az egyes anyagok szerint csoportosított *Studiensammlung* látható. A tanulmányi gyűjtemény óriási anyagának prezentációja szikár, a tárgyak szorosan egymás mellé helyezve láthatók a vitrinben. A csoportosítás tipológiai, történeti, funkcionális: a gyűjteményvezetők személyesen megfogalmazott koncepciója által bevezetett textil-, fa-, fém-, kerámia- és üvegbemutató az összehasonlító tanulást szolgálja.

Az iparművészeti anyag kiállításának középpontja természetesen a történeti tagolású teremsor maradt az eredeti termekben. A román kortól a mai kortársig terjedő anyag szenzációja az egyes tárgyakon túl egy-egy kurátor és meghívott művész együttműködése az installációban. A rokokó például Donald Judd, az empire Jenny Holzer rendezésében látható – s ehhez kommentárjuk is olvasható. A tárgyakat ugyanakkor semmilyen felirat nem kíséri, csak számok – s a külön kinyomtatott tárgyleírások. A termék elrendezése nyilvánvalóan önálló művészi teljesítmény; s minden terem ötlete különböző. Egy megragadó pont a sok közül: látható Klimt mérethű tervrajza a Beethoven-frízhez, rajta ceruzával utasításai a kivitelezéshez. Ennek mai kiállítása egy-

értelmű kurátori önreflexió, hiszen egy művész múzeumi rendezésében látjuk azt a műalkotást, amely éppen egy nagy művészleőd hitvallását tömöríti az akadémikus művésztől való elszakadásáról száz éve.

Az osztrák, illetve az egyetememes képzőművészeti gyűjtemény – a *Belvedere* és a *Kunst-historisches* – nem esett át ilyen látványos megújuláson. Ám a bécsi múzeumi *boom* számos új szempontot ad újralátogatásukhoz. A Leopold Museum mi más, ha nem az Oberes Belvedere versenytársa? Mostantól lehetőségünk lesz összevetni a XIX–XX. századi anyag állami gyűjtését egy jelentős korábbi magángyűjteménnyel. Talán nemcsak a századforduló osztrák festészetéről tudunk meg újat az összehasonlításból, hanem a múzeum mint kontextualizáló intézmény hatalmáról is. Érdeemes lesz megfigyelni, milyen eltérést kölcsönöz a két, párhuzamos szerkezetű műtárgyanyag befogadásának a múzeum mint konténer építészetének arisztokrata palota, illetve modern funkcionalista jellege.

A *Kunsthistorisches* természetesen a világ egyik leggazdagabb „régii képtára” marad. Épülete is elsősorban állandó kiállításokra alkalmas. A múzeum józan mértéktartással vette fel a kesztyűt az időszaki *blockbuster* kiállítások nemzetközi vándorcirkuszával. A tavalyi Greco-bemutató nagy élmény volt – különösen, hogy idehozták a TOLEDO LÁTKÉPÉ-t a Metropolitanból; s hogy a Budapestről kölcsönözött művek (például SZENT JAKAB) megállták a helyüket a Prado (SZENTHÁROMSÁG) vagy Boston (HORTENSIO FÉLIX) anyaga mellett. A Luca Giordano-kiállításon már inkább végigsietett az ember, s sajnálta, hogy emiatt lebontották az itáliai barokk állandó anyagot: Tiepolo mégis jobb. Egyszóval, ez a nevében is művészettörténeti múzeum jogosan tart távolságot az időszaki kiállítások globális forgószínpadától. Állandó kiállítása nem rivalizál a MQ anyagával sem – hanem ideálisan kiegészítik egymást.

A *Kunsthistorisches* látogatójaként azért felhasználhatunk valamit a modern múzeumokban szerzett tapasztalatainkból. Hiszen a XX. századi anyag egyre szélesedő bemutatása növeli tudatosságunkat a kiállítás mint olyan műfajának megértésében. A megnyíló modern anyagok mindegyikében nagy hangsúlyt kap a művek elrendezettsége, a múzeum mint közvetítő az alkotások és a befogadó között. Érdeemes a *Kunst-historisches*ben is az állandó gyűjtemény logikáját felfejtenünk: nem csupán mint remekművek sorát, hanem mint a muzeológusi elme által konstruált didaktikus művészettörténeti víziót nézni. Tekintsük a művek sor(s)át nem eleve adottnak: hogyan kerültek a múzeum gyűjteményébe, miért így állítják ki őket; s mi ebben az időutazásban az épület belső elrendezésének szerepe?

Az ismert Canova-szobor előtt és a Munkácsy-mennyezetfreskó alatt a lépcsőn az emeletre érkeve a képtár egy keleti és egy nyugati szárnyra tagozódik. A keleti, a *Ring* felé eső, az Alpkótlól északra szünetelt, németes kultúrájú anyag; a nyugati szárny, a MQ felé, az itáliai. Mindkét szárny egy-egy belső udvar köré rendeződik. Ezt futja körbe egy-egy nagy belmagasságú – római számozású – terem sor és egy-egy intimebb – arab számozású – külső, az utcákra ablakokkal nyíló kabinet sor. A kurátorok nyilván a felülvilágított, gazdagon díszített terem sorba akasztják a főműveket, s a nagyobb átmérő révén számosabb, ám kisebb kabinetet tartalmazó külső soron helyeznek el tematikus blokkokat, kiegészítő iskolákat, stílusproblémákat. Ám a képek öntörvényűek – s nem mindig engedelmessékednek a rendnek.

A lépcsőházból nyíló négy ajtó kiemelt jelentőséget tulajdonít két-két teremnek, hiszen a látogatónak ez a nyitó és záró élménye. S ahogy egy regényt hatásosan illik kezdeni és befejezni, a múzeum is négy ászat helyez el e termekben. Tiziano és Tiepolo,

Brueghel és Rembrandt a gyűjtemény adui. Rubens és Van Dyck, Veronese és Tintoretto természetesen önálló termeket kapnak a nyitó terem mögött, hiszen nagyalakú műveik másként nem is helyezhetők el alkalmas módon. A dilemma azonban éppen a méretekkel kezdődik. Van Eyck ALBERGATI KARDINÁLIS ARCKÉPE, Holbein portréi, Correggio JUPITER ÉS IO vagy Raffaello MADONNA A SZABADBAN – igazán nem kevésbé főművek. De kisebb képek, s kabinetekben kapnak helyet. Ezek mindig a termekből közelelithetők meg, gyakran visszafelé való sétára készítetve a látogatót. S ezt sokan hajlamosak a kisebb művészeti érték jeleként értelmezni. Holott Rubens, illetve Veronese hatalmas vásznainál talán éppen sokrétűbb értéket rejtenek a német(alföldi), illetve itáliai kabinetek. Bizony a nagy terem – nagy képek logikája itt látványosan, de öngólt rúg: a múzeumnak inkább meg kellene találnia a módját, hogy a kabinetekbe invitálja a látogatót. Éppenséggel Vermeer A FESTÉSZET ALLEGÓRIÁJA és Giorgione HÁROM FILOZÓFUS-a is itt függ.

A Kunsthistorisches a gyűjteménye kultúrtörténeti kontextualizálásával is adós marad. Pedig jogosan merülhet fel a naiv vendégben, miért aránytalanul kevesebb itt a Rembrandt-mű, mint a Rubens-kép. Ami a Habsburgok katolicizmusával és ízléspreferenciáival ügyesen elmagyarázható lenne. A Giorgione-kép egy másik gyűjtéstörténeti elemre is segíthet felhívni a figyelmet. A képtár egyik átellenben fekvő kabinetjében függ Teniers híres ábrázolása Lipót Vilmos főherceg németalföldi helytartóról (1647–1656) és képtáráról. A mű történetesen a frissen megvásárolt Duke of Hamilton-féle gyűjtemény körében mutatja a főherceget. A gyűjtő nem átallotta a puritán angol polgári forradalom nyomán elárverezett brit arisztokrata kollekciók – zömmel itáliai – anyagát megvásárolni. Lipót Vilmos ezernégyszáz képének java később a Habsburg, majd államosított bécsi Hofmuseum anyagát gazdagította. Amint a múzeum itt nem is felejt el megemlíteni, ezért látható a HÁROM FILOZÓFUS vagy például Tiziano JACOPO DA STRADA PORTRÉJA ma Bécsben. S ilyen elemekkel életközeli is tehető a látogatót egyébként joggal lenyűgöző gyűjtemény. Ennyit a Kunsthistorisches is meríthet a modern kiállítási szemléletből: a múzeum ne megközelíthetetlen autoritásként mutakozzon, hanem vállalja saját történetiségét, építészeti trükkjeit – akár ellentmondásait. Nem von le ez semmit a művek értékéből. Sőt, a múzeum ilyen nyíltsága hitelesebb teszi a remekműveket a hétköznapi látogató előtt is.

FIGYELŐ

ELEMZŐK, BELEÉRZŐK, SZÓNOKOK

*József Attila: Óda – elmondja Básti Lajos,
Bessenyei Ferenc, Major Tamás, Sinkovits Imre;
Illyés Gyula: Bartók – elmondja Gáti József,
Papp Zoltán, Sinkovits Imre, Illyés Gyula;
Pilinszky János: Apokrif – elmondja
Kézdy György, Latinovits Zoltán,
Mensáros László, Pilinszky János
HCD 14 252*

Háromszor négy szavalatot hallunk az egy és negyed órányi CD-n, a magyar irodalom három nagy, reprezentatív költeménye szerepel egymás mellett. Azaz, mindjárt álljunk is meg egy pillanatra. Az ÓDA és az APOKRIF kanonikus voltát nem szokás kétségbe vonni, és a legtöbb magyar verskedvelőnek bensőséges, mély emlékei fűződnek hozzájuk. Illyés Bartók-verséről ez – ma már – nem mondható ennyire magától értetődően. Illyés (egyszerre óvatos és szenvedélyes) kiállása a modern művészet mellett művészetimmanens nézőpontból nem túl sokatmondó, a modernség összekapcsolása a közösségi értékekkel viszont (kénytelen vagyok ezt a szót leírni) túlságosan haladó, semhogy a mai populisták vagy nemzeti konzervatívok különösebb hasznát vehetnék. Szerintem Illyés verse több és többértű annál, mint amit a kissé vészjósló kezdet, a „nekik-nekünk” szembeállítás ígér, s a szavalatok elemzésekor ez talán be is fog bizonyosodni; most elég annyit mondanom, hogy a CD kompozíciója szempontjából kifejezetten szerencsésnek tartom az Illyés-szavalatok berakását József Attila és Pilinszky versei közé. Ezek nagyobb érzelmi nyomatékaik és láthatáruk tágassága miatt nyilván taszítanak egymást; ellenben az érvelő jellegű, retorikus felépítésű, a szenvedélyt az alanytól külön tartó (illetve közösségi subjektumot felvonultató) Bartók-vers valósággal hidat épít a két másik közé.

A három költő közül kettő, József Attila és Illyés, ugyanahhoz a generációhoz tartozik, és

a három vers közül kettő, a Bartók-vers, valamint az APOKRIF nagyjából azonos időben keletkezett, mindkettő az ötvenes évek első felében. Még a korkülönbségek is összevethetők: Pilinszky körülbelül annival fiatalabb a két másik költőnél, amennyivel később jött létre az ÓDA-nál a két másik vers. Mai szemmel nézve nem is a korkülönbség látszik jelentősnek, hanem az, hogy közbül van a második világháború a vele járó lét- és történelmi tapasztalatokkal. De még ez a különbség is relativizálódik azáltal, hogy a lemez (mármint a régi, 1980-ban készült lemez, amelynek CD-változatáról írok) szerkesztője, Tóth Attila első tételnek József Attila szerelmi lírájából választott összegző igényű, a testiség (mondhatnám, érzékek) birodalmát a lételméleti számvetéssel összekapcsoló költeményt. Így éppen a korábbi vers megértéséhez kevésbé szükséges a történelmi háttér, a korabeli viszonyok ismerete, mint a két későbbiéhez.

Ezáltal viszont egy aprónak és véletlenszerűnek hihető különbség erősödik fel: az, hogy Illyés és Pilinszky hangja, hang általi versértelmezése jelen van, József Attilaé pedig nincs – nyilván azért, mert nem ismeretes vele készült ÓDA-hangfelvétel. Ily módon József Attila verse időben távolabbinak érződik a másik kettőhöz képest még annál is, mint amennyi a két évtized korkülönbségből következne. Illyés és Pilinszky a hangfelvételtkor, 1980-ban (egyik aggastyánként, a másik öregedő férfiként s mindkettőn kevéssel haláluk előtt) jó negyedszázad távlatából tekintenek vissza versükre és régi önmagukra, mi pedig, mai olvasók és hallgatók húsz évvel későbből nézzük őket: még nincsenek olyan nagyon messze. József Attilának nem adatott ilyesféle visszatekintés: egész költői pályája, a zsengekkel együtt, másfél évtized volt. Ő nem képes későbbi költőként úgy rákérdezni korábbi versére, mint az idős Illyés vagy a nem is nagyon idős Pilinszky: „Emlékszel még? Az arcokon. / Emlékszel még? Az üres árok”; nála a korábbi vers önéletrajzi elemként jelenik meg a későbbi versben, lásd például a születésnapos vers ráépítését a Hor-

ger Antal-ügyre, valamint az inkriminált fiataalkori versre.

Ám ha József Attila visszatekintő perspektívája hiányzik is, mindenesetre tény, hogy a három költemény közül az ÓDA-nak a legtágasabbak a belső perspektívái, s ezzel a versmondónak így vagy úgy meg kell birkóznia. Ez a vers vallomások hangütése ellenére alapvetően nem vallomás, megszólítottjához pedig többértelműen, sőt szerintem ellentmondásosan viszonyul; kivételes jelentősége éppen a belső ellentmondások egymásnak feszítéséből adódik. A teljes odaadás ráirányítása egy ismeretlen személyre még vallomás esetén is távol állna a „szerelem első látásra” kliséitől, amennyiben az idegenség hangsúlyozottan megmarad, ha jól értünk, még a MELLÉKDAL-ban is, sőt ott leginkább.

Viszont az ÓDA nem a vallomás, hanem a test természeti tájja alakítása felé halad, és ez teszi lehetővé az intellektuális magaslatok kiépítését, akár a „hajnali ég” magasságára gondolunk, akár az „életem csúcsai” közt zajló sikoltozásra. Ez a lehetőség a magyar költészeti hagyományban Csokonaira megy vissza, lásd Cs. V. M. tüdőgyulladásversét, és már ott is eléggé közel kerül egymáshoz az ámulat és a borzalom. József Attilánál ez a közelség még hangsúlyosabb, már csak azért is, mert nála nem a saját test, hanem a másik ember – lényegében arc nélküli – teste nyílik meg tájként. Nem a levegőbe beszél ő, amikor egyazon verssorban jelenik meg „a kegyetlenség és a jóság”, és a „millió élő állat, / bogár; / hinár” emlegetése is eléggé ijesztő, különösen, ha meggondoljuk: ugyanez a költő írta le ugyancsak egy nőnek címezve a magyar költészet egyik legborzalmasabb verssorát, azt, hogy „Bogár lépjén nyitott szemedre”.

A fentiekből következő feladatot a négy versmondó színművész közül (igazán nem akarok szigorúbb lenni a kelleténél) sajnos egyik sem oldotta meg jól. Básti Lajos kialakít egy színházi jellegű szerepet: lényegében mindvégig udvarol, s ehhez kellőképpen kihasználja gyönyörű orgánusát. Őszülő halántékú, kissé megfáradt, ám hódítani tudó férfi a pásztoróra küszöbén: nagyjából már eldőlt, hogy ágyba viszi a nemrég megismert, kedves fiatal nőt, ám tisztában van vele, hogy előbb még valami nagyon, de nagyon szépet kell mondania. Olyat, amit a hölgy esetleg nem ért

kristálytisztán, ám az kiderül belőle, hogy lovagja komolyan veszi őt, és „olyan okos”.

A probléma az, hogy nemcsak a fiktív hölgy nem érti a nagyon, de nagyon szép szöveget, hanem Básti sem igazán. Nagyokat sóhajt, szépen hangsúlyozza a rímeket, a hatásosabbnak érződő helyeken beerősít, a testleírásnál átmegegy himnikusba; de ezzel együtt figyelmének kilencven százalékát lekötik a lágy emlékek, az előrebiccenő haj, a „méhednek áldott gyümölcse”, a „kedves vacsora melege” és más efféle kézzelfogható földi jók. Az alvadt vérdarabokról feltűnően kedvetlenül beszél, a megnyílt értelemben alászálló igével nemigen tud mit kezdeni (pedig ha tudta volna, hogy a Logosznak is van egy erősen érzéki aspektusa!); értelmezésében a vers csúcspontja a „fogadj magadba!...” felkiáltás. Ami nem baj, csak az a gond vele, hogy utána még többrendbeli szövegek jönnek (konkrétan az ötödik rész utolsó hat sora, majd a MELLÉKDAL), és azokkal is kell csinálni valamit.

Básti a „Milyen magas e hajnali ég”-gel kisóhajtja magából a felgyült feszültséget, tehát a MELLÉKDAL nyolc sorában újabb, kisebb feszültséget muszáj keltenie, amit aztán megint kiolt. Ezt úgy éri el, hogy az első négy sort felferjedő optimizmussal, kerekedő szájmozgással szavalja, az utolsó négy sort pedig annak a tapasztalt férfinak a figyelmes gyöngédségével leheli, aki valami nagyon szép emlékre gondol a kedves hölgy szájban kihűlve lengő íze kapcsán.

Bessenyei Ferenc részmegoldásai lényegesen különböznek Básti Lajosétól, ám az alapvető probléma ugyanaz: a szavalat reflektálatlansága, illetve a versértelmezés egysíkúsága. Mintha cáfolni akarná a költőnek azt a kijelentését, miszerint „A lét dadog”, és demonstrálni akarná, hogy nem dadog biz’ az. Pedig sem nem cáfol, sem nem szemléltet, hanem az idézett kijelentésről egyszerűen nem jut eszébe semmi. Bessenyei visszafogottabban, tiszteltetűbben udvarol, mint Básti, azonkívül – elmentésben Bástival – igyekszik fiatalos lendülettel beszélni, így szavolata több mint egy perccel rövidebb Bástiénál. (Egy százhusz soros versben!) Ám ezáltal kissé tagolatlanok érződik a szavalat, megilletődöttség váltakozik odaadással, s mindkettő alaptónusa az a fajta áhítat, ami nyilván az „örök női” princípiumnak szól.

Így viszont már-már komikus, amint a kiváló jellemszínész örömrivalgásban tör ki a mindenségtől meg az örökkévalóságtól, s a kettő között végigujjongja a beleket meg a veséket. Igaz, hogy a „*bogár-hinár*”-t egy kicsit gyanakodva veszi a szájára, ilyeneket azért mégsem lehet ünnepelni, de a kegyetlenségtől, a jóságtól, valamint az északi fénytől gyorsan megnyugszik, és örvendezik tovább. Azon, hogy hogyan kellene (lehetne?) a szavakat alvadt vérdarabokként kiejteni, nemigen töpreng. Ez a szavazat kétségkívül kevésbé (illetve kevésbé nyíltan) teátrális, mint az imént elemzett, de nem kevesebb buzgalommal próbál retorikát csinálni abból, ami poétika.

Megítélésem szerint a retorikán vérzik el Major Tamás szavazata is. Rögtön hozzáteszem, hogy övé a legintelligensebb és legvégiggondoltabb interpretáció, és a négy színész közül ő az egyetlen, aki nyilvánvalóan elvégezte a vers mélyreható elemzését. Azzal sem vádolható, hogy ne volna tisztában vele, miképpen függ össze „*a kegyetlenség és a jóság*”: ezt ő nagyon jól tudja. És amikor ő kiejti a száján „*a szív legmélyebb üregeiben / cseleit szövő, fondor magányt*”, annak súlya van (nem úgy, mint az előbbi két versmondónál). Ő – ez jól hallható – gondolkodott a vérdarabokról, meg arról is, miképpen lehet a női testről mint tájról beszélni. Többféleképp lehet: ő tárgyyszerűen, kicsit szárazon, kicsit analitikusan beszél. Távol áll attól, hogy megrendítő legyen, ám kétségkívül hitelesen hangzik, és van benne egyfajta szikár erő.

Major pontosan tudja, hogy az „*édes mostohá*”-t célszerű egy kicsit leejteni (ő könnyedén, szinte dobva mondja), ellenben az „*el vagyok veszve, azt hiszem*” verssort fel kell vinni, minél magasabbra, különben elvész a zárójelbe tett sorok feszültsége, elvész a hajnali ég magassága, és nem hihető, hogy a beszélő alany szíve fölöttes csattog. Azt is tudja, hogy a „*szorgos szerveim*” elnémulásának lehetősége adja meg az „*eleven ágy*”-ba való bekéredzkodés súlyát. Továbbá ő az, aki a verset pontosan és korrektül tagolja; nem hatásszüneteket tart, hanem a szövegrétegek váltakozását érzékelteti a szünetekkel. És ő az, akinek van bátorsága a MELLÉKDAL címét kimondani (igaz, ez egy kicsit brechtianus gesztusnak hat nála), hangsúlyokkal érzékeltetni a zárójeleket, és a MELLÉKDAL-ba belevinni azt a keserűséget, amely – szem-

ben az esengő vágyakozással vagy a céljához jutott férfi elégedettségével – még egy utolsó lendít a versen.

Továbbá – hadd írjam le ezt is – neki van lényeges közölnivalója arról, hogy „*csak a törvény a tiszta beszéd*”. (Ki tudja, talán felrémlt előtte saját életéből egy-egy epizód; vagy eszébe jutott egykori főnöke, Németh Antal az igazolóbizottság előtt, esetleg fivére, a hadbíró, később népbíró.)

Mindezzel együtt Major szavazatát mégsem tartom olyan nagyszerű versmondói műnek, amilyenre ő – többek között más J. A.-versekkel – képes volt. Ennek lényegében két oka van.

Az egyik az, hogy Major személyiségétől alapvetően idegen az ÓDÁ-ban megmutatóköző szenvedély. Egyszerűen nem lehet elhinni neki azt a játékoságban és szemléletességben feloldott sötét, féktelen odaadást, ami mégis csak alaptónusa a versnek. (Dicséretére legyen mondva, hogy ennek imitálásával meg sem próbálkozik.) Lebbenő szoknya, rezzenő emlő, amit Básti oly ízes élvezettel forgat a szájában, Majort vagy elnéző mosolyra fakasztja, vagy pedig érezhetően idegesíti. Az érzékiség nála nem fonódik össze az intellektuális feszültséggel, hanem gunyoros példázattá válik.

És ezzel függ össze a szavazat másik lényeges fogyatéka: az, hogy Majornál is, ugyanúgy, mint az előző két színésznél, a teatralitás kioltja a vers tulajdonképpeni drámaiságát. Major úgy szavalja az ÓDÁ-t, mintha éppen a TARTUFFE-öt játszáná egy nem létező színházban, ahol a bonyolult átídszletezés miatt pótólólag beiktattak a szövegébe egy monológot, s ez a monológ történetesen betű szerint azonos J. A. költeményével. Major meg tudja mutatni, hogy a képmutatás is lehet őszinte szenvedély, és ez nem kis teljesítmény, ám az ÓDA teljességét nem tárja fel. Márpedig teljesség nélkül nem képzelhető el a lényeg megértése.

A négy ÓDA-mondó színész közül Sinkovits az egyetlen, aki nem képzel maga köré színpadot, s ennek megfelelően az ő szavazata a legbensőségesebb, legtartalmasabb, leginkább a vers belső drámája felé mutató. Kár, hogy jól működő ösztöneit nem segítette kellő mélységű verselemzés, mert így egy bizonyos küszöbön ő sem lép túl. (Pedig, érzésem szerint, nem sok hiányzik hozzá.) Az ő teljesítménye lényegében úgy írható le, hogy észleli a gyön-

gédségben feltáruló borzalmat, az érzékiség és az intellektus feszültségét, és keresi a hangsterek fogódzóit hozzá (ezeket hol megtalálja, hol inkább melléfog), továbbá, ugyancsak egyetlenként a négy közül, megpróbál ívet kiépíteni a csendhez szoktatott szív és a csobogó langyos víz között.

A vers első felében sikerül érzékeltetnie azt a megismerői, felfedezői folyamatot, amely a megértés kulcsa: hogy a valóságpreferenciával rendelkező tájelemek miképp válnak egyre inkább antropomorfakká, s ez miképp készíti elő az endogén táj kitárulkozását. Itt Sinkovits megoldásai kifejezetten érzékenyek: egyenletes, komoly hanghordozásával egészen finom árnyalatokat tud életre hívni. Például a „*hegyek sörényét*” és a „*homlokod fényét*” között van egy egészen kicsi váltás a hangfekvésben, ami azonban pontosan kifejezi, hogy itt jelenik meg a reális tájban a szinte fényképészeti módon előhívott személy.

A vers első felében jól oldotta meg az egymásra következő részek összekapcsolásait: itt Sinkovits építkezik. Pontosak és erősek az ellentétek; például a második rész végén nem a zengést és a sikoltást aknázza ki a kínálkozó melodramái módon, hanem a „*távol közelében*” paradoxonára hívja fel a figyelmet. Ő az, aki leginkább odafigyel a vers fonetikai feszültségére: a „*nedűid sejtje gyűjtse sok raját*” nála nem nyelvtörő mondóka, hanem a továbbjutás lehetetlenségének gyötrelme érződik benne.

Sajnos azonban a negyedik résztől kezdve úgyszólván minden figyelmét az köti le, hogy elhitesse: érti is, amit megsejtett, s így jobb híján mégiscsak megadja magát a pátosznak. Az építkezés abbamarad, a negyedik, ötödik és hatodik rész mereven szét van szedve, s az elnémulni készülő szorgos szervek kiáltása (ami pedig Sinkovitsnál a visszafojtottság és lassítás jóvoltából csakugyan kiáltásként hangzik el) nem katartikus hatású.

Illyés Gyula verse, a BARTÓK kapcsán óhatatlanul fel kell tennem bizonyos kötekedőnek ható, kellemetlen kérdéseket. Először is, amiről már szó volt: kiknek a nevében beszél a költő? Mi az, hogy „*nekik*” és „*nekünk*”? Mi az, hogy „*ne legyen béke, ne legyen derű*” a műélvezet színhelyén, „*mig nincs a jaj-sötét szivekben*”? Mert ha – esetleg, egyszer, majd – a „*szivek*” békések és derűsek lesznek, akkor Bartók művészete ér-

vényét veszti? Komolyan gondolja (vajh) Illyés, hogy a nagy komponista egyszersmind „*jó orvos*” is? Ezt ő ilyen egyszerűnek látja? És ha a zene (konkrétan Bartók Béla valamelyik zeneműve) orvosság, akkor miért olyan érvekkel próbálja Illyés (valaki előtt) igazolni, miszerint az inkább mégiscsak diagnózis? És ha diagnózis, akkor miért arról próbál meggyőzni, hogy voltaképp a beteg, a traumákat átélt közösség panaszja?

És persze (bocsánat!) mi az, hogy „*nép*”, illetőleg idézőjelbe tett „*»nép«*”? Mi az, hogy „*helyettünk*” komponál a nagy zeneszerző? Nem ráfogás ez? Aztán: ha Bartók zenéje „*nekünk*” vigasz, ha „*mi*” már úgyis tapasztaljuk, hogy „*üdvös írt*” ad, viszont azok, akik szerint hangzavar, úgysem dialógusképesek, akkor tulajdonképpen kit akar meggyőzni a vers? Kibe, kikhez beszél?

Nem könnyű mást (illetve mást is) látni Illyés versében, mint az unalomig ismert váteszi küldetéstudat egyik jellegzetes kordokumentumát. Igen erősen fel kell idézni a történelmi (plusz társadalom- és kultúrtörténeti) kontextust ahhoz, hogy más hangsúlyok is észlelhetők legyenek. Viszont az ilyen kontextus-idézés, amennyiben a lényegi megértés feltétele, felfüggeszti vagy legalábbis korlátozza a vers egyetemes érvényét. Az ÓDA megértéséhez nem kell tudni, hogy megírásakor Horthy Miklós volt Magyarországon a kormányzó és Gömbös Gyula a miniszterelnök, vagy hogy az *Új Idők* című lap olvasószerkesztője az egyik számban azt a kérdést mérlegeli, szabad-e egy úrilánynak egyedül strandra mennie, ha nincs komoly udvarlója. Az APOKRIF soraiban nagyon erősen jelen vannak a traumatikus történelmi tapasztalatok, valamint a keresztény gondolkodói hagyománynak egy fontos árama; de mindaz, amit ennek kapcsán tudni kell, magából a versből kiolvasható, mivel Pilinszky éppen azt próbálja költeménybe foglalni, amire, Illyés szerint, „*ma sincs ige*”.

Illyés viszont a meglévő, többé-kevésbé készen kapott „igével” dolgozik, ezért az olvasónak egyet-mást tudnia kell egyrészt a Bartók-recepcióról, másrészt a magyar ötvenes évekről ahhoz, hogy lássa: Illyés a művészi alkotás szabadsága mellett emel szót, anélkül, hogy ezt azonosítaná a művészet öntörvényűségével. Ellenkezőleg: izmos körmondatokban bizonygatja, hogy a nagy művészet (illetve mű-

vész) még a legszélsőbb esetekben is csak lát-szólag öntörvényű, mert valójában a közösségnek iparkodik hasznot hajtani. És, ami tulajdonképp furcsa: szerintem a BARTÓK-ot az teszi mégiscsak, minden provincializmusa ellenére jelentős (talán maradandó) verssé, hogy ezt nem muszáj tézisnek tekinteni, mert ez lehet probléma is: többirányú, nyitott kérdés. És ennek kapcsán Illyés szemlátomást azon is el-tűnődik, hogy azok a hatások, amelyeket egy bizonyos művészeti ág eszközei előidéznek, miképp jeleníthetők meg egy másik művészeti ág eszközeivel.

Ebből következik egy nagyon egyszerű dol-log. Mégpedig az, hogy a vers értéke (ha úgy tetszik, kalibere) attól függ, vajon a vers-értelmező szónoklatnak vagy meditációnak tekinti-e.

Gáti József például (akiről egyéb előadó-művészi vonatkozásokban sok szépet és jót lehet mondani) egyértelműen a szónoklat mel-lett dönt, és ezáltal egy iskolai évzáró ünne-pesség pufogó frázisaival ajándékozza meg hallga-tóját. Az ő szavata kicsit olyan, mint egy régi vágású demagóg politikus programbeszéde, s ennyiben érzelmileg túlfeszíti az iskolai évzárót: vagdalkozik és hiteget. Kimondottan üvöl-tő hangfekvésbe csak az utolsó előtti strófa csap át, a „*káromkodással imádkozó*” hév nyilván ezt kívánja meg, de a halkabban elmondott ré-szek is valahogy üvöltözőnek hatnak a folya-matos öblögetés miatt. Gáti minden egyes szó-val külön-külön valami nagyot akar monda-ni. Nem azt halljuk, hogy „*anyánk a halott*”, ha-nem valami ilyesmit: ANYÁÁÁNK!!! a HALO-HOTTT!!!, de minden egyéb olyan szót is, aminek van egy kis hangteste – pokolzaj, szitokváltozat, hangtölcsér, sikoly, bányamély, más effélék –, ezeket mind megfűjja, mint egy-egy harsonát. Ezáltal az ő szavlatában minde-nekelőtt (és szinte kizárólag) szavak vannak, nem pedig érvek vagy gondolatok. Amit az ál-talános iskolában tanult az ember: „egy gondo-lat, az egy mondat”, Gáti hallatán így fogal-mazhatjuk át: „egy szó, az egy vulkánkitörés”.

A baj csak az, hogy erről nem Gáti József te-het elsősorban, hanem Illyés. Gáti nem hamisítja meg a verset, még csak nem is szavalja „rosszul”. Ellenkezőleg, nagyon „jól” szavalja: őszinte odaadással, nagy mesterségbeli tudás-sal. Csak éppen egy rossz verset szaval nagyon jól. Pontosabban: azok a külsőleges fogódzók,

amelyeket Illyés odaköltött neki, és amelyeket készségesen, két marokkal megragad, össze-szűkítik és ellaposítják a verset, azonkívül olyan közösséget tekintenek magától értető-dőnek, amelyet nem tudnak felidézni, olyan konszenzusra hivatkoznak, ami nem áll fenn. Gátinak legfeljebb az róható fel, hogy egy pil-lanatig sem törte a fejét azon: mitől lehet „más” a „*Beh más beszéd*”, és hogyan szólalhat meg az, ami „*Emberi, nem hamis*”. Szerintem az emberi meg a hamis nem zárják ki egymást, és az erről való tudás a hiteles beszéd egyik zálo-ga, ám ennek taglalása túlfeszítené a CD-kri-tika kereteit.

Papp Zoltán szavlatát hallva első érzésem a csodálkozásé. Mintha nem ugyanazt a verset mondaná, amit Gáti József. Pedig ugyanazt mondja, betű szerint ugyanazt (annyi külön-b-séggel, hogy Gáti még „*Zerkovitz*”-ot mond, amit Illyés utóbb „*kuplé-dal*”-ra javított). Még-is, az ő interpretációjában a BARTÓK megkapja azokat az értékeket, amelyeket Illyés a Bartók-zenének tulajdonít: szabadító és vigasztaló, nagyszabású vers benyomását kelti.

Egy apró kiemeléssel Papp világossá teszi, hogy a többes első személyen az értendő, ami-ről később szó is van: „*mi, emberek*”. Ezáltal az „*ők*”, illetve „*nekik*” is mást jelent: azt a hatal-mat, amely embertelen. Az utolsó előtti sorban van egy másik kiemelése: „*de nem fakadHAT*”, ez pedig elgondolkodtatja a hallgatót: tény-leg, miért nem fakadhat? Mármint „*a jaj síval-ma*”. Netán a hatalmi viszonyok miatt? Ezek-kel és még néhány hasonló fogással Papp szilárd keretet hoz létre a vers értelmezéséhez, s ezt a keretet kellő erővel és érzékenységgel ki is tudja tölteni.

Papp Zoltán interpretációjában egyértel-műen van megszólítottja a versnek, ez pedig maga a címszereplő, Bartók Béla: Papp az egész költeményt invokációnak tekinti, s ezál-tal egy sor mozzanat, ami első olvasásra reto-rikusnak hat, az ő előadásában bensőségessé válik. Minden erőltetés nélkül kiemelkednek bizonyos kulcsszavak: harmónia, rend, re-mény, jog, kétségbeesés. A „*nagy lélek válasza*” már csak azért is elhíhető válasznak, mivel Pappnak érezhetően fontosak a versbeli kér-dések. Ő tényleg tudni akarja, vajon „*volt tör-vény*” (tkp. volt-e törvény) „*abban, hogy éppen e nép / lelke mélyéből*” szólal meg Bartók zenéje. S így komolyan véve a kérdést, az nem valami-

féle nemzeti kivagyiságról szól (bármit gondoljunk is a nép lelke mélyéről mint olyanról), hanem arra irányul, hogy: felismerhetők-e a nagy (továbbá egyszerre érzéki és absztrakt) művészet egyetemességében azok a konkrét (egyszerre szörnyű, bonyolult, kicsinyes stb.) történelmi tapasztalatok, amelyek a XX. század első felében formáltak a magyar nép sorását és jellemét?

Legalább ilyen komolyan veszi Papp azt a kérdést is, hogy „*Van-e még remény emberi fajunkban?*”, vagyis nincs rá magától értetődő, kész válasza, s ezáltal nem csak Bartók zenéjének tulajdonít a vers egyetemességet, ám egyetemes tapasztalatként szólal meg az utolsó előtti sor is – Papp tolmácsolásában a vers leg hangsúlyosabb kijelentése –, az, hogy „*szív-némaságra születünk*”. Ehhez mérten van teste (hang- és gondolati teste egyaránt) a reménynek is: hogy „*a jó meghallóit*” a zene „*egy jobb világba emeli*”. És egyáltalán: hogy van jobb világ a reálisan létezőnél.

Sinkovits Imre színesebb, látványosabban szenvedélyes, egyúttal a versmondás „klasszikus” eszményeihez közelebb álló értelmezése, merőben más eszközökkel élve, nem kevésbé meggyőző, mint Papp Zoltáné. Sinkovits jóval inkább rábizza magát a fonéma- és morféma-testekre, a hangsúlyok gyorsliftezésére, mint Papp. „*Hangzavart? – Azt!*” – míg e két szót kimondja, először fölmeleg, majd mindjárt le is megy legalább négy-öt emeletet: ezáltal jelzi, hogy emeletek vannak a vers érzelmi tartományában, és hogy neki, a beszélőnek van ereje az agresszív, nagy zenész nyomában föl-le szállni. Nem kevésbé kifejezők az apró szóközők, szünetek, amelyek bizonyos névelők után következnek, a méltóságteljes kiemelések, a meghatott bajtársiasságot (sőt gyöngédséget) érzékeltető hangszalagfeszítések.

A kérdéseket ő is megformálja, de nála nem a kérdéseken van a fő hangsúly, hanem a belőlük adódó néma közdelmen: „*ha ez a gond...*”. Ennek megfelelően különös fontosságot kap az a szó, hogy „*mégis*” (a remény és az élet „*mégis*” a megszólalásból fakad), s így Sinkovits szavalatában a tűnődésnek és persze a példázatoságnak is mozgósítóereje van. Nem úgy, mint Gátinál, aki minden szóval riadót fűj, nem: Sinkovits nagyon is gazdaságosan használja eszközeit. Kicsit lassít, kicsit szétszed; erőt gyűjt, erőt ad; mire eljut odáig, hogy „*beh*

különös, beh üdvös írt adsz”, kezd olyan érzésem támadni, mintha Sinkovits ismeretlen Ady-verset szavalna. És ez az eddig nem sejtett összefüggés nemcsak Illyés versének értését gazdagítja, hanem rávilágít a közéleti indíttatású magyar líra kétarcúságára, esendő és daliás voltára is.

Ezzel azonban nincs vége a meglepetéseknek. Az Illyés-szavalatokban a legnagyobb meglepetés magának Illyésnek a megszólalása, amely a kis gikszerek ellenére igazi komoly, profi versmondói teljesítmény. Illyés beszédmódja érezhetően visszatekintő jellegű, ám nyoma sincs benne férfikora iránti nosztalgiának, inkább a tanúságtétel szenvedélye hallatszik benne. Egy öreg ember, maradék erejét összeszedve, az élettől búcsúzófélben, emlékeztet és figyelmeztet. Az ő szavalatának leg hangsúlyosabb kijelentése az, hogy „*olyanokat éltünk meg, amire / ma sincs ige*”, s ebbe az is beleértendő, hogy „*hazák vesztek el*”. Ám Illyés nemcsak erre emlékeztet, hanem magára Bartókra is: érződik és érezteti, hogy ismerte és kortársként is becsülte azt az embert, akiről beszél. Éppen ezért nála a legplasztikusabb, leginkább élményszerű a „*zeneterem*” sok-sok jelzője: „*bearanyozott, fennen finom, elzárt*”. Még a vénember hangjában is érződik az egykori „népfi”, a pusztai uradalomból nagyvárosba került fiú dacos, plebejus indulata. És amikor Picassót emlegeti, akkor is megjelenik egy élő arc; és ez feledteti a taktikát, amely a baloldali elkötelezettségű avantgárdnak a népi ideológiával való összekapcsolására irányul, azzal a céllal, hogy a költő a „nép” nevében párbeszédet folytathasson, más jelentős művészekre is hivatkozva, a „hatalommal”. (Itt kell emlétenem, hogy a „*példamutató nagy ikerpár*” másik tagja, aki nincs néven nevezve, Kodály, még javában élt, és Illyéséhez hasonló taktikázásra kényszerült.)

Sőt Illyés huszonkét évvel ezelőtti hangja nemcsak feledteti a negyvenhét évvel ezelőtti szándékot, hanem az egyszerit, a személyesen hitelest össze is kapcsolja az egyetemessel, ezért Illyés szavalata az összes közül a leginkább elgondolkodó és elgondolkodtató.

Illyésnek nincs szüksége a bensőségessé tétel színészi eszközeire. Nem épít ívet, nem alakít ki keretet, nem váltogat mélységet és magasságot; költeményét egysíkúan és majdnem egyhangúan szavalja, szinte kántálva. Ami vál-

tozatosság van a hanghordozásában, az nem annyira a kisebb-nagyobb (gondosan, pontosan kitett) értelmi hangsúlyokból, érzelmi nyomatókókból adódik, hanem inkább a tájnyelvi sajátosságokból, az erős zárt ë-kből, a dunántúliás rövid u-kból, ü-kből, a nyelv hegyével szájjpadlásra pörgetett t-kből, d-kből. Ezáltal éppenszággal nem idéződik fel Bartók zenéje, viszont az, hogy „fűrész” hallatszik fűrész helyett, egy „ágréssziv”, egy váratlan „belöllünk” és más effélék a maguk módján egyszerre teszik zeneivé és drámaivá Illyés versmondását.

Egy lezáruló életpálya szólal meg Illyés szavalatában, szinte végrendeletként. A művekből, küzdelmekből, taktikai húzásokból, kompromisszumokból bölcsesség lett, tartós érvényű tapasztalat; és ezt érdemes megbecsülnünk, akár szeretjük azt az embert, aki ránk hagyta, akár nem.

Pilinszky János költeménye, ellentétben Illyésével, több, elvileg egyenrangú interpretációs lehetőséget kínál a versmondóknak. Egészen másképp fog felépülni a szavalat, ha a versmondó a megszólaló énré koncentrálna, mint akkor, ha elsősorban a megszólalás aktusára figyel, s megint másképp, ha a költői beszéd háttérére érdekli, legyen az akár történelmi, akár eszkatológiai háttér (ami megint csak két különböző versértelmezést fog eredményezni).

A Pilinszky-szavalat esetében, úgy látom, a színészek nem mulasztották el a szükséges elemzést: mindhármójuk munkája markáns, izgalmas koncepció alapul. Az összehasonlításból azonban az derül ki, hogy az elvileg egyenrangú lehetőségek mégsem vezetnek egyenértékű megoldásokhoz. Az egyik közel visz a vers teljességéhez, a másik nem annyira. (És csak zárójelben tesztem hozzá, hogy az APOKRIF szavalásakor nem közömbös a versmondó személyes viszonya Istenhez, valamint az, hogy miképpen tudja megjeleníteni a teremtménységet a vers – hadd mondjam így – Isten által ridegen tartott világában.)

Kézdy György két súlyos ellentétet választott versértelmezése centrumául. Az egyik: érezhetően komolyan veszi, hogy valakihez, illetve valakikhez beszél, mégis nyilvánvalóvá teszi, hogy teljes magány veszi körül. A másik: amit mond, az a világpusztulás teljes súlyát

hordozza, mégis személyhez szólóan, közvetlen egyszerűséggel szólal meg. Emlékeztetve Gáti József versmondására: Kézdynél is mindenekelőtt szavak vannak, csakhogy más indítékból, más módon és nagyon más eredménnyel. Kézdy nem kapaszkodik a szavakba, nem nagyokat mond, inkább kicsiket nagy erővel. Szétszedi a szavakat, és lerakogatja őket, mintha tárgyak volnának; ezáltal minden egyes szó egy-egy „kutyaól”, és érzékelhető benne a „csönd”, amely nem egyéb, mint Isten hallgatása a teremtett világban.

Kézdy külsőleges eszközeiről ezen túlmenően nincs különösebb mondanivalóm. Eleinte távolba beszél, az „Ismeritek...” szólamtól kezdve aztán közelre, később megint távolba. Egy helyütt kicsit megemeli a hangját, és a végén, amikor a teremtmények arcáról van szó, ugyanez a hang kicsit megkeményedik. De nem ez az érdekes. Kézdy szavalata kapcsán nem erről kell beszélni, hanem az érzékenységről, az egyhangúságból kifejeződő plaszticitásról, a felhalmozott, de nem mozgósított érzelmi energiáról. Kézdynél minden rámutatás, felidézés egyszersmind feltárulkozás is: a „tébolyult pupilla”, a „vesszőnyi fák”, az „éles kövek közt” csörömpölő árnyék megannyi fájdalom léttapasztalatot fejeznek ki; és most nem a „rabruha” történelmi tapasztalatáról beszélek, nem is a hasadt paták és hártás lábak víziójáról, hanem a nehezen azonosítható, rejtélyes telítődésekről. Kézdy ezekről tud valamit. Sőt azokat a szavakat is el tudja helyezni, amelyeket a beszéd lehetetlenségéről szólnak.

Szüneteivel, hallgatásaival érzékelteti az elveszett paradicsom fájdalmát, a „haragos ég” iszonyatát; és a „késői, keserű léptek” furcsa jelzőjében ott visszhangzanak a VONZÁSOK KÖZT című jóval későbbi versben olvasható „megalázó méterek”. Egyáltalán, az APOKRIF-ben, úgy, ahogyan Kézdy szavalja, hallani vélem a szívemnek kedves többi Pilinszky-verset is. Ez nyilván nem csak Kézdyn múlik, mégis egyértelműen őt dicséri.

Latinovits Zoltán nem az Istentől elhagyott világ apokaliptikus látomását idézi fel, mint Kézdy; ő nem a világra, hanem a szubjektumra koncentrálna. Az ő értelmezése arcvonásokkal ruházza fel a megszólalásában Kézdynél arc nélkülinek rémlő ént. Latinovits nem a távolba beszél, nem is közelre, hanem mindvégig befelé, s így mindvégig önmagát

szóltja meg; akkor is, amikor a kérdések alanya többes második személy, és akkor is, amikor ténylegesen egy másik emberről, egy szeretett lényről van szó. (Az már megint értelmezés kérdése, hogy ki ez a lény. Kézdy valószínűleg az INTROITUSZ-beli Báránra gondolt, Latinovits hangjában egy szeretve elveszített nő sejlík fel.)

Latinovits hangja bensőséges, helyenként már-már gyöngéd; ő nem szétszed, mint Kézdy, hanem összekapcsol. Nála a tárgyak nem feltárulkoznak, hanem a saját szenvedés verődik vissza róluk; nála az éles köveknél nagyobb nyomatóékot kap az „*Egy kerti szék, egy kinnfelelt nyugágy*”.

A „*vírvasztván*” szót megroppantja, a „*dermedt vályúk*” szókapcsolatban a jelzővel váratlanul és ijesztően odasújt a jelzett szóra, a „*mélyvilági kín*”-nál magasba emeli a hangját, amivel egyszermind a „*haragos ég infravörössé*”-t is előkészíti. Az elveszett paradicsomról tűnődve beszél, a visszasejlő óriási fákat sóhajtván mondja ki; a tékozló fiú visszatérésénél alig észrevehető ritmusváltásokkal meg-megakad, az ősi rendhez érve elcsuklik a hangja. Ezután, a vers közepén, a „*Csak most az egyszer szólhatnak veled*” sornál jelenik meg a Másik. Ettől kezdve, bár továbbra is önmagához beszél, többé nem magányos közegben szólal meg. (S ez megint csak nem idegen Pilinszkytől: az ő verseiben a Másik hiánya együttlételet jelent.) S így az, hogy „*Riadt vagyok, mint egy vadállat*”, nem megállapításként, hanem segélykiáltásként hangzik; a „*Hazátlanabb az én szavam a szónál*” pedig így, ahogy nagy erővel ki van emelve, nem a „*tűzes ég*” alatti teremtményi elhagyatottságról szól, hanem a helytállás méltósága demonstrálódik benne. A „*levegőtlen prés*” keményen és kegyetlenül hangzik, s ezek után Latinovits úgy zárja le a verset, mintha az alácsorgó üres árokkal a kővé vált személyiség halotti maszkiára mutatna rá.

Mensáros László szavai pontos és következetes, de nem annyira átütő erejű, mint Kézdyé vagy Latinovitsé. Látszólag nála is ugyanolyan szerény és egyszerű az eszközhasználat, mint Kézdynél, ám ez a hasonlóság felületes: Mensáros nem mélyíti a szóközlök mentén a szöveget, ő egy történetet mond el, ami lehet akár apokrif (bibliai motívumra épülő, de a bibliai kánonból kizárt) történet is. Valaki elindul, bolyong, megérkezik valahová, nem ta-

lálja a keresett-szeretett személyt, vágyakozik rá; közben felkel a nap, aztán beesteledik, aztán ismét nappal van, végül pedig „*Akkorra én már mint a kő vagyok*”.

(Csak zárójelben: szerintem a verscímben erősen érződik a görög szó eredeti jelentése is, az, hogy „elrejtett, elrejtőzött”, ám az biztos, hogy nem az elbeszélhető eseménysor rejtőzik a vers világában, hanem valaki-valami más.)

Kétségtelen, hogy a vers így is elszavalható, Mensáros szépen és szabatosan mondja, csak éppen súlytalanná válik a szöveg. Mondhatnám azt is, hogy ez egy metafizikai súlytól mentesített versértelmezés, de a problémamentes történetmondás miatt az újkori történelem terheit sem hordozza; nincsenek arcvo-nások, ám az arc keretének hangsúlyos üressége sincs meg. Mensáros ráhagyatkozik a jambusokra, viteti magát; és ha egy színész ezt akarja, akkor aztán a jambusok viszik is. Egy kicsit ámuldozik az elveszett paradicsomnál és fájnál; valamiért (nem egészen értem, miért) hirtelen fontossá válik számára, hogy „*hangokat ad egy torony teste*”, ám a szavakat egészében, ha szabad így mondanom, lelkiileg nem törté-
nik semmi különös.

Ennek nagyjából az ellenkezője mondható el Pilinszky János emlékezetes szavatairól. Nem jellemző rá sem Kézdy megrendült szomorúsága, sem Latinovits intenzív szenvedélyessége; ő lassan, nyugodtan, magyarázva és szemléltetve beszél, a hatás mégis felkavaró és ijesztő. Mintha a NAPLÓ című versben tükörbe néző gyarlóság és „*nagy szelídség*” mondana ítéletet.

Pilinszky orgánuma tulajdonképpen nem szép. Vékony, magas, reszelős, vontatott hangja van, mégis valamiféle torokszorító szépséget jelenít meg ez a hang, amely mintha egy másik világból szólna hozzánk. (Valószínűleg így érződött akkor is, amikor Pilinszky még élt.) Az értelmezéshez itt is, mint Illyésnél, nagyban hozzájárulnak a kiejtésbeli jellegzetességek. Pilinszky a szó belsejében is, de még szóvégen is külön ejti a k-kat és a cs-eket, a szóvégi t-eket kettőzi. Azt mondja: „*helő napott*”, mintha múlt időbe akarná tenni a főnevet. Két magánhangzó közt kettőzi az s-eket, azt mondja: „*mulandósság*” és „*nevét az árvasságnak*”, s ezt én, nem is tudom, miért, szívbemarkolólnak érzem. Nem szünetekkel választja külön a szavakat, hanem hangsúlyokkal. Olyan erős szó-

hangsúlyai vannak, mintha énekelne, s minden fontosabbnak tartott szóhoz nagy erőfeszítéssel külön-külön felkapaszkodik, sőt az is előfordul, hogy különös nyomatékkal hangsúlyozza az utolsó szótagot. Olyan benyomást kelt, mintha a „*mozdulatlan égő ketrecek*” valamilyékből beszélne, valahol a baromfiak és a kerubok között. Megoldásai váratlanok, meglepőek, kiszámíthatatlanok, ugyanakkor mégis természeti tényként hatnak. Ezáltal egy olyasféle mondat, mint az, hogy „*Nem értem én az emberi beszédet*” vagy hogy „*Hazátlanabb az én szavam a szónál*”, nem elzárkózó gesztus, nem is erkölcsi indítatású erőgyűjtés, hanem a meg- és kifosztottság kifejeződése, a Radnóti Sándor által leírt „elszenvedés” aktuusa és attitűdje.

Ezenkívül az is figyelemre méltó, hogy a szóhangsúlyok révén milyen erősen ellene dolgozik saját jambusainak. Ahogyan ő mesél és magyaráz, a dolgokat meséli, nem pedig az eseményeket; előadásának értelmi-érzelmi ritmusa fölébe kerekedik a metrikai sémának. Ehhez járulnak a szünetek is, amelyek nem a szavakat, hanem a tagmondatokat választják el egymástól. (Hosszú szünetek vannak: Pilinszky szavai csaknem másfélszer annyi ideig tart, mint Mensárosé.) Így mondva a verset, a költői személyiség nyitott tényékként tárul ki a virtuális (ám e minőségében mindig jelenvaló) hallgatóság felé, maga a szöveg pedig úgy hat, mint egy évszázadokkal később beteljesedő régi jóslat, vagy mint egy archaikus népi imádság, vagy mint egy középkori pokoljáró beszámolója, vagy mint egy középkori litánia, amelyből kitörölődtek az ismétlődések.

Befejezésül egy nem túl nagy jelentőségű prózai megjegyzés már megint a lemezborítóval kapcsolatban. A lemezborító egy kétrét hajtott papírlap, tizenkétszer huszonnégy centiméter. A címdalra a szükséges feliratokon kívül a három költő fényképe látható tojásdad keretben, kicsit egymásra csúsztatva: J. A. eltkarja I. Gy. jobb fülét, I. Gy. viszont P. J.-ből takar el egy darabot. Ez így rendben is van. Szétnyitva a papírt, a belső oldalon a tizenegy versmondó fényképét látjuk a megszólalások sorrendjében, kilenc színművészt és két költőt; és ez is jól van így; bár az, hogy a két költő fotója változatlan formában köszön vissza a címdalról (annyi különbséggel, hogy itt I. Gy.-nek is, P. J.-nek is hiánytalanul megvan a

jobb füle), nem valami falrengető lelemény. Végül az alsó oldalon ki vannak nyomtatva a tételek egytől tizenkettőig, hogy ki szavalja őket, és hány perc hány másodpercig tartanak. Ez teljesen fölösleges, mivel ugyanez ugyanígy a CD aljára is rá van nyomtatva. Ezzel szemben nem olvasható rajta sem a hangfelvételek időpontja, sem a színesek versmondói pályafutása. (És persze a két költő sem, pedig Pilinszkynek fontos szavai maradtak fenn más költőktől is.)

Amennyire dicséretes a Hungarotontól, hogy a régi lemezein hallható szavakat újra kiadja CD formában, s ezzel nemcsak megmenti őket az elkallódástól, hanem széles körben népszerűsíti is őket, majdnem annyira kár, hogy nem mellékel hozzájuk a szükséges háttérinformációkat. Márpedig a versmondók arcvonásaihoz a pályakép is hozzátartozik.

Márton László

„...SÚGJÁK MALLARMÉK”?

Somlyó György válogatott versei
Unikornis, 2000. 260 oldal, 3000 Ft

I. A Szerkezet

Végül úgy dőlt el – hosszas kísérletezés után, hogyan is írjak e verses életműről, lévén, hogy kritikát soha –, külön létező élő lényserűségeknek tekintem a kötet elemeit: feltáró jegyű Szerkezetét, Befogadó-Kisugárzó körmozgását, harmadjára pedig Közlendőit. Kezdem itt: innen már kisbetűvel, a szerkezettel.

Haladhatott volna Somlyó a kötet valamenynyik ciklusán végig úgy, ahogyan az első, az ARIÓN 1937–2000 datálású. Haladhatott volna kötetének, befogadási-kisugárzási szellemiségének nyomain, tematikáján (közlendőinek jelentős meghatározója a tematika: a csak részben formai „mese”, a macska, az inkább a bef.-kisug. kategóriába tartozó „kultúra”; bár itt látom Somlyó elhúzott száját: „ha te ezt kultúrának tekinted”, jó, persze, lényünk eredendően lelkedzett dolgáról van szó, amikor – bizonyos költői feldolgozásszint felett – kultúráról). Haladhatott volna.

Nem haladhatott. Somlyó körkörösén építkezik, már legalább az életműben, és ez a körkörök szóban is megtestesült nála: vízbe hajítódó kő... Spirál sincs, görög filozófusi csavar sem lenne igazán feltáró és plasztikus itt, mert világos: hogy oda jut, mást mondanak a világ igen nagy bonyolultságáról, „valóságáról” bizonyos *Mayernék*, s a „Mallarmé” azt súgják, könyv a világ. Somlyó lapozásában bizonyosan az. Háromkötetes regény lenne, sosem felejttem, ezt kérdezte tőlem Somlyó György, mikor életünkben először találkoztunk (magam már húszas éveimnek igencsak derekán jártam, Újhold- és Holdelőzmények megismerésén messze túl), s hogy akkor elmondja? Válaszoljon kérdéseimre, „hogyan van”... no, nem közhelyszerűen, egészségileg pl., hanem ezzel meg azzal meg amazzal. Könyv a világ, ennél okosabbat somlyói jegyben nem mondhatunk, s leszámítva, amit Orbán Ottó oly szellemesen írt Pilinszky-humoreszkjében, hogy na ja, botja van meg rabruhája csak, hát van azért egymása még, de az biztos, hogy Somlyónak könyv és macska és... nem ismerem őt annyira, mi neki még a világ; ahogy nekem a Nagy és Kis Koala Kártyabajnokság, a mindenkori egy verebem és – mégis, mégis – az angliai lófogadás. Természetesen a palánkon túl szárnyaló munka nem így „jelentkezik” e költészetben (Somlyóéban), hanem hogy, mint mondják, „rengeteget dolgozott” (esszé, műfordítás, próza – jó próza! –, irodalomszervezés/propagálás stb.), és teljesen nyilvánvaló, hogy miképpen én tizennyolc évesen még szintén a presszóba tement volna be, ahogy Mészöly Miklóssal a szekszárdi buszcsatlakozást vártuk cimboraságunk idején, s ő fejet csóvált, „möszi, möszi”, és már vagy negyven éve jószerén *csak* kocsmába és vendéglőbe megyek be így, no, Somlyó nem natúr élmények költője, a macskánál sem, a szerelemben és a barátságban sem, és a költészet, művészet feldolgozójaként is érzi a relációteremtő inkább, mint adatbúvár, netán, hogy kültelki csatornák szennyében túrna kezével, mint azért verseikben igenis tették az ő kedves franciái, bármi „dekadensen”. Nem, Somlyó a könyv szerkezetét is mű-elemként alkotta meg; mivel hát könyv a világ, akkor abból, hogy ő költő volt, ebből a natúr élményből szintén kellett csinálni egy könyvet, és részben innen e kötet szerkezeté; Somlyó mint abszolút költő még

valami továbbit is akart tenni, hozzáalkotni „egy legaktuálisabbat”, s így alakulhatott ez a roppant fontos, tanulságos, derekas és szép szerkezet. A könyvnek külön kis ajándéka.

Persze, ha már költészet, hol vannak „manapság” natúr élmények, kérdezheti valaki. Főleg, ha a macskáról, a szerelemről, a városokról, prózájában a barátságról, a városokról stb. is annyi natúrát írt meg Somlyó György. Mégis, talán érti, aki érti, hogy itt a könyvhöz felkínálkozott többletszerkezet azért nem lőn elengedve, szálljon ám Ariellel, mondjuk, legyen a világ természeti része, *mert* költőnknek könyv a világ. Ő ma a legelvontabb írónk. Miközben absztraktságnak még csak gyanúárnyéka sem tapadhat kifogástalan művészetéhez.

Bizonyosan nem azért nem haladt „kizárólag” természeti sorrendben (a versekben) Somlyó, mert akkor igazságtalanul szelektálnia kellett volna korai „haladás-humanista” líráját; nem, bátran vállalva van ez itt, édes istenem, nevetségesnek tartanék minden ilyen kifogást (békemozgalom etc.). Így gondolta, így gondolta; valami okból így esett, így esett. Nem, nem. Ez a szerkezet – ahol vadul csapongva szökkengetnek egymás szomszédságában a verskeletkezési évszámok – önálló, új alkotás és a – kifelejttem – *szerkesztő* Somlyó egyik kis ékszerdarabja. De hagyjuk a dicséretet.

II. A Befogadó-Kisugárzó

Butaság az „intellektuális költő” meghatározás, szükségtelen rossz. Nem hiszem, hogy a költőelődöket, a macskát, a szerelmet, a barátságot, az utazást stb. Somlyó intellektuálisabban fogta volna fel, mint bárki más. Nem. Neki ez a gondolatiságevidenciája (tehát hogy minden azonnal „végsőkéig eszmésítve” is együtt fogalmazódik az átéltekkel), ez, igen, a somlyógyörgysége. Befogadás – mely azonnal feldolgozás, kisugárzás. Szokatlan a gyorsasága, mint némely rövidtávfutóé a rajtjel meghallásában.

Semmiképp sem gondolom, hogy a – bármely génusz ihlette – 2000-es évből való nagy poén, a *Mayerné*–Mallarmé párhuzam, tehát akármi „kontra” (az átlaglét meghaladása etc.) Somlyó irányának mérve lenne, mégis: ha valaki, hát e „mindenképp modernnek!” jelszavú költő a legtávolabb áll(t) bármiféle vulgárizmustól, jöllehet eszmék érintését nem ke-

rülte el. S a mindenképpeni modernség éppúgy nem meghatározója, mint a humanizmus földgolyóra rámért elve(iből bármi). Nem, ismétlem e szót (utoljára itt), poétánk az abszolút író gyakorlati változatainak egyike. Távol a miszticizmusoktól (de nem távol a létezés „macskai”, „mesés” titkaitól!), elsősorban az írás (maximalizált) rejtelmeinek letéteményese. Ő aztán (bár élt is ekképpen!) ráadta az életét. Erre. A maximalizmusra. Érdemes volt, mutatja az életmű versválogatása. (Érdemes volt néhány eszmei-elvi „lekövetés” útját, csalútját is végigjárni.) De, ismétlem, nem hinném, hogy Somlyó valaha is „szemben állt” volna bármivel. Isten is így jelölte ki az ő lehető útját (a poétait), prózájában meg végképp realistája az igazságnak. Költészetében: az igazságoknak. De egyik sem több, másik sem kevesebb.

Soha senki sem tudja meg a macska ikszedik nevét, írja Eliot, sosem fogjuk megismerni „Somlyó titkát” (úgy, ahogyan a legtöbb költőtét igenis!). Hihetetlen, hogy ilyen monolit lett volna. Annak tűnik fel. Lírája örökös érvrendszer a líra mellett („jegyében”, ismétlem ezt a szót is), olyasmi, hogy mintha állandóan és megalkuvás nélkül költőnek kellene lenni – mondja –, s ez inkább illik is rá, mint bármi harcias vagy szélsőségekig merészkedő („küldött”) modernséghit, hitharcosság. A költészet mindenekfelett! Ezt mondja Somlyó (könyv a világ), ebben a modernség is ott lehet.

Nem érzem, hogy a nagy örökség – apja etc. –, a Nyugat ekképp stb. konfliktushelyzetet teremtett volna Somlyó írásművészetében, velük szemben sem akarhatott semmit bizonyítani. Még egyszer ezt a szót: amolyan istenáldotta tehetség volt ő, bár mindenféle küzdelme egészen nyilvánvaló; de sosem lehetett kétséges az eredmény. Természetesen nem volt oly hegyesszög-alkat, mint Pilinszky; oly önrontásig majdnem kemény szív, mint Nemes Nagy; s ami a végleteket illeti, sem a nála jóval korábbi évjáratú Weöres, sem a nála fiatalabb Juhász Ferenc tematikus jellegű (lelki kaland szélsőségű) abszolútjaként viszont döbbenetes. És hiába, hogy – elméleten túl – „elköteleződgetett” (emberiség, humanizmus, modernség, mese, állat), ugyanannak a Somlyónak maradt meg (ez egyik titka!), *akiként* magánemberként is megszólal. Ebben a jelben szigorúbb kritikust, élesebb szemű „égi ragadozót” keveset ismerek, magyar terepen

senkit. A mai napig nem enged át – szeretésből sem! – szűrőjén olyasmit, ami ne az ő evidenciális-egzisztenciális alaprétegére épülne, avagy onnét szállana fel. (Persze az evidencialista, főleg az egzisztencialista: a magam kulcsszava, s lehet, Somlyóra csak *ráfogom* ez egészét. De ő, ezt mondanám, esztétikailag éli meg az *Egész*et, s ebben páratlanunk.)

Nincs a természetben, ami emberi ne lenne; nincs az emberben, ami természeti ne lenne: ez a befogadás és a kisugárzás alapmotívuma... mit, alapmeghatározottsága Somlyóban, a költőben. S nem a világirodalom, a páratlan műveltség, a nagyon sokszor utolérhetetlen tökélyű esszéizmus. Filozofikusan érttem az ő költészeti befogadókészségét és sugárzását; a nagyobb áramok, mint Weöres írta, forró igéit „kapta el” ő, megéreztetve, amit fürdőző tud, ha lábát hal súrolja: a költészeti istent.

III. Közlendők

Iskolás dolog lett volna tehát a befogadás és a kisugárzás szűkítése irodalomra. Annyira abszolútan irodalmi a költészeti Somlyó-mű, hogy valóban ott érdemes fölfejté(get)ni, ahol az jön: mit is mond.

Elsősorban, s ez termékeny és vibráló paradoxon, a toleranciát. Sokak által centrálisnak gondolt terjedelmes (és nagy) költeménye, a PIERO DELLA FRANCESCA mintha ellentmondana ennek a kis tételünknek, mert szinte az égboltozatot (bár festett ég!) akarná emberlétünk fölé teríteni. És hiába, hogy a legjózanabb alkotóemberek egyike, efféle nagy eszmékkal a költészete „telítve van”. Nyilvánvaló, hogy afféle bájos trükköket, mint a „*Herceg igazad van (ha nincs is)...*” – és ennek egész jellegkörét – kötelező gyakorlatokként vesszük egy ilyen formátumú lírikustól. Sokkal fontosabb a Chagall-téma: „*Lent léckerítés / Mögötte faaszta / Azon petróleumlámpa / Mellette kismalac / A piszkosbarna valóság...*” És mit tesz hozzá? „*S fölötté ti az álmok két lován repülve // Csak ennyi volna az egész?*” Majdnem azt a címet adtam e dolgozatnak, ami ennek a Chagall-verstételnek (részletnek) e végződése. Somlyó egész lírájának alapkérdését érzem itt. Elismétlem: „*Csak ennyi volna...*” –? Ezért a lélek sok fényűzése, öneltpése, ezért a gondolatok a könyvtárban és (Somlyó) a könyvtáron kívül? Ezért a végtelesen önellentmondók (megtartom a félreütést), a macska-ráeszmélések, a hallgatag, megfelejthetetlen (megtartom), megfelejthet-

len léptek figyelésének „egésze”? Ennyi volna? Hogy a Mesterek lábnyomában bár por-szemek lehetnének? Ki lesz a miénkben? Vagy annyi volna az egész, hogy ez is elenyész? (A kis nefelejcs kéksége... ha már.)

A Somlyó-rejtelmesség (e költészeti talány) alapkérdése az, hogy poétánk mennyiben teszi fel ezt a kérdést, téteti fel velünk? Természetes, nem átfogó megállapítás, ha azt mondjuk (mondtuk), távol tőle bármi miszticizmus. Csak efféléknek a ködösebb fajtái lengenek jóval arrébb tőle. Most érkezünk meg talán a „végszavazó Somlyó” közelebbi megsejtéséhez. (Megismerést nem merek mondani; Pilinszkyt, Nemes Nagyot, végképp aztán Jékelyt sokkal jobban vélem ismerni.) Ám hadd mondjam azt: a másik nagy „macskás”, Weöres Sándor efféle talány a számomra, mint Somlyó György a költészetében. Bár egészen más volumenű tartományt jártak be, fedtek át.

Ha úgy akarom, ebből a szempontból, nem abszolút modernizmusigényével, ennek hirdetésével, ellenben (félre modernség!) költői abszolútizmusával Somlyó: minimalista. Rettenetes műveltsége, ismétlem, esszéizmusa mindent átvilágít, amit csak akar. De nem akar mindent. Nem képes mindent akarni. Szálkásnak, tökéletlennek, hibásnak lenni: nem képes. A kisebb csoda az, hogy így is emberátlagú. Nagy formátumú csillagátavolaival.

A nagyobbik csoda: hogy így is milyen érdekes.

IV. Toldalékok (1)

Mert érdemi mondandóm itt ért volna véget (korábbi fogalmazásaimban), valami tovább nyugtalanított. Igen, a – mániám? – minimalizmus. Hogyan lehet minimalista a „teljes” világkultúra benső életű átfogója? Persze ma már teljes világkultúra, átfogva, nincs. Euripidész és a tényleges képzőművészeti minimalisták egybelátása... még csak meg, elmegy, de valamely ponton mindannyian leállunk; épp a roppant európai – benne az amerikai – kultúra jogosít fel minket erre. Elmosódnak az „abszolút nyílt és modern”-ben a kötelességek és a preferenciák határai. Folytatója-e Somlyó a magyar költészet hagyományainak? Feltétlenül, józansággal mást mondani nem is lehet. De itt a kérdés: folytatója-e... merthogy merre? Vagy változat ezekre a hagyományokra? Csúf szóval: sarkításai – mint a „Mesék”-ben, sokféle, szinte tudósian át- és felmért változa-

taikban – a szabad vers lehetőségeinek kimerítései? A líra logika, de... lásd József Attila... igazolásai? (...nem tudomány.) Elemien élt életének (a magáénak) hol naplója ez az életmű? Rejtélyek sora.

V. Toldalékok (2)

Mit jelent Somlyó lírájának (tökéletességében is ott leledző, ebben gyökerező) esendősége, szeretnivalósága?

Hogyan folytatja ezt, ha van mégis vallo-másjellege? (Van.)

Mi az összevethetetlen somlyói hang lényege? (Mert nem Weöres, nem Babits, nem Újhold stb.)

Valóban mi az a – kötet szerkesztési elvnel több – befogadói és kigugázói közlendő, amit nevével kapcsolatosan megjegyzünk? Semmiképp sem a relativizálás. Semmiképp sem a (na, múlja felül valaki őt) mesterekkel egyenrangú (*Nyugat*) tökéletesség. Akkor mi? *Erre föl* olvasható vége-hossza e könyv. Kötetei egyszerű lélegzetvételek voltak (ha triptichonná stb. bővültek is). Most a lüktető poézisegész miről lüktet? Csak úgy például kérdezem.

Válaszom Kosztolányival van: mit akart tőle ez a titkos élet? Erről lüktet leplezetlen nyíltsággal, és annak tudatában, hogy erre neki még más sem adhat választ, nemhogy elfogulatlan tisztelői közül, kezét a szívre, bárki. Somlyó György, fogadjuk el, rejtelmeként vonul át „líránk egén”.

És amit ír, ma is, igen, máig többnyire legjobbjai közé írja!

Tandori Dezső

KORTÁRSUNK, MARTIALIS

Válogatott epigrammáinak új kiadására

Martialis: Válogatott epigrammák – Electa epigrammata
Magyar Könyvklub, 2001. 248 oldal, á. n.

„Az ellentétek költője” – kezdi bevezetőjét a könyv szerkesztője, kiadója és kíséret tanulmányának írója, Adamik Tamás –, és a költő lényegét alkotó alapellentétet meg is fogalmazza: a legurbánusabb költő, aki az *Urbs*-ből, Rómából

szakadatlanul visszavágyik a természetbe, a falusi életbe – szülőföldjére, amikor pedig ott van, hiányzik neki a nagyváros forgataga, a társaság, a kultúra intézményei. A kötet ezért, rendhagyó módon, nem a művek keletkezési sorrendjében avagy a klasszika-filológia által kodifikált rendszerben (a tizennégy könyv darabjainak egymásutánjában) közli a verseket – kétnyelvű: latin–magyar szöveggel –, hanem tematikusan csoportosítva, egy-egy témához mindenhol odagyűjtve a legjellemzőbb epigrammákat (a kötet *válogatás*, nem teljes kiadás, Martialis utolsó teljes magyar fordítását Csengery János adta közre 1942-ben). A tematikus csoportosítás eredményeképpen az Urbs képe tisztábban körvonalazódik: egymás mellé kerülnek s így egymást erősítik-kiegészítik az azonos jellemvonást megrajzoló darabok. A kötet így, rendhagyóságának köszönhetően jobban olvasható, könnyebben átlátható; a jellegzetességekre-témákra Adamik a ciklusok kezdetén címmel hívja fel a figyelmet (A KÖLTŐI HÍRNÉV; AZ EPIGRAMMA – NEHÉZ; KÖNYVKIADÁS, -TERJESZTÉS; IRODALOMKRITIKA stb.), tizenöt ilyen, címmel ellátott ciklust alkot.)

Az olvasót elsősorban az érinti meg, ami Martialis ambivalens világérzetének oka: az Urbs vonzása és taszítása. Róma ugyanis a civilizáció történetének *első metropolisza*: míg Athén soha nem volt egyedüli centruma a görögségnek, addig a Római Birodalom minden tekintetben erős központosításra törekedett (Martialis koráig legalábbis mindenképpen), ami a kultúrában talán még hangsúlyosabb volt, mint az élet más területein.

Martialis Róma-képe olyannyira kettős, hogy szinte minden költemény magában rejt egy ellentétet: egy tulajdonságot és annak fordítottját. Nem lehet véletlen, hogy az önmagában ennyire bipoláris szemlélet létrehozott egy sajátosan új epigrammatípust, ami máig az epigramma műfajának követendő példája: az osztott struktúrájú vers első része, az *előkészítés* felkelti az olvasó érdeklődését, majd második része, a *feltárás* a felkeltett érdeklődést elégíti ki: tömören, csattanósan értékeli az első részben leírtakat.

A legkönnyebben tetten érhető az ellentétezés a római élet egyik jellegzetességének, a lakomának a leírásában, ehhez két egymásnak felelgető epigramma is készült. A SYMPOSIUM címet viselő (10,48 számú) vers Petronius SA-

TYRICON-jával vetekszik a bőség, a választékos-ság, az ingyenség, a találatekonyság megfestésében, ennek negatív párját alkotja a ZOLUS undort keltő képeivel (3,82).

Könyvszakmában dolgozóknak különösen, de minden olvasónak igazán érdekes, amit Martialis a könyvkiadásról és a könyvpiacról (bámulatosan modern fogalmak!) elébünk tár: a kereslet-kínálat ellentétei, az „árrés” intézményének leírása: „*Összes versem sok Xenianak kis kötetében / négy dínárba kerül, hogyha te megveszed ezt. / Négy túl sok pénz érte, nekem kettőt ha megérne. / Így is nyerne Tryphon, könyvkiadó, ha ügyes.*” Létezett a „tiszteletpéldány” szokása is, mellyel a spórolósak élni szerettek (9,42), és volt alkudozás is a könyvek felett a könyvesboltokban (AZ ARGILETUMI KÖNYVESBOLTOK, 13,3). A központosított kulturális élet hamar kitermeli magából a *sznobot* is (ATRECTUS KÖNYVESBOLTJA, 1,117), amiként a színház azt a ficsúrt, aki nem darabot nézni megy a színházba, hanem új öltözetének mutogatásáért (MARULLUS SZÍNHÁZÁBAN, 2,21), s a másik sznobot, aki elalszik a darab közben, de a megjelenését fontosnak tartotta (A POMPEIUS-SZÍNHÁZBAN, 6,9).

A kultúrától, társaságtól pezsgő római lét egy idő után kezd terhessé válni, s úgy érzi a költő, hogy nem igazi élet az, ami e nyüzsgésben zajlik (GONDTALAN NAPOK, 5,20), helyette vidéken, csöndben, a természetben kellene élni (A BOLDOGABB ÉLET, 10,47). Ez utóbbi költemény két utolsó sora önmagán túlmutató fontossággal bír: „*azzá lenni, ami vagy, ne más akarjál; / legvégső napodat ne féld, ne is vágyd.*” A már Theokritosz óta ismert, majd nyomában a rómaiak által is többször (Horatius, Vergilius, Tibullus) megénekelte életszemlélet, filozófia rejlik itt Martialisnál: a *cimikusokkal* (akik a „*szép halál*” tanát hirdetik, szemben velük Martialis így: „*nagyobb bátorság élni, mint meghalni*” – egyenesen Seneca ellen támad) és a *szoikusokkal* (akik szerint „*az erény elegendő a boldogsághoz*”, illetve „*az erény szerinti élet a cél*”, s közülük ezt egyesek hirdetik ugyan, de nem gyakorolják) hadakozó, tanaikat elutasító költő epikureus hitvallása ez: „*testünk vágya, hogy ne éhezünk, ne szomjazzunk, ne fázzunk*”, s így szükségleteinket kielégítve ne függjünk senkitől és semmitől. Az epikureus ataraxia szabadságként értelmezése ez, amit a SZABAD EMBER címre „keresztelt” versben szó szerint ki is mond (2,53). Vitatott kérdés Martialis vallástalansá-

ga: a 4,21 számú epigrammát egyes kutatók is-tentagadásként értelmezik, mert Sergius nevű szereplője ezt mondja: „*Nincsenek istenek, üres az ég.*” Adamik szerint – s úgy érzem, ő jár közelebb az igazsághoz – ez a vers Epikurosznak azon a tanításán alapszik (és Sergius csak félreértelmezi), miszerint „*az istenek léteznek ugyan, de nem avatkoznak bele a világ dolgaiba: éppen ebből a nyugalomból származik örökkévalóságuk és szépségük*” (225. o.).

Adamik ezen a ponton fejti ki legrészletebben saját kutatási eredményeit – nagy erénye tanulmányának, hogy a klasszika-filológia sajátos területén sajátos módszerekkel végzett vizsgálatait világosan, a nem szakember számára is érthetően fogalmazza meg, nem bonyolódva bele a szakudomány terminológiájába és sokszoros hivatkozási hagyományába –, amelyekben Martialis epikureizmusának lényegét három lényeges pontban összegzi: „*ma kell élni, holnap már késő (1, 15,12; 8,44 stb.). A boldogság feltétele az élet; ez az élet azonban Martialis számára az egészségben való élés. Az élni (vivere) alapfeltétele az egészségesnek lenni (valere 6, 70,15). A betegség fájdalommal jár, s ahol a fájdalom jelen van, ott nem lehet szó jó életről: a súlyos betegség és a kegyetlen fájdalmak elzárnak bennünket a jobb élettől (6, 70,9–10) – mondja. – Amikor tehát Martialis az életre gondol, mindig a jobb élet (vita melior) lebeg lelki szeme előtt.*” (225. o.) Ha tehát szert tesz az ember a szabadságot biztosító ataraxiára, és mértékletes-ségben elégedetten él, megvalósul a tökéletes lelki béke állapota, amelyben „*legvégső napodat ne féld, ne is vágyd*”. Talán a legemberibb felfogása ez az emberiség halálhoz való viszonyának.

Mint láttuk, az Urbs nyújtotta előnyökről – kultúra, társaság, lakomák – mindig úgy szól Martialis, hogy az elismerés mögött ott bujkál az elutasítás, egyet nem értés is. Kárhozhatja a nagy gazdagság tündöklése közben egyre burjánzóbb szegénységet (5,81); a szexuális kicsapongást és romlottságot (két férfi egy nővel: 10,81 – e ponton a mi korunk már jóval megbocsátóbb...); a csupán nemi vágyból fakadó hűtlenséget (a régi, idősebb nő lecserélése fiatalabbra: 6,40); a pénz szerepét egy nő értékének felverésében, azaz a nő áruba bocsátását (1,73) – ezt az epigrammát idézem is, mert a mai argó becsempészése remekül illik a szövegbe, láthatóvá, köztünk zajlóvá teszi a jelenetet:

„*Senki se volt, ki akarta egész Rómában,
Caecilianus,
ingyen, pénz nélkül dugni a hitvesedet,
míg lehetett. De mivel most őrzöd gondos erővel,
sor van a házad előtt. Hát szemi vagy, öregem!*”
(Adamik Tamás fordítása.)

Gúnyolódik a nőies külsejű homoszexuá-lison (7,58) – s ahogy így sorolom a kis szatír-rák nyújtotta képeket, világossá válik Martialis epigrammaformálásának lényege: a *karakter-ábrázolás*, aminek előzménye az epigramma születéséig vezethető vissza, ti. az epigramma mint sírfelirat a halott rövid, tömör jellemzésére szolgált; ha dicsért, akkor az istenek kegyébe ajánló célzattal, ha gúnyolódott, akkor bajelhárító (apotropaikus) jelleggel, az ártó szellemektől megóvás szándékával. Ez a karakterábrázolás önállósodott a sírfeliratból és hozott létre életteli portrékat már a görög költészet satirikus ágában is (gondoljunk Arkhilokhosz Lükambész-átkaira), és folytatódott Lucillius, Catullus és Horatius szatírjaiban. Martialis szatírjaiban pompás jellemrajzokat kapunk, amelyekben a leíró részeket malició-zus megjegyzések zárják; ezek az epigramma csattanói.

Imádott – és egyúttal viszolyogva figyelt – Rómáját a legkülönbözőbb alakokkal népesíti be: több dilettáns költőről fest arcképet, közülük a legkedvesebbek a költőt lakoma közben felolvasásaikkal zavarók (3,45 és 3,50); ott lábatlankodik a mindenhez kevésbé és semmihez sem igazán jól értő (2,7); kellett magát a külföldi férfiakra vadászó nő (7,30); csúfosan jár pórul a mindent a saját tulajdonaként kezelő, aki éppen csak feleségét nem tudja megtartani (3,26); a *homo novus* alacsonyrendű változata, a *Dives novus* (Az újgazdag, 10,27). Nem csoda hát, hogy e rossz jellemektől és kevésse emberi körülményektől elvágyódik az Urbs-ból, és a természetbe kívánczik (1,49, 19–36; 3,58). Másfajta nosztalgia ez – bármennyire a nagyváros is az eredője –, mint Theokritosz bukolikus költészete, amelynek Vergilius és Tibullus a folytatói a római elégiában; Martialis elődje Horatius, a vidéki magányában alkotásra vágyó intellektuel, a tájban inkább gyönyörködni, mint lakni kívánó javíthatatlan urbánus. A mi rokonunk. Martialisnál ezt az elvágyódást színezi a honvágy szülőföldje, a hispaniai Bilbilis után (10,96). S miközben

meg vidékről Rómát áhítja vissza, megszületik intelme a vidékről Rómába költözni szándékozó embernek. Neki írja a magyar kiadásban MIT REMÉLSZ? címet viselő szatírárt, amelyben párbeszédet folytat a nagy terveket szövögetővel, aki semmiképpen nem akar elállni tervétől. Övé az utolsó előtti sor, s a költőé a szatíra csattanója, az utolsó:

„Mit tegyek akkor hát? Mert Rómában maradok már.
Tisztesleges vagy? Nagy csoda lesz, ha megélsz.”
(Balogh Károly fordítása.)

Az Urbs kitermelte ambivalenciában azért mégis Róma dicsősége és nagysága az erősebb: amiként Horatiusnál a költő „*ércnél maradóbb*” műve magasabb, mint a „*királyi piramisok*”, úgy Martialis a hatalmas Colosseumot tartja nagyobbra – és nagyobbban – a piramisoknál, az asszír és babiloni épületeknél, Artemisz és Délosz városának oltáránál és a Mauzóleumnál (Sp.1.). Hamisítatlan római költő hamisítatlan római gőgje ez, ami felülkerekedik a züllött városban szerzett tapasztalatokon.

Martialis étellel teli költő. Ezt nemcsak az mutatja, hogy egész élete, élményei, érzelmei, ítéletei kiolvashatók műveiből, hanem *ars poetica*ja is, amit *expressis verbis* megfogalmaz, s ami tökéletesen illeszkedik életviteléhez és világfelfogásához. Szerinte akkor jó a költészet, ha „*hominem pagina nostra sapit*” – vagyis ha „*emberszagú*”.

Felfogásában egy verseskötet egy teljes élet, tehát változatosnak, tarkának, ellentéteket hordozónak kell lennie. A változatosság, a *variatio* egyaránt jelent tematikai gazdagságot, változatos versformákat (disztichon, hendecasyllabus, choliambus stb.), hosszú és rövid versek váltakoztatását, a költői eszközök sokféleségét (alliterációk, jelzők, görög szavak, ismétlések használatát); sőt, amiként az életben is a jó és a rossz vegyesen van jelen, egy kötet is megtűr jó, gyengébb, sőt rossz verseket is. (Ilyet persze, nagy formátumú költőről lévén szó, nála nemigen találunk.) Az életszagú azt jelenti költészetében, hogy – mai terminussal élve – *non fictiont*, azaz megtörtént dolgokat jegyez le és értékel; aki mítikus történetekkel és mítikus staffázssal tölti meg epigrammáit, az csak játszik, dagályos és fennkölt lesz, míg Martialis számára a szatíra nem játék, hanem maga az

élet. Ha mítikus történetet ír, az az ő illúzióvesztett és idea nélküli világában csupán deheroizálásra ad alkalmat, mint pl. a PASIPHAE címet viselő darabban (Sp.5.). Lehet, hogy a kitalált történeteket írók *szépen* beszélnek el történeteiket, de a szépen beszélés nem azonos az *igazat* mondással. Mint a válságkorszakokban általában (és Martialisnak élete hatvanöt évében tíz császár tündöklését és bukását sikerült megérnie), ebben a nyugtalan korszakban is megbomlott a platóni *szép, jó és igaz* egysége és harmóniája.

Oromként magasodik fel Martialis a korabeli költők hegyvonulatából, s a hozzá hasonló költői magaslatokat előtte talán csak Catullus és Horatius érte el a szatirikus költészet terén, az elégikus elvagyódásban pedig Ovidius az igazi előd. Példaképeitől vett át motívumokat (az előkelősködve affektálót tollára tűzte Catullus is a NUGAE 84. darabjában), s érdekes egybeesésként fellelhető ez a téma az anonim szerzőjű CARMINA PRIAPEA-ban is, amely *corpust* éppen a hangvétel, a motivika és a stílusazonosság miatt korábban Martialis művének tekintették, mivel Martialis művei közt is vannak priapeumok: 6,72).

Amiként ő is vett át motívumokat, témákat, karaktertípusokat nagy elődeitől, úgy ő is évszázadokra mintája volt a szatirikus epigrammák költőinek, akik tőle vettek át ugyancsak motívumokat, stilisztikai eszközöket egyaránt. Szellemi atyja volt többek közt a mi Janus Pannoniusunknak is, akinek „*tág vaginájú Ursulája*” kései rokona Martialis „*tág Lydiájának*” (11,21).

Az „*emberszagú költészet*” által elébünk tárt római kavalkád, a kaleidoszkópszerűen változó színes pillanatképek, a nagyváros gyors tempója, harsánysága nagyon is ismerős mindannyiunknak, akik nagyvárosban élünk: megváltozott technikai körülmények között, de ugyanazok a karakterek vesznek körül, ugyanúgy alkudozunk a piacokon, küzdünk érvel (vagy pénzzel) az igazunkért. Róma azért az Örök Város, mert archetípusa a központosított nagyvárosi életnek.

És ismerős a természetbe, nyugalomba, vidékre vágás – hétvégi kisházaink, kiskertjeink (gyakran csak halvány) utánezatai az ókori villáknak, de funkciójuk ugyanaz. És közeli ismerős a csipős nyelvű költő, nem elsősorban

azért, mert minket is megcsipkednek kortársaink – ezt viszonylag ritkábban teszik versben, mint tették Rómában, minket inkább újságjainkban, kabaréműsorokban figuráznak ki –, hanem főként azért ismerős, mert mondatai ránk is vonatkoznak. Amiként Róma mint olyan – örök, úgy örökkévalóan léteznek a nagyvárosi viselkedéstípusok is.

Martialis tehát mindig aktuális. Ez a kiadása – csaknem hatvan évvel Csengery Jánosé után – még inkább kiemeli aktualitását, hozánk szólását egyrészt azért, hogy az elavult fordításokat elvetve új fordítógárdával modern szövegeket közöl (itt elismerés illeti Adamik Tamást, a pedagógust, mert tanítványival kollektív munkában készítették el ezt a kötetet). Másrészt a modern szövegek új értelmezéseken alapulnak, s ezek magukon viselik a kutató Adamik saját felfedezéseinek frissességét is. A modern fordítások olykor akkor is jobbak a korábbiaknál, ha azokat oly nagy költő készítette, mint Kosztolányi (az ő egyik fordítását *demonstrandi causa* meghagyta Adamik: más versmértékben és rímekkel fordította Martialist).

Jó a kötet tematikus tagolása, jók a fejezetcímek és a könnyebb tájékozódást segítő verscímek, kellemesen olvasmányos az – egyébként komoly tudományos eredményeket tartalmazó – utószó, kielégítő a jegyzetapparátus. Kortársunkat és sorstársunkat, Martialist avatott kezek vezetik be éles szemű kritikusként és jó barátként otthonainkba.

Szepes Erika

„JÓNAK ÉS GONOSZNAK TUDÓI”

Rüdiger Safranski: *A gonosz avagy a szabadság drámája*
Fordította Györfly Miklós
Európa, 1999. 341 oldal, 1500 Ft

„és olyanok lesztek, mint az Isten: jónak és gonosz-nak tudói.” S amikor már az ember tudja a jót és tudja a rosszat, szabadon választhat. De mit jelent, hogy jó, s főleg mit a rossz? Safranski a

bibliai ősképtől a II. világháborúig követi nyomon az emberi gondolkodás folyamatát, s próbálja tetten érni benne a gonosz választását. Platóntól s Augustinustól kezdve Schelling, Goethén, Nietzsche, Schopenhaueren át egészen Heideggerig számos nagy gondolkodót vonultat fel. Végezetül maguk a megtestesült gonoszok is színre lépnek, úgymint De Sade márki vagy épp Hitler. Mindez jelzi, hogy meglehetősen sok kérdéskört érint a könyv – noha a kérdések egy részéről pusztán érintőlegesen tesz említést –, így ismertetésünk eleve nem készülhetett a teljesség igényével.

A gonosz fogalmát főként Schelling köti a szabadsághoz. Rendszerében – melyben a szabadság a jóra és a rosszra való képesség – meghatározott szerepet kap a gonosz fogalma, s a szabadság egyik indokává válik lehetősége. Ezzel ellentétben Safranski könyvének fejezetei a gonosz más és más aspektusáról árulkodnak. Hol vallási, hol szociológiai, hol filozófiai, hol esztétikai oldalról szemléljük az emberiségnek ezt az ősi megrontóját. A központi fogalom jelen esetben tehát nem a szabadság lesz – s csak érintőlegesen kerül elő akkor is, ha egyáltalán említődik –, hanem a gonosz. Heidegger megállapítja, hogy amikor a gonosz fogalmára terelődik a szó, a gondolkodók, teológusok ama kérdés „csomagolásában” találják a problémákat, mely az emberben lakozó gonosz lehetőségét firtatja. „*A gondolkodás történetében ez a kérdés a tulajdonképpeni és az egyedi kérdés a rossz vonatkozásában.*”^{*} Safranski ennek jegyében nem is időzik sokat e passzusnál – melynek említése elkerülhetetlen –, hanem eleve adottnak tekinti.

„*Az út egyes eredettörténeteknél, mítoszoknál kezdődik, amelyek a kezdet és a szabadság születésének katasztrófájáról mesélnek.*” (12.) A sok variáció közül Safranski a görög mitológiához fordul. A görög vallás pesszimista és tragikus hátterének értelmezésekor – Nietzsche nyomán – Szilénosz üzenetét hangoztatja, s úrról, léthiányról beszél. A kezdet hatalma, káosza, „feneketlen mélysége”, melyből Isten előbukkan, a bibliai teremtéstörténetben is szerepel („*A föld pedig vala ékesség nélkül való és pusztá, és*

* Martin Heidegger: SCHELLING ÉRTEKEZÉSE AZ EMBERI SZABADSÁG LÉNYEGÉRŐL (1809). Ford. Boros Gábor. T-Twins, 1993. 331.

setétség vala a mélységek színeén”). Az ember, a még formálódó szubjektum dionüszoszi eksztázisában vergődik Isten és a Semmi közt. Ez a Semmi aztán nevet kap Safranskinál: ő lesz a Gonosz. A gonosz fogalom tulajdonképpeni első meghatározásával találjuk itt szembe magunkat, melynek alapján a nihil válik gonoszszá, illetve a nihilben való hit, azaz nem hit. Ez lesz az a nem hit, mely elvet minden morált, túl lesz jón és rosszon. Mielőtt Safranski elérkezne innen a philosophia perennis hagyományához, azaz egységben látná a jót és a rosszat, s a gonosznak újabb definícióját adná (ti. az „isteni” részeként aposztrofálná), még elidőz az említett léthiány fogalmánál, s a vallások ihletőjeként jellemzi. Léthiányról viszont már csak akkor beszélhetünk, ha rendelkezünk tudattal, mely ezt felfogni képes, azaz felfogni képtelen, de érzi. Lényegében a paradicsomi fák alatt tanyázunk – hűen a kezdetekhez, legyen az kronológiai avagy könyvkezdet –, s a tudás fájának gyümölcseit ízlelgetjük, azaz szert teszünk a tudatra, rádöbbenünk mezítelen mivoltunkra. „*És eközben szédítő semmit fedezhet fel [az ember], vagy egy Istent, amelyben minden megnyugszik. És nem tágit tőle a gyanú, hogy ez a semmi és ez az Isten talán egy és ugyanaz.*” (11.) Mind a bibliai, mind a politeista teremtéstörténetben a káosz a kiindulópont, melynek mélyén titokzatos és sötét hatalmak lappanganak. Ha tehát Safranski ezt a semmivel, a nihillel azonosítja, melynek tudatától csak a kegyes feledés, illetve a munka („*műveljük kertjeinket*”) szabadít meg, akkor a tudás – mellyel ama gyümölcs mérgezte meg az emberiséget – a semmiről való tudássá válik. Sőt mindez „*Istenre is vonatkozik, hogy csak cselekvéssel lehet megszabadulni a horror vacuítól*”.*

Safranski Schelling AZ EMBERI SZABADSÁG LÉNYEGÉRŐL című írásának kozmoteológiai érveléséhez fordul a továbbiakban. Schelling teremtő okot feltételez. Ő is – dialektikusan – megkülönbözteti a káoszt és a rendet, az istenit és az ördögi anarchiát. Nála azonban az artikulálatlan káosz alapjává válik az isteninek – megszüntetve ezzel a dialektikus ellentétpárt –, mivel Schellingnél csak Isten van, s minden Istennek a foglalata, ekképp a sötét alap is részévé válik. Ebből a sötét, kaotikus alaptól kell artikulálódnia, önmagává, öntudattá vál-

nia. Dialektikusan megfogalmazhatnánk a freudi tudatos-tudattalan ellentétpárt – pszichoanalízis alá vonva Istent –, a Káosz–Rend – mitológiáktól kezdve ismert – toposzát. Azonban mindez feloldódik egyetlen lényben: Istenben.

Safranski nem fordul elég kritikusan Schelling művéhez, amit azonban nem is várhatunk el tőle, hiszen a „filozófiai esszé” műfaji megjelöléssel egyszersmind levédte magát s könyvét, azaz nem vállalja a kritikai igényt. Ám – ennek köszönhetően – amit az egyik oldalról elvesztettünk, azt megnyerjük a másikon. Az esszé műfaja ugyanis lehetővé tesz merészebb képzeletbeli elkalandozásokat, erőteljesebb, sőt kifejezőbb és költőibb nyelvet; melyet sikeresen vissza is ad a fordító, Györfly Miklós. Safranski „gonosz-könyve” pedig épp ezért válhat érdekes olvasmánnyá. Hivatkozásai, idézetei, az elemzett tények és művek ugyanakkor rendkívül széles horizontot ölelnek fel. Kétségtelen tény, hogy Heidegger sokkal kritikusabban nyúlt a schellingi szabadságfogalomhoz, sőt ennek apropóján felállította a rossz metafizikáját, s újra feltette a létele vonatkozó kérdést, nem hagyva figyelmen kívül a rossz eredetét, annak Isten jóságával lehetséges összeegyeztethetőségét. Safranski azonban AZ EMBERI SZABADSÁG LÉNYEGÉRŐL című írást mintegy az esszéfolyam egyik állomásaként kezeli. Szerzőnkől távol áll a kritikai-tudományos igény, mely tényt akár a terjedelmi korlátok is alátámasztják. Mindez látszik kérdésfelvetésein is, hisz messze nem oly következetesen visz végig gondolatmeneteket, ütköztet egymással problémákat, mint azt egy filozófiai értekezéstől elvárhatnánk. Könyvét inkább tovább színesíti néhány művelődéstörténeti adalékkal is, hisz például De Sade márkí alakjának és írásainak elemzése kapcsán a romlott arisztokrata életűjét sem átalja elénk festeni, felelevenítve egy-két „zaftosabb” epizódot. Heidegger például éppen Schelling értelmezése kapcsán vizsgálja fel a teremtés folyamatát – az alaptatból és egzisztenciából álló Isten miként teremti meg saját magát és a teremtetteket, egy állandó alakulásban –, ahol igazolja a rossz lehetőségét, sőt szükségszerűségét. Safranski viszont evidenciának veszi a rossz létét – nemcsak az emberben, hanem általában is –, s nem tekintí céljának egy filozófiai rendszer avagy természetfilozófia felállítását.

A teremtéssel tehát létrejött az emberi tu-

* Safranski idézi Schellinget. In: A GONOSZ AVAGY A SZABADSÁG DRÁMÁJA, 22.

dat. Azonban e tudat vágyakozássá válik. „*Et töl fogva létezik a tudat ősfájdalma: a tudat nem oldódik fel többé a létben, hanem túlhalad rajta, és lehetőségeket rejt magában. [...] Kívánczossá, vágyakozássá válik.*” (23.) Heidegger épp az embernek ezzel az önmagát túlhaladni vágyásával magyarázza az Istenség létezésének szükségzerűségét. Az ember a szabadságot kapja Istentől, azaz a választási lehetőséget jó és rossz között. Heidegger a philosophia perennis hagyományát erősíti azzal, amikor arról beszél, hogy nem jó és rossz közt választhatunk, hanem jó és rossz, valamint rossz és jó közt. Hisz e kettő eleve állandóan együtt van az isteni alapzatban. Az ember állandó döntésben lévő, meg nem állapodott lény. Kimondhatja a nemet, s ezzel belép a létezésbe a lázadás. Ebből következően önmagának is nemet mondhat, s képessé válik az önreflexióra. Safranski ezt paradicsomi hasadásnak tekinti, Heidegger pedig Istennel megpillantatja önmagát az alapzatban, ezáltal hasonmást, tükörképet hozva létre. Már ezekből a rövid elszólásokból is kitűnik, hogy mítoszaink, mint például a romantikus irodalom mítoszai milyen gyökerekre vezethetők vissza. Az önreflexió – mely az irodalom alapját is adja, s egyáltalán a művészetét, ahol az ember az „anyagot” keresztül végül is önmagára reflektál – tehát rokonítható a szabadsággal, a lázadással, a másik, a tükörkép avagy hasonmás létrejöttével.

A jó nem létezhet önmagában. Jó és Rossz tudása még nem „bűn” önmagában. Mikor a paradicsomi kígyó azt súgja az első emberpár fülébe, hogy „*olyanok lesztek, mint az Isten, jónak s gonosznak tudói*”, akkor válik igazán világossá a Rossz igazi mibenléte. Az Istenné válás vágya, az Isten helyére törekvés mozzanata rejlik e sugallat mögött. Heidegger sem feledkezett meg e fő aspektusról. Az alapzatban lévő rossz nála is az egészlet akarja, önmagára vágyik, a belőle kiemelkedő egzisztenciát – mely megvilágítja önmagát, ekképp a fényt adja a sötétségben – akarja bekebelezni. S az ember épp ebből az alapzattól vétetett. A mindent tudás tehát nem más, mint Istenné válás. Amikor Faust mindent tudni vágyik, s nem áttal még az ördöggel (!) sem lepaktálni, akkor tulajdonképpen Istenné akar válni. „*A bűnbeesés – a kígyó ellenére – olyan történet, amely kizárólag Isten és az ember szabadsága között játszódik le.*” A gonosz – mely az ember „alapzatának akarata” –

csak később „testesül meg” – s kezdenek sorakozni a gonosz figurák: megjelenik a Sátán, Lucifer, Belzebub, Ahrimán, Mefisztó... A mitológiai képzelet megannyi rémisztő alakja.

„*Önkéntelenül rosszat akarni, ez inkább azt jelenti: mindenki azt akarja, ami neki jó, de nem mindenki tudja, mi jó neki.*” (42.) Az önös akarat, mint a rossz egyik árulkodó aspektusa Heideggernél és Schellingnél szintén előkerül. Az önös akarat az egyetemes akaratnak van alárendelve, s az egyetemes akarat Isten sajátja, míg az önös az isteni alapzattól létrejött teremtményeké, azaz az emberé. Az embernek tulajdonképp nincs is más választása, mint saját önös akarata, hisz ha ezt mellőzné, a többi önös akarat megsemmisítené. Az egyetemes akaratban való feloldódást például Augustinus is próbálta megtalálni. Az önmagán való túljutás, az Egyben való feloldódás izgatta, mely nem pusztán a keresztény Istennel való azonosulást jelentheti – természetesen Augustinus esetében erre gondolunk –, hanem azt az eksztatikus pillanatot is, mely szubjektumvesztést jelenthet. Ha magát a jelenséget szemléljük, s nem az augustinusi kontextust, ismét aszociálhatunk a dionüszoszira, ahol is a „*szubjektum feloldódik, s önfeledtségbe merül*”. Ha pedig Safranski kételyére figyelünk – melyet a kezdettel kapcsolatban vetett fel, s melynek egyik végkövetkeztetése a tudás, mint a Semmiről való tudás tétele lett, illetve az a másik tétel, mely az isteni alapot a Semmivel azonosította –, akkor elmondhatjuk, hogy az „*önfeledés [is] az ürességbe visz*”. (52.) Mind a lefelé, mind a felfelé irányba ugyanoda juttat. A szédítő magas és a szédítő mély egyaránt valahol a Semmiben, Isten alapzatában gyökerezik. „*Az Istennel való találkozás »éles pillanata« felől felfedezi a rossz egy olyan dimenzióját, amelynek elsődlegesen semmi köze a morálhoz*” (56.) – interpretálja Safranski Augustinus közeledését a rossz fogalmához. Az ember olyan lény, aki túlmutat és túlhalad önmagán. Vágyakozik arra, hogy túlhaladjon önmagán. „*Nem épp a vágyakozás bizonyítja, hogy az ember másvalami, mint pusztán csak ember?*”^{*} Heideggernél az isteni örök alakulás és teremtés során az alapzat vágyakozása önmagára, a fényre, mely a belőle emelkedő egzisztencia sajátja lesz, az őss akarat, mely a gonosz megjelenésének lehe-

* Martin Heidegger: i. m. 265. o.

tőségévé is válik. Első lépésben tehát sem Augustinusnál, sem Safranskinál, sem pedig Heideggernél nem beszélhetünk a morál problémájáról, amikor a rossz eredetéről, alakulásáról esik szó.

Az önző ember kezében fegyverré válik a tudomány is. Albert Einstein óva intett a „tudomány perverzójától”. „A tudomány szelleme [...] onnan ered, hogy az ember képes átlépni a határait és túlhaladni az önző érdekein, és a természet egészét, amelyhez tartozik, szemügyre venni. A tudomány vétkezik saját szelleme ellen, ha már csak önző, materiális célokat szolgál.” (60.) A gonosz ekképp az önzés és a természet és Isten elleni vétkek szinonimájává válik. Az emberi tudásvágy negatív értelmezése („A sötét mohók, a Faustok és Manfrédok [...] kik egy káprázatot próbálnak megvalósítani, egy-kettőre föl akarják zabálni a tudást, aztán belebetegednek”)* szerint a tudós önző célokra kívánja felhasználni tudományát. Már eleve a természet titkainak fürkészése is elítélendő lehet – főként teológiai szempontból –, hisz Isten tiltotta az embertől a tudás fájának gyümölcset. Faustnak ezért kellett az ördöggel lepartálnia.

Az ósakarát, a vágyakozás önmagunkon túlra – legyen az akár az egyénen belül zajló folyamat, akár a tudós vágya a természet leigázására – mindenképpen destruktív jelleggel is bír majd. Ez az akarat önmagát akarja az egyetemes akarat ellenében, s gesztusa ekképp lázadásnak minősül. A gonosz anarchia, káosz – s ezzel újra a kaotikus nihil definíciójánál vagyunk –, destruktivitás, ellenteremtés. Az önző akarat pedig az emberben fejlődhet csak ki. Safranski ennél a pontnál nem tehet mást, mint Schelling költői megfogalmazását idézi: „Az emberben benne van a sötét elv egész hatalma, ám egyszersmind a fény egész ereje is.” (69.)

„Az akarás az óslét” (80.) – idézi Schellinget Safranski, s a bűvös „akarat” kulcsszó kimondásával máris Schopenhauer nevét kezdi visszahangozni a sorok. Schelling újabb rosszdefiníciója szerint – immár az akaratot központba helyezve – „a rossz az, ha az akarat rendje visszájára fordul” (80.). Az akarat is rendelkezik a maga útjával, mégpedig a sötétből a megvilágosodás felé vezető úttal. Schopenhauer-nél elmarad a szellemi aspektus, az aka-

rat magára marad a maga vadságában és sötétjében, értelmetlenségében, irracionálisában. „A lét mint akarat valójában túl van jön és rosszon – az, ami.” (81.) Schopenhauer szóhasználatában ugyan szerepel az „ördögi”, „démoni” kifejezés („Arra az eredményre jutottam, hogy ez a világ nem lehet egy jóságos lény műve, sokkal inkább egy ördögé, aki azért hívott létre teremtményeket, hogy gyönyörködjék kínjaikban”, 81.), ám ő mindezt metaforaként érti, s a vak akaratban, a szellemi tökéletes hiányában jelöli meg a sötétséget. A gonosz ezzel újfent átértelmeződhet, hisz az értelem számára felfoghatatlan irracionáltságot, a megmagyarázhatatlan vak-ságot és vadságot szintén vehetjük a gonosz meghatározásának.

A világot a kínok és a szenvedés uralja, s az individuumnak erről legfőképp csak egészen homályos sejtése van valahol mélyen elásva a tudat alatti birodalomban. „Ebből a sejtésből támad az a künthatatlan s minden emberben közös [...] borzadás.” (90.) Keresztes Szent Jánosnál például – s vele együtt sok keresztény gondolkodónál – éppen a kínok hajszolása lesz az Istenhez vezető út feltétele, mely – Schopenhauer rendszerét alapul véve – nem is oly nehéz feladat, hisz csak kinnal találkozhatunk e világi létünkben (s feltehetően a „túlvilágon” is, ha csak a vak akaratot ismerjük el létezőnek). Keresztes Szent János aztán odaig megy, hogy két sötét éjszakát ajándékoz a léleknek, ahol az első alkalommal az érzékek birodalmától kell megszabadulnunk, másodízben pedig a teljes értelemvesztés parádicsomát (vagy épp poklát) illő átélnünk, mely tettel újra a kezdeti artikulálatlansághoz jutnánk, mely ebben az interpretációban Istenhez vinne.

Safranski végül az akarat ellenében a gondolkodást hozza, mely tehát nem pusztán az akaratot tudja legyőzni (?!), hanem a rosszat is. Elemzése ez esetben viszont kissé elhamarkodottnak mondható. Tény, hogy rokonítható fogalmakat hoz egymással összefüggésbe, illetve tesz egymással egyenlővé, mégis vitathatjuk következtetése eredményét – egyrészt részbeni megalapozatlansága miatt, másrészt feltehetünk egy-két alapkérdést, melyek megingathatják a gondolatmenetet. Feltehetnénk például azt a kérdést, hogy vajon a gondolkodás egyértelműen csak jó lehet? Hiszen ha képes legyőzni az akaratot – melyet egyenlővé tettünk a rosszal –, akkor szükségképpen az el-

* Kosztolányi Dezső: DON JUAN ESTÉJE. In: SZÍNHÁZI ESTÉK 2. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978. 55.

lentétének, vagyis jónak kell lennie. Sok filozófusnál, illetve különböző mítoszokban, vallásos tárgyú írásokban éppen a gondolkodás bűnéről esik szó.

„*De mi van akkor, ha a [...] kegyetlenség és a rombolás öccellá válik, [...] ha a rossz nem akar elérni semmit, hanem a semmit akarja?*” (189.) E „legrosszabb rossz” meg is testesül kisebb-nagyobb Antikrisztusokban. Safranski elsőként De Sade márkit tünteti ki figyelmével, aki a – Kant számára elképzelhetetlen – abszolút rosszat önmagáért keresi, ahol a szellem szabadsága az abszolút tagadásba zuhan. A gyönyörök hajhászása közepette az Észet vágyik prostituálni. Azt az Észet, mely fegyver volt a felvilágosodás kezében. A Gonoszt esztétikai kísértéssé próbálta varázsolni a márki, s az „Írás” által akart bűnre csábítani – ha már egyszer a teremtés visszavonására irányuló igyekezete nem sikerülhetett. A sade-i koncepció s a rossz létjogosultsága a művészetben külön

tanulmány tárgya lehetne, épp ezért jelen elemzésünkben nem vállaljuk e feladatot.

A kötet zárófejezeteiben Safranski a nietzschei program és a hitleri Németország összefüggéseit vizsgálja. Ennek kapcsán súlyos kritikát kap a modernitás, ahol – Isten helyett – az entrópia törvénye uralkodik, mely „*elég szuggesztív ahhoz, hogy igénybe vegyünk más élethe-
rek értelmezéséhez. Ahol társadalom volt, ismét szociális dzsungel lesz, a zenéből zaj lesz, a gondolatokból fecsegés. Az ember földdé válik, az univerzum pedig saját távozó hójévé változik.*” (323.)

Faust számára mégis megadatott a feloldozás. Jób megpróbáltatásai is véget értek egyszer. Safranski igyekszik optimista véget keríteni művének, „*Az ördög komédiájának*”. Ám bár elmarad a „*küzdj, és bízva bízzál*” felszólítása, de „*azért megpróbálhatunk úgy cselekedni, mintha egy istennek vagy saját természetünknek jó szándéka volna velünk*” (332.)!

Arany Zsuzsanna

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Soros Alapítvány
támogatásával jelenik meg

